

ENDERUN DERGİSİ

JOURNAL OF ENDERUN

Yıl: 2021

Cilt: 5

Sayı: 1

e-ISSN: 2618-592X

- Covid 19 Pandemi Sürecinin Birinci Yılında, Türkiye’de Akademisyenlerin İş Yaşam Kaliteleri Üzerine Bir Değerlendirme – *Doç. Dr. Ahmet GÜVEN* 1-21
- 17-18. Yüzyılda İstanbul’un Gümrük ve Ticareti Üzerine Bir Değerlendirme – *Arş. Gör. Metehan ŞAHİN* 22-38
- Sürdürülebilir Lojistik İçin Üç Öncelikli Strateji: Yeşil Lojistik, Tersine Lojistik ve Yalın Lojistik – *Öğr. Gör. Muhammet Hamdi MÜCEVHER* 39-54
- Gecekondu Hareketleri: Gülensu/Gülsuyu Mahalleleri Örneği – *Dr. Öğr. Üyesi Gündüz AKSU KOCATÜRK* 55-69
- XVI-XVII. Yüzyıllarda İstanbul’da İaşe Meselesi – *Rabia YURDAKÖK* 70-78
- D-8 Ülkelerinde Politik İstikrarsızlığın Ekonomik Büyümeye Etkisi: Nedensellik Analizi – *Öğr. Gör. Emre YİĞİT* 79-87

<http://dergipark.gov.tr/enderun>

ENDERUN DERGİSİ

JOURNAL OF ENDERUN

YIL:2021 Cilt:5 Sayı:1

Enderun yılda iki defa çıkan (Mart-Ekim) ULUSAL HAKEMLİ bir dergidir.

Sürelî Yayın Adı

Enderun Dergisi

Yayın Türü

Ulusal E-Dergi

Yayın Dili

Türkçe

Yayın Sıklığı

Yılda iki kez

Konusu

Sosyal Bilimler

Elektronik Adresi

<http://dergipark.gov.tr/enderun>

Yayıncı

Cihan Usta

Editörler Kurulu

Cihan USTA

Emre Yiğit

Yavuz Özkaya

Yayın ve Hakem Kurulu

Dr. Abdulkadir AKSOY – Sakarya Üniversitesi

Dr. Atila KARKACIER – Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi

Dr. Ayşe Elif YAZGAN – Konya Necmettin Erbakan Üniversitesi

Dr. Dişad GÜZEL – Erzurum Atatürk Üniversitesi

Dr. Elçin YAZICI – Düzce Üniversitesi

Dr. Fikret BİRDİŞLİ – Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi

Dr. Gül ŞİMŞEK – Erzurum Atatürk Üniversitesi

Dr. Hasan ÖZER – Zonguldak Bülent Ecevit Üniversitesi

Dr. Hazal Iğın BAHÇECİ – Yozgat Bozok Üniversitesi

Dr. Koray ÇETİNCELİ – Süleyman Demirel Üniversitesi

Dr. Mehmet KENDİRCİ – Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi

Dr. Murat ÖZDEMİR – Giresun Üniversitesi

Dr. Mutlu SESLİ – Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi

Dr. Orhan Veli ALICI – Tarsus Üniversitesi

Dr. Onur AKKAYA – Kilis 7 Aralık Üniversitesi

Dr. Serdar BUDAK – Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi

Dr. Süha ÇELİKKAYA – Süleyman Demirel Üniversitesi

Dr. Sezen ÖZEK – Sinop Üniversitesi

Dr. Veysel YILMAZ – Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi

Dr. Yavuz ACUNGİL – Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi

Dr. Yunus Emre BİROL - Cumhuriyet Üniversitesi

Dr. Yusuf ÇİFÇİ – Muş Alparslan Üniversitesi

ENDERUN DERGİSİ JOURNAL OF ENDERUN

e-ISSN: 2618-592X

YIL/YEAR: 2021 CİLT/VOL: 5 SAYI/ISSUE: 1

Çevrimiçi olarak / Available online at www.dergipark.org.tr/tr/pub/enderun

COVID 19 PANDEMİ SÜRECİNİN BİRİNCİ YILINDA, TÜRKİYE'DE AKADEMİSYENLERİN İŞ YAŞAM KALİTELERİ ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME

AN ASSESSMENT OF THE QUALITY OF WORK LIFE OF ACADEMICS IN
TURKEY IN THE FIRST YEAR OF THE COVID 19 PANDEMIC PROCESS

Makalenin
Gönderim Tarihi:
14/03/2021

Makalenin
Kabul Tarihi:
19/03/2021

Sayfa Aralığı:
1-21

Ahmet GÜVEN^a

^aTokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi, İİBF,
Kamu Yönetimi Bölümü, E-mail: ahmetguven@gmail.com,
ORCID Numarası: 0000-0002-5073-6345

ÖZET

Akademisyenlerin iş ortamında karşı karşıya kaldığı maddi ve manevi etkileşim süreci onların kişisel ve kurumsal başarılarını belirleyen önemli bir etkidir. Bu etkileşim süreci, kişisel ve örgütsel başarı yanında akademisyenlerin özel yaşamlarına dahi ulaşan geniş bir etki alanına sahiptir. Üniversitelerin akademisyenlerden öncelikli beklentisi, örgütsel başarılarının üst düzeyde gerçekleşmesidir. Bu başarının sağlanması akademik çalışanların kişisel başarısıyla doğru orantılıdır. Bu başarının maksimum seviyeye ulaşması, akademisyenlerin kaliteli bir iş yaşamına sahip olmasını gerekli kılmaktadır. Buda ancak akademisyenlerin sağlıklı bir yaşam kalitesine sahip olmasıyla mümkün olacaktır. Ancak 2020 mart ayından itibaren Türkiye'de de görülmeye başlayan Covid 19 sorunu akademisyenlerin sağlıklı yaşam göstergelerini etkilediği gibi, iş yaşam kalitelerini de derinden sarsmıştır. Bu dönem zarfında, uzaktan eğitim kapsamında devam eden eğitim süreci ve uzaktan yürütülmeye çalışılan akademik faaliyetler, alınan tedbirler eşliğinde akademisyenler tarafından yürütülmeye çalışılmıştır. Üzerinden bir yıl geçen pandemi sürecinde alınan tedbirler, geliştirilen aşı çalışmaları ve aşılama programıyla önemli bir yol kat edilmiştir. Bu doğrultuda hazırlanan çalışmada amaç, bu bir yıllık süre içinde, akademik personelin iş yaşam kalitesini etkileyen sağlıklı yaşam faktörlerinin pandemi süreciyle akademisyenlerin örgütsel ve bireysel başarıları üzerindeki etkisini ortaya koymaktır. Bu amaç doğrultusunda Türkiye'nin farklı üniversitelerinde görev yapan akademisyenlerle gerçekleştirilen mülakatlarla, konu derinlemesine ele alınarak, analiz edilmeye çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: İş Yaşam Kalitesi, Akademik Personel, Covid 19, Örgütsel Başarı

ABSTRACT

The material and spiritual interaction process faced by academicians in the business environment is an important factor that determines their personal and institutional success. This interaction process has a wide sphere of influence that reaches even the private lives of academics as well as personal and organizational success. The primary expectation of universities from academics is that their organizational success will be realized at a high level. The achievement of this success is directly proportional to the personal success of academic staff. Achieving the maximum level of this success requires academicians to have a quality business life. This will only be possible if academics have a healthy quality of life. However, since March 2020 as it begins to affect the wellness indicator of academics Covid 19 problem seen in Turkey has deeply affected the quality of life in their business. During this period, the ongoing education process within the scope of distance education and academic activities tried to be carried out remotely were tried to be carried out by academicians in line with the measures taken. A significant progress has been made with the measures taken during the pandemic process, developed vaccination studies and vaccination program during the pandemic process that has passed over a year. The aim of this study, prepared in this direction, is to reveal the effects of healthy life factors affecting the quality of work life of academic staff on the organizational and individual success of academicians through the pandemic process in this one-year period. For this purpose, in Turkey by considering the issues in depth interviews conducted with academics working in different universities, it has tried to be analyzed.

Keywords: Quality of Work Life, Academic Staff, Covid19, Organizational Success

1. Giriş

Akademik başarı üniversitelerin öncelikli hedefleri arasında yer almaktadır. Bu kapsamda üniversiteler akademisyenlerinden en iyi şekilde faydalanabilmek için onların kurumlarında işlerini yerine getirirken en iyi koşullarda çalışmalarını temin etmekle görevlidirler. Üniversiteler bu görevlerini yerine getirirken, akademisyenlerin kurum içinde ve kurum dışında karşı karşıya kaldığı çevresel etkenler, bunların yanında kişisel faktörler gibi birçok unsurun etkisi altında kalmaktadır. Akademisyenlerin iş yaşam kalitesini belirleyen birçok unsur onların sağlıklı bir yaşam kalitesine sahip olmasıyla yakından ilişkilidir.

Birbirinden ayrı ele alınamayan iş yaşam kalitesi ve sağlıklı yaşam kalitesi olgusu, üniversitelerde görev yapan öğretim üyeleri ve öğretim elemanlarının iş verimi ve etkinlikleri üzerinde incelenmesi gereken önemli bir konudur. Akademisyenlerin bireysel ve kurumsal başarısı sağlıklı bir yaşam kalitesine bağlı olarak iş yaşam kalitelerinin istenilen düzeyde olmasına bağlıdır. Sağlıklı yaşam kalitesi ve beraberinde iş yaşam kalitesi akademik çalışanların yaşamlarından memnun olmaları, hedeflerine ulaşma

eğilimleri bireysel, sosyal, psikolojik beklentilerini ilgilendiren bir yaşam algılama düzeyini ifade etmektedir. Akademisyenlerin sağlıklı bir yaşama sahip olmaları kurumsal hedeflerin ve bireysel başarılarının gerçekleşmesinde oldukça önemlidir. Akademisyenlerin motivasyon düzeyleri, iş tatmin düzeyleri iş ve çevresiyle olan sosyal ilişkileri doğrudan sağlıklı yaşam kalitelerinin yüksek olmasıyla benzer yönde eğilim göstermektedir.

Maddi ve manevi boyutları olan sağlıklı yaşam ve iş yaşam kalitesi olguları akademisyenlerin hem kişisel gelişimlerine hem akademik çevrelerine hem de toplumsal beklentilerin karşılanmasında önemli işlevlere sahip birer kavramdır. 2019 yılından itibaren tüm dünyada olduğu gibi etkilerini Türkiye’de de gördüğümüz Covid 19 sağlık sorununu, birçok çalışanda olduğu gibi akademisyenlerinde çalışma şartlarını ve yaşam biçimlerini etkilemiştir. Bu etki onların iş yaşam kaliteleri yanında sağlıklı yaşam kalitelerini de olumsuz yönde etki altına almıştır. Bu pandemi süresi boyunca kurumlar uzaktan eğitim başta olmak üzere farklı yöntemlerle bu sağlık krizini en az hasarla atlarmaya yönelik adımlar atmıştır. Ancak başta akademisyenlerin sağlıklı yaşam kaliteleri ve beraberinde iş yaşam kalitelerinde ciddi sorunların da ortaya çıktığı görülmektedir.

Hazırlanan bu çalışmada öncelikle iş yaşam kalitesi, sağlıklı yaşam kalitesi, örgütsel ve bireysel başarı, iş tatmini ve motivasyon gibi kavramlar ele alınacaktır. Ardından bu pandemi süreci içerisinde görev yapmaya devam eden akademisyenlerin iş yaşam kaliteleri ve sağlıklı yaşam kalitelerinin bu süreç içinde kurumsal ve bireysel başarılarını nasıl etkilediğini akademisyenler üzerinde gerçekleştirilen bir alan araştırmasıyla ortaya konmaya çalışılacaktır.

2. Kavramsal Çerçeve

Bu bölümde kişilerin çalışma hayatında örgütsel ve bireysel başarıları üzerinde önemli etkileri bulunan sağlıklı yaşam kalitesi, iş yaşam kalitesi, motivasyon, iş tatmini kavramları teorik olarak ele alınacaktır. Ayrıca Covid 19 pandemi süreci ve olası etkileri teorik olarak değerlendirilecektir.

2.1.Sağlıklı Yaşam Kalitesi ve İş Yaşam Kalitesi Olguları

İnsanların yaşamları ele alındığında iş yaşam kalitesi ve sağlıklı yaşam kalitesi kavramlarının birbirinden ayrılmaz iki temel kavram oldukları görülmektedir. Bireyin yaşamının sağlıklı olmasında iş yaşamının kaliteli olması gerekir. Yine bireylerin iş yaşam kalitesinin yüksek olabilmesi içinde bireyin sağlıklı bir yaşam kalitesine sahip olması gerekli olan bir diğer koşuldur. Literatürde sağlıklı yaşam ve iş yaşam kavramıyla alakalı çok

sayıda çalışma yapıldığı görülmektedir. Bu çalışmalarda bu iki kavramın birbirini etkileyen ve birbirine bağlı olan iki değişken olarak ele alındığı ve ilgili kavramların tanımı yapılırken de birlikte sıklıkla kullanıldıkları gözlenmektedir.

Yaşam kalitesi, bireylerin fiziksel, çevresel, psikolojik, ailevi ilişkileriyle beraber kendi kültürleri ve değerler sistemi içinde kendi durumlarını algılayış biçimini ifade eden bir kavramdır (Avcı, 2004: 81). Yaşam kalitesi insanların iş hayatıyla birlikte ev hayatı veya ruh sağlığı ve fiziksel sağlığını da kapsamaktadır (Taşdan ve Erdem, 2010: 93). Sağlıklı yaşam kalitesi bireyin yaşam fonksiyonlarını yerine getirmesinde yeteneklerini, yaşamsal algılarını fiziksel, duygusal ve sosyal alanı ifade etmektedir (Avcı, 2004: 81). İnsanların yaşam tarzı geniş kitleleri etkileyen değişebilen nitelikli olmasıyla beraber toplumun sağlıklı yaşam kalitelerini belirleyen bir etkidir (Aydın, 2006: 43). Kişilerin yaşam kalitelerinin beklenti düzeylerini karşılaması sağlıklı yaşam kalitesini ortaya çıkarmaktadır. Yaşam kalitesi bireylerin yaşamlarını bütünüyle değerlendirmeleri sonucu ulaştıkları olumluluk derecesi anlamına gelmektedir (Güler ve Emeç, 2006: 131). Yaşam kalitesini gösteren yaşamsal memnuniyet, kişilerin yaşamlarından hoşnut olma düzeyini ifade etmektedir (Veenhoven, 1996: 17). Yaşam kalitesinin belirlenmesinde sağlık ana ögedir. Bireyin başta vücut bütünlüğü, sağlıklı bir hayata sahip oluşu, fiziksel ve ruhsal açıdan sağlıklı oluşu, sağlıklı yaşam kalite göstergeleridir. Sağlıklı yaşam kalitesi bireyin yaşamı yanı sıra toplumun yaşam kalitesini de etkileyen bir unsurdur. Toplumun sağlık düzeyinin iyileştirilmesi, sadece insanların mutlu olmasına hizmet etmemekte bunun yanı sıra, çalışanların verimini arttırması ve gelişimine de katkı sağlamaktadır (Günsoy, 2005: 49). Kısaca sağlıklı yaşam kalitesini insanların toplum içinde yaşam düzeylerinden memnun olma hali olarak ele almak mümkündür. Bu memnuniyet düzeyi içinde bireylerin kişisel, sosyal ihtiyaçları ve mesleklerine yönelik beklentileri yaşam kalitelerini etkileyen önemli unsurlar arasında yer almaktadır. Bireyin yaşam doyumunda önemli bir etken olan iş yaşamında elde ettiği tatmin düzeyi bireyin yaşam doyumundan bağımsız ele alınamaz (Keser, 2005: 80). Bu da beraberinde iş yaşamının sağlıklı yaşam kalitesiyle olan ilişkisini ortaya koymaktadır.

İş yaşamı, birçok insanın hayatının yarısından fazlasını içinde geçirdiği süreci ifade etmektedir. İnsanların yaşam kalitesinin artmasının yollarından bir tanesi onların iş yaşam kalitelerinin atmasına bağlıdır (Özdevecioğlu ve Aktaş, 2007: 2). İş yaşamı insanların yaşam kalite düzeylerini belirleyen önemli bir süreçtir. İş yaşam kalitesi yaşam kalitesinin sağlanmasında önemli bir etkiye sahiptir (Yüksel, 2004: 48). Literatürde iş yaşamından

kaynaklanan durumların kişilerin yaşam memnuniyetleri üzerindeki etkisi üzerinde duran iş yaşam kalitesi kavramıyla alakalı çok sayıda tanımlamanın yapıldığı görülmektedir. Tütüncü'ye göre iş yaşam kalitesi örgütlerde daha etkin çalışma koşulları yaratma faaliyeti olarak tanımlanır iken (Tütüncü, 2008:169). Newstrom ve Davis iş yaşam kalitesini iş ortamında çalışanları etkileyen olumlu olumsuz etkenlerin tamamı olarak ifade etmektedir (Newstrom ve Davis, 1997: 293). Balcı'ya göre ise iş yaşam kalitesi işin insancillaştırılması olarak ifade edilmektedir (Balcı, 1995). İş yaşam kalitesi işi yapan çalışanların güvenli bir ortamda yaşamlarını sürdürebilmek için ihtiyaçlarının karşılanması, çalıştıkları örgüte katkı sağladıklarının farkında olmalarını sağlayan yeteneklerinin gelişmesine ortam sağlayan bir durumu ifade etmektedir (Özkalp ve Kirel, 2001: 553). İş yaşam kalitesi, insanın yaşam kalitesi üzerinde önemli bir yere sahiptir. İnsanın mutlu ve sağlıklı olması yaşam kalitesinin göstergesi olarak kabul edilir (Ayaz ve Beydağ, 2014: 61). İş yaşam kalitesi, işi yapan kişi ile iş ortamı ve çevresi arasında insan odaklı ilişkiyi göstermektedir (Erdem, 2010: 514). İş yaşamını, doğrudan veya dolaylı etkileyen tüm etmenler iş yaşam kalitesini ifade etmektedir (Tuncer ve Yeşiltaş, 2013: 59). Yine iş yaşam kalitesi, çalışmayı doğrudan ve dolaylı etkileyen tüm etkenleri içeren bir etken olarak tanımlanmaktadır (Yüksel, 2004: 48). Kişilerin iş yaşam kalitesi ve yaşam kaliteleri hem iş içi hem de iş dışından çok sayıda faktörden etkilenen bir niteliğe sahiptir (Erdem, 2010: 515). Bireylerin sosyal yaşamları ve iş yaşamlarında karşı karşıya kaldıkları tatmin ve motivasyon dereceleri iş yaşam kaliteleriyle alakalı önemli kavramlar arasında yer almaktadır.

2.2.İş Tatmini ve Motivasyon Olgusu

İnsanın sosyal bir varlık olması hasebiyle duyguları, düşünceleri, inançları değerleri ve yaşadığı toplumun kültürü insanlar üzerinde önemli bir etkiye sahip olduğu kadar insanların iş yaşamlarını da etkilemektedir (Özdevecioğlu ve Aktaş, 2007: 2). İş hayatı insanların sosyal, ekonomik ve psikolojik ihtiyaçlarının karşılanması yaşamlarının anlam kazanması için gerekli olan faktörlerden bir tanesidir (Çetin vd, 2013: 146). İş yaşamındaki tatmin bireyi sosyal yaşamındaki tatmini de artırma eğilimindedir (Özdevecioğlu ve Aktaş, 2007: 2). İş yaşam kalitesi iş görenlere iş doyumunu sağlama koşulların yaratılması olarak tanımlanmaktadır (Demir, 2011: 454). Yaşam tatmini kişinin beklentilerinin gerçek durumla kıyaslanmasıyla ortaya çıkan sonucu ifade etmektedir (Özdevecioğlu ve Aktaş, 2007: 7). Yaşam doyumunu kavramı, bireyin çalışma yaşamı ve çalışma dışı yaşamdaki doyumunu kapsayan geniş bir anlama sahip değeri ifade etmektedir (Keser, 2005: 81).

İş yaşam kalitesinin iş tatmini ve motivasyon kavramlarıyla olan ilişkisi birçok çalışmada ele alınmaktadır. İş doyumunu işten edilen gelir yanı sıra örgüt iklimi ve çalışma ortamından memnuniyet düzeyiyle ölçülen bir kavramdır (Çetin vd, 2013: 146). İş tatmini çalışanların işlerinden duydukları hoşnutluk ve hoşnutsuzluk düzeyiyle iş ortamının özellikleriyle çalışanların beklentilerinin kesiştiği noktada ortaya çıkan durumu ifade etmektedir (Keser, 2005: 77). İş doyumunu çalışanları belli bir motivasyon düzeyinde tutan, verimliliğini artıran, örgütsel bağlılık düzeyini öne çıkaran bir bağlıdır (Çetin vd, 2013: 158). İş doyumunu bireyin işi ve iş yeri hakkında genle bilgi veren düşünce ve duyguları hakkında fikir veren önemli bir değişkendir (Keser, 2005: 78). İş doyumunu etkileyen örgütsel faktörlerin başında motivasyon geldiği düşünülmektedir (Çetin vd, 2013: 140). Motivasyonla iş yaşam kalitesi arasında gücü bir ilişki vardır; birindeki artış doğrudan diğerinin de etkisinin artmasına neden olduğu yapılan araştırmalarla saptanmıştır (Kılıç ve Keklik, 2012: 158). Latince “to move” “hareket etme” kelimesinden gelen (Gortner vd.,1987: 342). motivasyon kişilerin içsel ihtiyaçları, aktiviteleri veya davranışlarının arkasındaki etkeni ifade eder (Gortner vd., 1987: 342). Motivasyon kişisel istek ve seçimleri kapsayan bunları davranışa çeviren bir etken olarak ele alınmaktadır (Cowling, 1998: 174). İş yaşamında ihtiyaçlar ve motivasyon konusunda iş doyumuna sahip olan çalışanların mutlu ve üretken oldukları görülmektedir (Çetin vd, 2013: 147). Motivasyonun bireyin amaçlarıyla örgütün amaçlarını uyumlaştırıcı bir etkisi vardır. Motivasyon verimliliğin bir fonksiyonu olarak kabul edilmekle beraber, verimlilikle arasında doğru bir ilişki olduğu düşünülmektedir (Özdemir ve Muradova, 2008: 146). Motivasyon iş yaşam kalitesinin artırılmasında önemli etkileri olan bir kavramdır. Örgüt çalışanlarının iş tatmin düzeyi ve motivasyon düzeyleri artıkça örgütsel bağlılıkları artacaktır. Dolayısıyla iş ve sağlıklı bir yaşam kalitesine ulaşmalarına katkı sağlayan bir durumun oluşması sağlanacaktır.

Örgüt çalışanlarının fiziksel ve zihinsel açıdan sağlıklı olmaları, yaptıkları iş, elde ettikleri haz ve başarı güdüsüyle yakın ilişki halindedir. Sağlığı yerinde olmayan bir kişinin kendini işine vermesi ya da yaptığı işten haz duymayan bir kişinin psikolojik olarak mutlu olması pek beklenilemez. Ayrıca kişinin aile çevresi, çalıştığı kurumdaki arkadaşları hatta yaşadığı toplumdaki insanların durumu da kişilerin iş ve sağlıklı yaşam kaliteleri üzerine derin etkiler yapmaktadır. Çalışanlar bireysel açıdan ne kadar sağlık ve iş yaşam kalitesi ne kadar yüksek olursa olsun, çevresel etkenler bu durumu yakından etkileyecektir. Birbirini etkileyen ve destekleyen bu kavramların ve insanların iyi yönetilmesi hem örgüt hem de bireyin işinde başarılı olmasına katkı sağlayacaktır. Tersisi durumda hem örgütsel başarıyı

hem de bireysel başarı yanında çalışanların sağlık ve iş yaşam kalitesi olumsuz yönde etkilenecektir.

2.3.COVID 19 Pandemi Olgusu

Tarih boyunca dünyada bölgesel ölçekte birçok ağır sonuçları olan salgın hastalık görülmüştür. Ancak etkileri kısa süre içinde tüm dünyayı etkisi altına alan, beraberinde tüm ülkeleri ekonomik, sosyal ve sağlık açısından derin şekilde etkileyen sağlık krizi pek görülmemiştir. 1 Aralık 2019 tarihinde, Çin Wuhan'da ortaya çıktığı düşünülen ve hızla tüm ülkeleri etkisi altına alan COVID-19 pandemisi, 11 Mart 2020 tarihinde Dünya Sağlık Örgütü (DSÖ) tarafından pandemi olarak ilan edilmiş ve küresel bir sorun haline dönüşmüştür (Genç ve Kaya: 2020:161).

Günümüzde tüm dünyayı ciddi şekilde tehdit eden pandeminin yayılım hızı ve ölümlerle sonuçlanan neticeleri, günlük alışkanlıklarımızın ve yaşayış biçimlerimizin de değişmesine neden olmuştur (Bingöl, 2020:191). Pandemi süreciyle birlikte gelen yasak ve tedbir haberleri, sağlık yönünden olduğu kadar bireysel ve toplumsal açıdan da birçok olumsuz etkiler meydana getirmiştir. Hastalıklara yakalanmaktan korkan bireylerin, yaşadığı korku, panik ve strese bağlı olarak, devlet tarafından önlem olarak belirlenen (maske, dezenfekte, fiziksel mesafe vs.) gibi ilkelerin bazı kişiler tarafından aşırı umursanmasına neden olurken bazı kişiler içinse hiç umursanmamasına neden olan örnekler göstermiştir (Küçükali ve Çınar, 2020:1637). Salgının ilk günlerinde yaşanan maske kolonya, dezenfektan, vb. malzeme temin krizi, sokağa çıkma yasakları ve ihlalleri gibi durumlar birçok olumsuz örneğin yaşanmasına neden olmuştur. Beraberinde devlet tarafından hastalığın yayılımını azaltmak amacıyla alınan tedbirler, sosyal mesafe ve karantina uygulamaları toplumsal etkinlikleri yavaşlatmış ekonomik, sosyal faaliyetler ve eğitim faaliyetlerini önemli ölçüde kesintiye uğramasına neden olmuştur (Soylu, 2020).

Ülkemizde vakaların ilk görüldüğü andan itibaren alınan hızlı ve yerinde tedbirler sürecin sağlıklı bir şekilde yönetilmesine katkı sağlamıştır (Gamsızkan, 2020: 348). Bu amaç doğrultusunda sosyal mesafenin korunması, salgının yayılım hızını azaltmak amacıyla öncelikle kamu kuruluşlarında esnek, dönüşümlü ve uzaktan çalışma sistemine geçilmiştir (Öztürk, 2020: 75). 11 Mart 2020'de Covid-19 ilk vakasının tespiti ile birlikte Milli Eğitim Bakanlığı ilk ve ortaöğretim kurumlarında 16 Marttan itibaren geçerli olmak üzere yüz yüze eğitim sistemine bir hafta ara verilmesine ve sonrasında, 20 Marttan itibaren uzaktan eğitim sistemine geçilmesine karar vermiştir (Soylu, 2020). Yine benzer şekilde 16 Mart 2020'den itibaren yükseköğretim kurumlarında önce üç hafta eğitim-

öğretime ara verme kararı almış ardından yüz yüze eğitim yerine uzaktan eğitim kararı almıştır. Buna bağlı olarak bahar ve güz dönemi uzaktan eğitim süreciyle tamamlanmıştır. Bu süreç içerisinde Yükseköğretim Kurulu tarafından eğitime zorunlu ara verilmesi kararını takiben sürecin belirsizliği ve uzaması olasılığı ile uzaktan eğitim yürütülmesi konusunda ve esnek akademik takvime geçilmesi ve uzaktan eğitimin kullanılması için gereken düzenlemelerin hızla üniversiteler tarafından uygulamaya sokulması sağlanmıştır (TÜBA, 2020).

3. COVID 19 SÜRECİNİN AKADEMİSYENLERİN SAĞLIKLI YAŞAM VE İŞ YAŞAM KALİTELERİ ÜZERİNE ETKİSİ

Çalışma hayatı insanların yaşamlarını uzun süre geçirdikleri bir zaman parçasıdır. İnsan hayatında iş herkes için önemli bir yere sahiptir (Martel ve Dupuis, 2006: 333). Günümüzde insanlar yaşamlarının büyük bir bölümünü iş yerinde bireysel ve örgütsel amaçlara ulaşabilmek için çaba harcayarak geçirmektedir (Gümüştekin ve Öztemiz, 2005: 285). Bu nedenle örgütsel etkinliğin sağlanmasında kişilerin işlerinde geçirdiği süre içinde kaliteli bir iş hayatına sahip olmaları oldukça önemlidir (Özkalp ve Kirel, 2001: 554). Bu konuda gerçekleştirilen birçok bilimsel çalışmada, iş verimliliği ile insan davranış ve tutumları arasında güçlü bir ilişkinin olduğu yönünde sonuçlara ulaşıldığı görülmektedir (Martel ve Dupuis, 2006: 334) İş yaşam kalitesinin kaynağını oluşturan iş ortamı ve bireylerin işlerine olan bağlılığı, çalışanların iş yaşam kalitesini yakından etkilemektedir (Kılıç ve Keklik, 2012: 148). Örgütsel ve bireysel olarak çalışanların iş yaşam kalitesiyle başlıca hedefi, çalışanların işlerine karşı tutumu, iş memnuniyetleri, iş doyumu, beklentilerinin tatmin edilmesi, ödüllendirilmeleri, maaş beklentilerinin karşılanması ve mevki ve kariyer olanaklarının artırılması şeklinde ele alınabilir (Erat vd., 2011). İş yaşam kalitesi, iş ortamındaki; memnuniyet seviyesi, motivasyon, kişisel tecrübe gibi kavramlarla açıklanmaya çalışılmaktadır (Kılıç ve Keklik, 2012: 148). Çalışma yaşamı bireyin tutum ve davranışlarında belirleyici etkiye sahip olması nedeniyle çalışanların sosyal yaşamını da etkilemektedir (Demir, 2011: 453). Çalışma yaşamında bireylerin yaptıkları iş, iş ortamlarına göre değişmekle birlikte iş yaşam kalitesini etkileyecek çok sayıda faktör söz konusudur (Yüksel, 2004: 47). Bu faktörleri kişisel ve çevresel faktörler altında toplamak mümkündür. Bu kapsamda bireylerin başarılarını etkileyen kişisel faktörle arasında yaş, cinsiyet gibi demografik içerikli etkenler yanı sıra algı, tutum gibi psikolojik içerikli etkenleri ifade edilebilir (Gümüştekin ve Öztemiz, 2005: 281). İş yaşam kalitesin etkileyen çevresel faktörler incelendiğinde ise, işin niteliği, iş ortamı, çalışanların motivasyon düzeyi, iş tatmini, çevresel ve psikolojik

etkenler gibi çok sayıda etkeni sıralamak mümkündür. İş yaşam kalitesinin temel amacı işverenlerin uygun çalışma koşulları içinde çalışanları örgütsel başarıya ulaştırmasıdır (Demir, 2011: 454).

Akademik ortamda çalışan akademisyenlerin iş yaşamı ve sağlıklı yaşam kalitesi bu etkenler altında değerlendirdiğinde hem kişisel hem de örgütsel başarılarının da paralel yönde etkilendiği gözlenmektedir. Akademisyenlerin akademik başarısı üzerinde çok sayıda faktörün etkili olduğu görülmektedir. Akademisyenlerin örgütsel ortamından kaynaklanan örgütsel stres ile karşı karşıya kalmaları kurumsal ve bireysel başarıları üzerinde önemli etkiler ortaya çıkarmaktadır. Stres, iş ortamında çalışanların gerilimleri, üzüntüye uğramaları ve çöküntüyle karşı karşıya kalmalarına neden olan bir güçtür (Gümüştekin ve Öztemiz, 2005: 272). Strese maruz kalan akademisyenlerin kendilerinden beklenen başarıyı gerçekleştirememeleri doğal bir durumdur. Örgütte karşı karşıya kalınan stres, çalışanlar üzerinde fiziksel ve psikolojik rahatsızlıkları hızlandırırken beraberinde iş tatminsizliği, depresyon ve performans sorunlarının ortaya çıkmasına neden olabilir (Gümüştekin ve Öztemiz, 2005: 279). Yine stres dışında akademisyenlerin başarılarını etkileyen temel faktörler arasında, iş yerinin çalışma koşulları, fiziki unsurlar, örgütsel amaçlar ve bunlara bağlı olarak ortaya çıkabilecek benzer sorunlarında önemli etkilerinin olduğunu söylemek mümkündür (Gümüştekin ve Öztemiz, 2005: 281).

Akademisyenlerin iş yaşam kalitelerini artırarak onların yaşam ve iş doyum düzeylerinin yükseltilmesi üniversitelerin temel hedefleri arasındadır. Bu durumda akademisyenlerin kurum içindeki insani boyutu üzerinde durulmasını zorunlu kılmaktadır. Örgütsel ve bireysel başarı örgütün hedef ve amaçlarına ulaşma, hizmet kalitesinin artması her örgütte olduğu gibi öncelikle insan ögesine bağlıdır (Gümüştekin ve Öztemiz, 2005: 279). Çalışan memnuniyeti arttıkça iş veriminin de artacağı düşünülmektedir (Çetin vd., 2013: 150). İş yaşamında alınan doyum düzeyi yaşam doyumunu etkileyen önemli bir değişken olarak kabul edilmektedir (Keser, 2005: 77). İş yaşamı bireyin yaşamının vazgeçilmez bir parçasını oluşturmakla beraber bireyin iş yaşamı dışında kalan genel yaşamını da etkileyen bu alandaki ortak doyumunu ve etkileşimi de ifade etmektedir (Keser, 2005: 77). İş yaşam kalitesinin artırılması öncelikle çalışanlar ve çalışılan işle uyumunu ortaya koysa da aslında çalışanların sosyal hayat ile olan ilişkilerinin düzenli ve sistemli olmasına da katkı sağladığı görülmektedir (Erat vd., 2011). Yaşam beklentisinin hızla arttığı günümüzde bu yaşamın nasıl daha sağlıklı kaliteli olacağı en önemli sorunu oluşturmaktadır (Aydın, 2006: 43). Luthans iş doyumunu, ücret, işin niteliği, çalışma koşulları, iş arkadaşları ve örgüt politikalarının belirlediğini ifade etmektedir (Luthans, 1992: 126). Bu

koşullar akademisyenler içinde geçerlidir. Günümüzde örgütler rekabet avantajını kullanabilmek için insan faktörünün kurumsal verimlilik ve performansı etkileyen gücünün farkına varmışlardır. Bu durum üniversiteler içinde geçerlidir. Kurumların etkinlik ve verimliliği yönetici ve çalışanların etkin iletişimine bağlıdır (Baygül ve İnam, 2006: 91). İletişim çalışanlara örgütün bir parçası olduklarını hatırlatan gizli bir bağ görevini gösterir. Örgütsel bağlılık örgütle çalışan arasında psikolojik bağın kurulması durumudur (Demirel, 2008: 183). Bir örgüte bağlı olmak, örgütün bir parçası olabilmek için zorunluluk, ihtiyaç ve istek saik inden kaynaklanmaktadır (Meyer ve Allen, 1991: 62). Örgütsel bağlılık düzeyi ile örgütte gösterilen emek ve çaba arasında olumlu yönde bir ilişki söz konusudur (Ericksson, 2007: 24). Üniversitede görev yapan akademisyenlerin kurumlarına bağlılığının da arkasında benzer bir güç yatmaktadır. Örgütsel bağlılık sahibi çalışanlar örgütsel amaçlara ulaşmak için çaba sarf ederken aynı zamanda örgütsel etkinliğe ve verimliliğe katkı sağlarlar (Karcıoğlu ve Çelik, 2012: 64). Örgüt çalışanlarının niteliği ve niteliklerini işe yansıta bilmeleri çalıştıkları örgütün uygun iş ortamı sağlaması örgütsel başarı için önemlidir (Karcıoğlu ve Çelik, 2012: 72). Üniversite yönetiminin akademik çalışanlara sağlayacağı bu ortam onların kurumsal ve bireysel başarılarına olumlu katkı sağlayacaktır. Akademik alanda görevli olan çalışanların iş tatmin düzeylerinin yüksek olması iş yaşam kalitelerini olumlu yönde etkileyecektir. Bu olumlu etkinin oluşması üniversite yönetimine birtakım görevler vermektedir. Özellikle yönetimin sorumluluklarını yerine getirmesi, ileriye gören geleceği inşa eden bir yönetsel beceriyi zorunlu kılacaktır (Güven, 2015: 64).

Akademisyenlerin örgütsel ve örgüt dışı yaşamları ve çevre ile olan ilişkileri birçok araştırmacının üzerinde durduğu konular arasında yer almaktadır. İnsanların çalışma ortamında karşı karşıya kaldığı koşullar performanslarını doğrudan etkilemektedir (Tuncer ve Yeşiltaş, 2013: 58). Bu kapsamda özellikle akademisyenlerin başarısına etki eden iş tatmini ve motivasyon konuları öncelikli olarak incelenen konular arasında yer aldığı görülmektedir. Akademik çalışanları işlerinde başarılı olmasını sağlayan performansını etkileyen en büyük güç motivasyondur (Özdemir ve Muradova, 2008: 146). Yine iş yaşam kalitesinin yüksek olması kurumların hedefledikleri başarıya ulaşmadaki en temel göstergiyi oluşturmaktadır (Taşdan ve Erdem, 2010: 94). Akademisyenlerden örgütsel hedeflere ulaşma konusunda maksimum verimlilik alabilmek için onların sağlıklı bir yaşam kalitesine ulaşmalarını sağlayan iş yaşam kalitelerinin örgüt yöneticileri tarafından dikkate alınması gerekmektedir. Bunun yapıla bilmesi için de hem örgüt içinde hem de örgüt dışında akademik çalışanların kurumlarına

bağlı olması için motivasyon ve tatmin düzeylerinin yüksek tutulması için gerekli adımların atılması gerekmektedir. Bu nedenle kurum yöneticilerine örgütsel hedeflere başarı ile ulaşmak için geleceğe yönelik stratejik adımlar atma konusunda önemli görevler düşmektedir (Güven, 2015: 69).

Ancak 2019 yılından itibaren hayatımızı derinden etkileyen Covid 19 pandemi süreci, akademisyenlerin iş yaşam kalitesini ve beraberinde sağlıklı yaşam kalitelerini derinden etkileyerek onların bireysel ve kurumsal başarılarını da etkisi altına almıştır. Bir yılı aşkın bir dönemdir üzerinde uluslararası ölçekte araştırma yapılan bu sağlık sorunu geliştirilen aşı çalışmalarıyla bir çözüme kavuşma aşamasına yaklaşılsa da etkilerini halen dünya çapında ağır bir şekilde göstermektedir. Bu bir yıllık süre içinde uzaktan eğitim kapsamında esnek mesai ile evlerinden dersleri yürüten akademisyenler derslerinin dışında akademik faaliyetlerini de bu kısıtlamalar içinde yerine getirmeye çalışmaktadırlar. Teknolojik olarak üniversitelerin bu sürece hızlıca uyum sağladığı bu dönemde dersler yanında birçok bilimsel toplantı uzaktan erişimle gerçekleştirirken beraberinde tez savunmaları, doktora yeterlilik sınavları gibi birçok faaliyette bundan nasibini almış durumdadır. Bu süreçte sağlık sorunu yaşayan ya da çevresinde sorun yaşayan insanlarla uğraşan akademisyenlerin içinde bulunduğu kaygı ve stres hali yanında toplumsal, ekonomik sosyal olarak karşı karşıya kaldığı olumsuz durumlar ve kısıtlamalar iş yaşam kalitelerini birçok çalışanda olduğu gibi olumsuz yönde etkilemiştir. Bu etkinin boyutunu belirlemek amacıyla Türkiye'nin farklı üniversitelerinde görev yapan öğretim elemanı ve öğretim üyelerinden oluşan 10 akademisyenle gerçekleştirilen mülakatla mevcut durum analiz edilmeye çalışılmıştır.

4. UYGULAMA BÖLÜMÜ

4.1. Araştırma Soruları

Bu çalışmanın amacı Türkiye'nin farklı üniversitelerinde görev yapan öğretim elemanı ve öğretim üyelerinin Covid 19 sürecinin iş yaşam kalitelerine etkisini, gerçekleştirilen mülakatla analiz etmektir. Çalışmada aşağıdaki 4 temel soruya cevaplar aranmıştır.

- 1-Bir akademisyen olarak Covid 19'un, iş yaşam kalitenize etkisi nasıl olmuştur?
- 2-Covid 19'un sağlıklı yaşam kalitenize ve dolayısı ile akademik çalışmalarınıza etkisi nasıl olmuştur?
- 3-Pandemi sürecinin siz ve öğrencilerinizin eğitimine olan etkisi hakkındaki düşünceleriniz nelerdir?
- 4-Bir yıllık süredir devam eden Covid 19 hakkındaki olumlu veya olumsuz düşünceleriniz nelerdir?

4.2. Araştırma Deseni ve Veri Toplama Aracı

Araştırmada, Türkiye'nin farklı üniversitelerinde görev yapan öğretim elemanı ve öğretim üyelerinin 1. yılını geride bıraktığımız Covid 19 süreciyle birlikte yaşadıkları deneyimlerini ortaya koyan nitel yöntemler arasında yer alan fenomenoloji deseni kullanılmıştır. Bu tarz araştırmalar kişilerin yeni gelişen olaylar ve olgular karşısında yaşadıkları deneyimleri inceleyerek yaşanan deneyimin özüne ulaşmayı amaçlamaktadır (Engelland, 2020). Burada hedeflenen, kişilerin deneyimledikleri fenomeni kendi görüşlerine göre nasıl algıladıklarını ortaya koymaktır (Husserl, 1970). Bu amaç doğrultusunda farklı üniversitelerde görev yapan 10 akademisyene ilgili sorular e-mail aracılığı ile iletilmiş ve yanıtlar yazılı olarak kayıt altına alınmıştır.

4.3. Verilerin Analizi ve Bulgular

Verilerin analizinde içerik analiz tekniğinden yararlanılmıştır. Bir kodlama yöntemi olarak değerlendirilen içerik analizi, mülakatlarda yöneltilen sorulara verilen yanıtlardaki ifadelerden elde edilen verileri, öncelikle standart bir formda kodlayarak sınıflandırmaya tabi tutmaktadır. Kodlama aşamasında benzer anlamlar ifade eden yanıtlar temalara ve alt temalara dönüştürülerek gruplandırılmıştır (Hsieh ve Shannon, 2005).

Türkiye'nin farklı illerinde, farklı üniversitelerde görev yapan akademisyenlerle yapılan mülakatlara, akademisyenlerin verdikleri yanıtlardan elde edilen bulgular incelendiğinde başlıca şu kategorilere ulaşıldığı görülmektedir.

Tablo1: Pandeminin İş Yaşam Kalitesine Etkisi

İFADELER	SIKLIK (F)
Pandemi, iş yaşam kalitesini olumsuz yönde etkilenmiştir.	8
İş yaşam kalitesi, akademik kariyer ve yayın açısından esnek mesai-uzaktan eğitim gibi sağlanan esneklikten dolayı olumlu yönde etkilenmiştir.	2
İş yaşam kalitesi hem olumlu hem de olumsuz yönde etkilenmiştir.	4
Bu süreçte stres, kaygı ve korku yaşanmıştır. Bu durumda motivasyon ve iş verimi azalmıştır. Artan iş yükü sebebiyle akademik çalışmaların sayısı azalmıştır. Hayatımız, sağlıklı bir yaşamdan ziyade titiz bir yaşam haline dönüşmüştür.	5
İş yaşam kalitemiz, ilk başta olumsuz etkilenmiştir, ama zaman içinde alınan tedbirler sayesinde tekrar düzelebileceğini düşünüyorum.	3

Pandemi sürecinde, eğitim olarak geri gittiğimizi düşünüyorum, yüz yüze eğitimdeki kadar etkili bir ders süreci yaşamadık. Öğrenci ile etkileşim konusunda yaşanan güçlüklerden dolayı iş yaşam kalitemiz olumsuz etkilenmektedir.	5
Öğrenciyle ve kurumsal anlamda yüz yüze iletişimin azalması, evimizde kendi çalışmalarımıza ayırdığımız vaktin artmasına neden olmuştur. Bu da akademik kariyer anlamında verimli bir süreç geçirmemizi sağlamıştır.	3

Pandemi sürecinin iş yaşam kalitesine etkilerini gösteren Tablo 1 incelendiğinde katılımcıların büyük bir bölümü (8 kişi), Covid 19 sürecinin iş yaşam kalitesini olumsuz yönde etkilediğini ifade ettikleri görülmektedir. Katılımcılar (5 kişi), belirsizliklerle dolu bu sürecin, daha önce tecrübe etmedikleri için kaygı ve strese neden olduğunu ve beraberinde motivasyon ve iş verimini olumsuz yönde etkilediğini ifade etmişlerdir. Öte yandan az da olsa (3 kişi) umutvari bir açıklama ile zaman içinde süreç boyunca alınan tedbirler sayesinde, sürece uyum sağlanmaya başlandığını ve bu yönde geliştirilen teknolojik desteklerle iş yaşam kalitesinin yeniden artmaya başladığını ifade ettikleri görülmektedir.

Tablo 2: Pandeminin Sağlıklı Yaşam Kalitesi ve Akademik Çalışmaya Etkisi

İFADELER	SIKLIK (F)
Pandemi, sağlıklı yaşamımızı derinden ve olumsuz olarak etkilemiştir.	9
Belirsizlikler, psikolojik olarak, kendimizde ve çevremizde stres, kaygı ve korku oluşturmuştur.	7
Sürecin atlatılmasında aşı çalışmalarının, sağlıklı yaşamımıza tekrar kavuşmamıza olumlu katkısı olacağına inanıyorum.	5
Toplumsal sağlığın uzun süre toparlanacağını düşünmüyorum.	5
Sağlık sorunları nedeniyle akademik çalışmalardan uzak kaldığımızı, yeteri kadar akademik çalışma yapamadığımızı düşünüyorum.	5
Covid 19 süreci yaşam kalitemizi olumsuz yönde etkilerken evde geçirdiğimiz sürenin artması, akademik çalışmalarımızı daha iyi yönde etkilemiştir. Pandemi sürecinin, evde daha fazla akademik çalışma yapma fırsatı sağladığını düşünüyorum.	3
Yaşam kalitem anlamında çok büyük değişiklikler olduğunu düşünmüyorum.	2
Sosyal hayatın ciddi anlamda daraldığı söylenebilir. Ev ortamında fiziksel ve ruhsal sağlık anlamında her geçen gün iyiye gitmediğimizi düşünüyorum.	4

Pandemi sürecinin sağlıklı yaşam kalitesi ve akademik çalışmalara etkilerini gösteren Tablo 2 incelendiğinde katılımcıların tamamına yakınının (9 kişi), Covit 19 sürecinin, sağlıklı yaşamımızı derinden ve olumsuz olarak etkilediği fikrini savunduğu görülmektedir. Katılımcıların yine büyük bir kısmı, (7 kişi), pandemi süreciyle oluşan belirsizliklerin, psikolojik olarak, kendimizde ve çevremizde stres, kaygı ve korku oluşturduğunu ifade etmektedirler. Katılımcıların yarısının (5 kişi), pandemi sürecinin atlatılmasında aşı çalışmalarının sağlıklı yaşamımıza tekrar kavuşmamıza olumlu katkısı olacağı yönünde bir inanca sahip oldukları görülmektedir. Akademik açıdan (5 kişi), sağlık sorunları nedeniyle akademik çalışmalardan uzak kaldıklarını, yeteri kadar akademik çalışma yapmadığını ifade ederken, (2) katılımcı, pandemi sürecinin yaşam kalitelerinde çok büyük değişiklikler oluşturmadığı ifade ettiği görülmektedir.

Tablo 3: Pandeminin Eğitim Faaliyetlerine Etkisi

İFADELER	SIKLIK (F)
Eğitim ciddi şekilde olumsuz etkilemiştir. Uzaktan eğitim konusunda deneyimsizlikler nedeniyle verimsiz bir yıl geçirdiğimizi düşünüyorum. Öğrencilerin yeterli eğitimi aldıklarını düşünmüyorum.	7
Önce insan sağlığı geldiği için uzaktan eğitimin amacına hizmet ettiğini düşünüyorum. Bu süreçte öğrenciler için yeterli olmasa da önemli katkılar sağladığını düşünüyorum.	3
Zamanla uzaktan eğitime alıştım ve etkin olarak faydalaniyorum.	3
Bazı alanlarda uzaktan eğitimin yetersiz olduğunu, bazı alanlarda olması gereken bir sistem olduğunu düşünüyorum. Örneğin, video ve görsellerle işlenen bir ders için pandemi süreci öğrencilerin aldığı eğitimi olumlu yönde etkilerken; teorik derslerde özellikle de grafik çiziminin gerektiği ve öğrencilerin teorik bilgilerin mantığını anlayıp anlamadıklarını görmemiz gereken derslerde maalesef pandemi süreci öğrencilerin eğitimini olumsuz etkilemektedir.	6
Pandemi süreci bizi ve öğrencileri tembelleştirdi. Hiçbir soru sormayan, derse katılmayan ve ders çalışmayan bir öğrenci profili oluştu. Bizler de bizi zorlamayan öğrenci yapısı karşısında dersle ilgili kendimizi geliştirmeyi geri plana attık.	5
Teknolojiyi yoğun kullanma, daha hızlı uyum sağlama ve bu süreçte daha iyiyi yapabilme anlamında yeni teknolojileri öğrenme konusunda iyi olmuştur.	4
Öncelikle uzaktan eğitim süreci öğrenci arkadaşlara görsel açıdan daha akıcı	4

bir ders yapma imkanı sağlamıştır.	
------------------------------------	--

Pandemi sürecinin eğitim faaliyetlerine etkilerini gösteren Tablo 3 incelendiğinde katılımcıların büyük çoğunluğu (7 kişi), pandemi sürecinin eğitimi, ciddi şekilde olumsuz etkilediğini ifade ettiği görülmektedir. Uzaktan eğitim konusunda deneyimsizlikler nedeniyle verimsiz bir yıl geçirdiğini düşünen katılımcıların, öğrencilerin bu süreçte yeterli eğitimi aldıklarını düşünmedikleri görülmüştür. Bununla birlikte yine katılımcılar, (6 kişi), bazı alanlarda uzaktan eğitimin yetersiz olduğunu bazı alanlarda olması gereken bir sistem olduğunu ifade ederken, video ve görsellerle işlenen bir ders için pandemi sürecinin öğrencilerin aldığı eğitimi olumlu yönde etkilerken; teorik derslerde özellikle de grafik çiziminin gerektiği ve öğrencilerin teorik bilgilerin mantığını anlayıp anlamadıklarını görmemiz gereken derslerde pandemi sürecinin öğrencilerin eğitimini olumsuz etkilediklerini ifade ettikleri görülmektedir. Yine katılımcılar arasında (3 kişi), pandemi sürecinde, önce insan sağlığı geldiği için uzaktan eğitimin bu zor koşullarda amacına hizmet ettiğini düşündüklerini ifade ettikleri görülmektedir. Katılımcılar, bu süreçte öğrenciler için yeterli olmasa da önemli katkılar sağladığını düşündüklerini ifade etmişlerdir.

Tablo 4: Pandeminin Olumsuz Etkileri

İFADELER	SIKLIK (F)
Pandemi süreci toplumsal ilişki ve değerlerimize yönelik yaşattığı olumsuzluklardan dolayı hayatımızı olumsuz etkilemekte ve kültür tahribatına sebep olmaktadır.	7
İnsanların psikolojik olarak olumsuz yönde etkilendiğini ve ilerde çeşitli sağlık sorunlarına yol açacağını düşünüyorum	5
Sağlık krizi ciddi bir ekonomik krizi de beraberinde getirmiştir. Bu süreçte vatandaşların geçim sıkıntıları artmıştır.	7
Bu süreçte ders anlamında öğrencilere çok fazla katkımız olmadığını düşünüyorum, Pandemi süreci eğitimi olumsuz etkilemiştir. Eğitim olarak öğrencilerin bir şey öğrenmeden sınıf geçtikleri hatta mezun oldukları bir ara dönem olmuştur.	6
Mevcut belirsizlikler, hızla değişen koşullar bizleri ileride, daha büyük sorunların beklediğini gösteriyor. Söz konusu salgın hastalıkların giderek daha da artacağını düşünüyorum.	4
Küresel ölçekte, tüm insanlığı ve ülkeleri etkisi altına alabilecek yeni bir dünya düzeni denemesi yapıldığını düşünüyorum.	2

Pandemi sürecinin olumsuz etkilerine yer verilen Tablo 4 incelendiğinde katılımcıların büyük çoğunluğu (7 kişi) pandemi sürecinin toplumsal ilişki ve değerlerimize yönelik yaşattığı olumsuzluklardan dolayı hayatımızı olumsuz etkilemekte ve kültür tahribatına sebep olmaktadır. Yanıtını verirken, yine katılımcıların büyük bir çoğunluğu (7 kişi), ortaya çıkan sağlık krizinin, ekonomik bir krizi de beraberinde getirdiğini düşündükleri görülmektedir. Bu süreçte vatandaşların geçim sıkıntıları arttığı düşünülmektedir. Yine katılımcılar (6 kişi), bu süreçte ders anlamında öğrencilere çok fazla katkılarının olmadığını düşündükleri görülmektedir. Pandemi sürecinin eğitimi olumsuz etkilediğine vurgu yapılmıştır. Eğitim olarak öğrencilerin bir şey öğrenmeden sınıf geçtikleri hatta mezun oldukları bir ara dönem yaşanıldığı düşünülmektedir. Yine sayıları az olmakla birlikte (2 kişi), pandemiyle birlikte küresel ölçekte, tüm insanlığı ve ülkeleri etkisi altına alabilecek yeni bir dünya düzeni denemesi yapıldığını düşündükleri de görülmektedir.

Tablo 5: Pandeminin Olumlu Etkileri

İFADELER	SIKLIK (F)
Temizlik, hijyen ve sağlık konusunda halkın bilincinde bir artış sağladı.	5
Teknoloji alt yapısının önemini ve kullanımını hızlandırmıştır.	4
Uzaktan ve esnek mesai sayesinde zaman ve maddi tasarruf sağlamıştır.	4
Küresel bir sağlık krizi karşısında devletimizin aldığı tedbirler sayesinde sağlık alanında ayakta kalabilen ülkelerden bir olduğumuzu gösterdi.	6
Çekirdek aile ile daha fazla zaman geçirme fırsatı vermesi ve iş bakımından daha az yorulma hissi oluşturmuştur.	7
Sağlığın bir kez daha ne kadar önemli olduğunu, birkaç metrekare alana sıkıştığımızda neler yapabileceğimizi, hayatın her şeye rağmen devam ettiğini, alternatif planlara da hazır olmamız gerektiğini öğretti.	7
Yüksek lisans, doktora, seminer, yeterlilik ve kongreler gibi faaliyetlerin uzaktan online olması, fiili olarak harcanan zaman, para ve enerji konusunda akademisyenlere büyük kolaylık sağlamıştır.	6

Pandemi sürecinin olumlu etkilerine yer verilen Tablo 4 incelendiğinde katılımcıların büyük çoğunluğu (7 kişi) pandemi süreciyle sağlığın bir kez daha ne kadar önemli olduğunu, birkaç metrekare alana sıkıştığımızda neler yapabileceğimizi, hayatın her şeye rağmen devam ettiğini, alternatif planlara

da hazır olmamız gerektiğini öğrettiğini ifade ettikleri görülmektedir. Bununla birlikte yine katılımcıların büyük bir çoğunluğu (7 kişi), pademinin, çekirdek aile ile daha fazla zaman geçirme fırsatı vermesi ve iş bakımından daha az yorulma hissi oluşturmasına vurgu yapmışlardır. Yine katılımcılar (6 kişi), pandeminin olumlu yönleri arasında küresel bir sağlık krizi karşısında Türkiye Cumhuriyeti devletinin aldığı tedbirler sayesinde ayakta kalabilen ülkelerden bir olduğu görmemize fırsat vermesi konusuna değinirken, yine benzer oranda katılımcı, pandemi süreci ile birlikte, yüksek lisans, doktora, seminer, yeterlilik ve kongreler gibi faaliyetlerin uzaktan online olması, fiili olarak harcanan zaman, para ve enerji konusunda akademisyenlere büyük kolaylık sağladığını ifade etmektedir.

SONUÇ

İş hayatı, insanların zamanlarının büyük bir kısmını geçirdiği belki de ailesinden fazla zaman harcadığı hayat parçasını oluşturmaktadır. Hele de akademik yaşam düşünüldüğünde birçok akademisyen, işini sadece iş yerinde yapmamakta klişe tabirle eve iş taşımaktadır. İş ile gerçek yaşam arasındaki bu beraberliğin insanların sağlıkları üzerine etkisi hem fiziksel hem de psikolojik etkileri birçok çalışmaya konu olmuştur. İşini severek yapan akademisyenlerin örgütsel ve kurumsal başarıları sağlıklı bir yaşamı da içinde barındırarak kaliteli bir iş yaşamını ortaya koymaktadır. Ancak 2019 Mart ayından itibaren hayatımıza derin bir şekilde giren Covit 19 pandemi süreci, beraberinde birçok sağlık problemini ortaya çıkardığı gibi alışık olmadığımız bir yaşam biçiminde beraberinde getirmiştir. Pandemiyle hayatımıza giren önlem ve kısıtlamalarla hayattaki önceliklerimiz, iş alışkanlıklarımız başta olmak üzere birçok şey değişmek zorunda kalmıştır. Birçok meslekte olduğu gibi akademisyenlerde öncelikle iş yaşam kalitesi değil, hayatta kalmak, hasta olmamak, hastalığı yaymamak için önceliklerini değiştirmek zorunda kalmıştır. Bu zor koşullar içinde görevlerini yerine getirirken iş yaşam kalitelerinin pandemi sürecinden olumsuz yönde etkilenmesi kaçınılmaz olmuştur. Önceliğin sağlıklı yaşam kalitesine ulaşmak olduğu bu dönemde iş yaşamlarını da alınan tedbirler oranında yerine getirmeye çalışmışlardır. Bu dönemde akademisyenlerin sağlıklı yaşam göstergeleri incelendiğinde hem kişisel hem de örgütsel başarılarının bu göstergelerin olumlu/olumsuz eğilimine göre önemli yönde etkilendiği görülmüştür. Özellikle pandeminin ilk zamanlarında ortaya çıkan belirsizlikler, iş yaşamının yerini tamamen sağlık odaklı bir yaşama bırakmıştır. Alınan önlem ve tedbirler eşliğinde iş hayatı esnetilerek, eğitim faaliyetleri uzaktan yürütülerek sürdürülürken akademisyenlerin akademik çalışmaları da bu aşamada sekteye uğramıştır. Pandeminin ilerleyen

dönemlerinde ilk şok atlatılmaya başlamış, hastalıkla yaşamayı öğrenen akademisyenler biraz daha bilinçli bir şekilde kısıtlıda olsa iş yaşamına ayak uydurmaya başlamışlardır. Birinci yılını geride bıraktığımız pandemi sürecinde, kendilerine mülakat yapılan akademisyenler, genel olarak pandeminin iş yaşam kalitelerini olumsuz etkilediği gibi sağlıklı yaşamlarını da ciddi şekilde olumsuz etkilediği fikrini savunmaktadırlar. Beraberinde bu süreçte akademisyenlerin uzaktan yürütülen eğitim faaliyetlerinin öğrenciler tarafından verimli geçirilmediğini, kendilerinin de verim alamadıklarını düşündükleri görülmektedir. Pandemi sürecinin, toplumsal ilişki ve değerlerimize yönelik yaşattığı olumsuzluklardan dolayı hayatımızı olumsuz etkilemesi ve kültür tahribata sebep olması yanında sağlık krizinin, ekonomik bir krizi de beraberinde getirmesi pandemi sürecinin en büyük olumsuzlukları arasında görülürken, pandemi yüzünden, çekirdek aile ile daha fazla zaman geçirilmesi, devletin krizdeki etkin rolü ve uzaktan yürütülen, yüksek lisans, doktora, yeterlilik, seminer, tez savunması ve kongrelerin daha etkin ve daha düşük maliyetle gerçekleştirilmesi gibi olumlu yönlerine de vurgu yapılmıştır. Aşılama çalışmalarının başladığı yeni normalleşmenin hayata geçtiği günümüzde yoğun tedbirler eşliğinde akademik yaşam eğitim ve yayın anlamında yeniden canlanmaya çalışmaktadır. Akademisyenlerin iş yaşam kalitelerinde ortaya çıkan bu olumsuz havanın kırılarak tekrar eski günlere ulaşması maalesef biraz daha zaman alacak gibi gözükmektedir.

KAYNAKÇA

- Avcı, K. ve Pala, K. (2004). Uludağ Üniversitesi Tıp Fakültesinde Çalışan Araştırma Görevlisi ve Uzman Doktorların Yaşam Kalitesinin Değerlendirilmesi, Uludağ Üniversitesi Tıp Fakültesi Dergisi, 30 (2) ss. 81-85.
- Ayaz, S. ve Beydağ, K. D. (2014). Hemşirelerin İş Yaşamı Kalitesini Etkileyen Etmenler: Balıkesir Örneği. Sağlık ve Hemşirelik Yönetimi Dergisi, Sayı: 2 Cilt: 1, ss. 60-69.
- Aydın, Z. D. (2006). Toplum ve Birey İçin Sağlıklı Yaşlanma: Yaşam Biçiminin Rolü, Süleyman Demirel Üniversitesi Tıp Fakültesi Dergisi, 13(4), ss.43-48.
- Balcı, A. (1995). Örgütsel Gelişme. Ankara: Pegem Yay. Ankara.
- Baygöl, B. ve İnam, Ö. (2006) Kurum İçi İletişim: Çalışanların Sağlıklı İş Yaşamı Beklentilerinin Betimlenmesine Yönelik Bir Çalışma. 2. Ulusal Halkla İlişkiler Sempozyumu, 27-28 Nisan 2006, 92-100.
- Bingöl, B. (2020). COVID-19 Sürecinde Peyzaj Mimarlığı Öğrencilerinin Acil

- Uzaktan Öğretim Sistemi Üzerine Görüşleri: Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Örneği. *Avrupa Bilim ve Teknoloji Dergisi*, (20), ss. 890-897.
- Çetin, H. Zetter, S. A., Taş, S. ve Çaylak, M. (2013). İş Doyumu ve Çalışanların Demografik Özellikleri Arasındaki İlişkilerin Belirlenmesi: Antalya Atatürk Devlet Hastanesi Örneği, *Akdeniz İ.İ.B.F. Dergisi* (26), ss.145-163.
- Demir, M. (2011). İş görenlerin Çalışma Yaşamı Kalitesi Algılamalarının İşte Kalma Niyeti ve İşe Devamsızlık ile İlişkisi. *Ege Akademik Bakış Dergisi*, 11(3), ss.451-462.
- Demirel, Y. (2008). Örgütsel Güvenin Örgütsel Bağlılık Üzerine Etkisi: Tekstil Sektörü Çalışanlarına Yönelik Bir Araştırma, *Yönetim ve Ekonomi*, Cilt:15 Sayı: 2, ss. 179-194.
- Engelland, C. (2020). *Phenomenology*. Cambridge, MA: MIT Press.
- Erat, Ş., Korkmaz, M., Çimen, V. ve Yahyaoglu, G. (2011). Uluslararası Hakemli Akademik Spor Sağlık ve Tıp Bilimler Dergisi, Sayı: 1, Cilt: 1.
- Erdem, M. (2010). Öğretmen Algılarına Göre Liselerde İş Yaşamı Kalitesi ve Örgütsel Bağlılıkla İlişkisi, *Kuram ve Uygulamada Eğitim Yönetimi*, 16(4), ss. 511-536.
- Eren, E. (2001) *Yönetim ve Organizasyon*, Beta Yayınları, İstanbul.
- Erickson, R. A. (2007). *Here Today But What About Tomorrow? Reducing The Attrition Of Downsizing Survivors By increasing Their Organizational Commitment* (Doctoral Dissertation, Northwestern University).
- Gamsızkan, Z. (2020). "Sağlık Hizmeti, Yönetimsel ve Akademik Boyutuyla Pandemi Süreci". *Konuralp Medical Journal* 12: ss. 347-349.
- Genç, E. ve Kaya, E. (2021). Covid-19 Pandemi Sürecindeki Gümrük Mevzuatı Değişikliklerinin Lojistik Faaliyetlerine ve Çalışanların İş Motivasyonuna Etkisi. *Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, 8 (1), 161-175.
- Gortner, H., Mahler, J. ve Nicholson. J.(1987). *Organizational Theory: A Public Perspective*.
- Güler, B. K. ve Emeç, H. (2006). Yaşam Memnuniyeti ve Akademik Başarıda İyimserlik Etkisi. *Dokuz Eylül Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 21(2). ss129-149.
- Gümüştekin, G. E. ve Öztemiz, A. B. (2005). Örgütlerde Stresin Verimlilik ve Performansla Etkileşimi, *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Cilt :14, Sayı:1, ss.271-288.
- Günsoy, G. (2012). İnsani Gelişme Kavramı ve Sağlıklı Yaşam Hakkı. *Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi*, 1(2), ss.35-52.

- Güven, A. (2014). Kamu Yönetiminde Geleceğin İnşasında Stratejik Bakış. Marmara Üniversitesi Siyasal Bilimler Dergisi, 2(2), ss.63-80.
- Hsieh, H. F. and Shannon, S. E. (2005). Three Approaches To Qualitative Content Analysis. Qualitative Health Research, 15(9), pp.1277-1288.
- Husserl, E. (1970). The crisis of European sciences and transcendent alphenomenology: An introduction to phenomenological philosophy. Evanston, 3: Northwestern University Press
- Karcioğlu, F., ve Çelik, Ü. H. (2012) Mobbing (Yıldırma) ve Örgütsel Bağlılığa Etkisi, Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi, Cilt: 26, Sayı: 1, ss.59-75.
- Keser, A. (2005). İş Doyumu ve Yaşam Doyumu İlişkisi: Otomotiv Sektöründe Bir Uygulama. Çalışma ve Toplum, 4 (7), ss.77-95.
- Kılıç, R. ve Keklik, B. (2012.) Sağlık Çalışanlarında İş Yaşam Kalitesi ve Motivasyona Etkisi Üzerine Bir Araştırma, Afyon Kocatepe Üniversitesi, İİBF Dergisi, Cilt:14, Sayı:2, ss.147-160.
- Küçükali, A. ve Çınar, O. (2020). Akademisyenlerin Kovid-19 Algısı. Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 24 (4), ss.1633-1654.
- Luthans, F. (1992). Organizational Behaviour, 6th Ed. Mcgraw Hill.
- Martel, J. P., and Dupuis, G. (2006). Quality of Work Life: Theoretical And Methodological Problems, And Presentation of A New Model And Measuring Instrument, Social Indicators Research, 77(2), pp.333-368.
- Meyer, J. P., and Allen, N. J. (1991) A Three-Component Conceptualization of Organizational Commitment, Human Resource Management Review, 1(1), pp. 61-89.
- Newstrom, J. W., and Davis, K. A. (1997). Organizational Behavior: Human Behavior At Work (10th Ed.). New York: Mcgraw-Hill.
- Özdemir, S. ve Muradova, T. (2008). Örgütlerde Motivasyon ve Verimlilik İlişkisi, Journal of Qafqaz University, 24, ss.146-153.
- Özdevecioğlu, M., ve Aktaş, A. (2007). Kariyer Bağlılığı, Mesleki Bağlılık ve Örgütsel Bağlılığın Yaşam Tatmini Üzerindeki Etkisi: İş-Aile Çatışmasının Rolü. Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, Sayı: 28, ss. 1-20.
- Özkalp, E. ve Kirel, Ç. (2001). Örgütsel Davranış, Anadolu Üniversitesi Eğitim Sağlık ve Bilimsel Araştırma Çalışmaları Vakfı Yay. Eskişehir.
- Öztürk, H. (2021). Meslek Yüksekokulu Öğretim Elemanlarının Uzaktan Eğitim Sürecinde Uyumlarının İncelenmesi: Nitel Bir Araştırma. Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, (57), ss.74-97.

- Soylu, Ö. B. (2020). Türkiye Ekonomisinde COVID-19'un Sektörel Etkileri. *Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, 7(6), ss.169-185.
- Taşdan, M. ve Erdem, M. (2010). İlköğretim Okulu Öğretmenlerinin İş Yaşamı Kalitesi ile Örgütsel Değer Algıları Arasındaki İlişki Düzeyi, *Yüzüncü Yıl Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 7(2). ss. 92-113.
- Tuncer, M., ve Yeşiltaş, M. (2013). Çalışma Yaşam Kalitesinin Otel İşletmesi Çalışanları Üzerindeki Etkileri. *İşletme Araştırmaları Dergisi*, (5) -1, ss.57-78.
- TÜBA (2020). 6.Versiyon: Covid-19 Pandemi Değerlendirme Raporu. <http://www.tuba.gov.tr/tr/yayinlar/suresiz-yayinlar/raporlar/6.versiyon-tuba-covid19-kuresel-salgin-degerlendirme-raporu>, (ET: 16.01.2021).
- Tütüncü, Ö. (2008). Sa 8000 Sosyal Sorumluluk Standardı ile İş Yaşamı Kalitesi Arasındaki İlişki, *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* Cilt:10, Sayı:2.ss.169-199.
- Veenhoven, R. (1996). "The Study of Life Satisfaction" (Ed.: W. E. Saris, R. Veenhoven, A. C. Scherpenzeel And B. A Bunting), *Comparative Study Of Satisfaction With Life in Europ.*
- Yüksel, İ. (2004). Çalışma Yaşamı Kalitesinin Tipik ve A Tipik İstihdam Açısından İncelenmesi, *Doğuş Üniversitesi Dergisi*, (5)1, ss. 47-58.

ENDERUN DERGİSİ
JOURNAL OF ENDERUN

e-ISSN: 2618-592X

YIL/YEAR: 2021 CİLT/VOL: 5 SAYI/ISSUE: 1

Çevrimiçi olarak / Available online at www.dergipark.org.tr/tr/pub/enderun

**17-18. YÜZYILDA İSTANBUL'UN GÜMRÜK VE TİCARETİ
ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME**

**AN ASSESSMENT ON CUSTOMS AND TRADE OF İSTANBUL IN
THE 17-18TH CENTURY**

Makalenin
Gönderim Tarihi:
17/03/2021

Makalenin
Kabul Tarihi:
26/03/2021

Sayfa Aralığı:
22-38

Metehan ŞAHİN ^a

^aTokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi, İİBF,
İktisat Bölümü, E-mail:metehan.sahin@gop.edu.tr
ORCID Numarası: 0000-0002-7922-9291

ÖZET

Geçmişte olduğu gibi Osmanlı İmparatorluğu döneminde de İstanbul, Doğu ile Batı arasındaki ticaretin en önemli merkezlerinden biri olarak varlığını sürdürmektedir. Bu şehirde yapılan ticaret bir ölçüde ülke ihtiyaçlarının karşılanmasına yardımcı olurken, diğer taraftan gümrük vergileri sayesinde devlete büyük gelirler sağlamaktadır. Dolayısıyla, gerçekleştirilen ticaretin istikrarlı şekilde sürdürülmesini sağlayacak gümrük sisteminin tesisi ve denetlenmesi yöneticilerin en çok dikkat ettiği konular arasında yer almaktadır. Yapılan çalışmada amaç, İstanbul'un gümrük sistemi ve ticarî yapısının, Ahmed Refik'in On İkinci Asırda İstanbul'da Gümrük ve Ticaret başlıklı yazısında hareketle incelenmesidir. Elde edilen bilgiler doğrultusunda, imparatorluğun iktisadî ve siyasî vaziyetine oldukça bağlı bulunan İstanbul ticaretinin, 17-18. yüzyılda dış dünyadaki diğer gelişmelerin de etkisiyle azaldığı anlaşılmaktadır. Söz konusu yüzyıllarda gümrük işlemlerinde yaşanan aksaklıklar, azalan ticaretin bir başka nedenini oluşturmaktadır. Gümrüklerdeki personellerin haksız ve keyfi uygulamaları, tüccarların vergiden kaçınma, gümrüklerden mal kaçırma gibi davranışları bu sorunlardan yalnızca birkaçı olarak sayılmaktadır. Meydana gelen problemler karşısında, imparatorluk idarecileri ferman, kanunlar ve cezalar yoluyla düzenlemelere başvurursa da sorunların tam anlamıyla çözülmediği tespit edilmektedir.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı İmparatorluğu, Gümrük, Ticaret.

ABSTRACT

As in the past, during Ottoman Empire, İstanbul continues its existence as one of the most important centers of trade between the East and the West. While the trade in this city helps to supply country's needs, on the other hand it provides high revenues to government by custom taxes. Therefore, establishment and supervision of customs system which will ensure to maintaining stable trade are among the most considerable issues for administrators. The purpose of this study, investigate the customs system and trade structure of İstanbul with reference to opinion entitled "The Customs and Trade in İstanbul in the 12th Hijri Century" by Ahmed Refik. In accordance the information obtained, it is understood that the trade of İstanbul which highly depends on empire's political and economic situation has decreased in 17-18th century with the effect of other events in external world. The problems in customs operations in those centuries are the other reasons of declining trade. The unfair practices of customs staff, the behaves of merchants like avoiding of tax and smuggling are considering just a few of these problems. In the face of the problems that occurred, although the empire's administrators applied the regulations such as firman, laws and punishments, it is determined that the problems had not been solved completely.

Key Words: Ottoman Empire, Customs, Trade.

1.Giriş

Osmanlı İmparatorluğu'nun, on sekizinci asra kadar, üzerinde hüküm sürdüğü coğrafyanın da etkisiyle dış ve transit ticaretin önemli merkezlerinden biri olarak varlığını koruduğu anlaşılmaktadır. Bu savı geçerli kılacak bulgular arasında, Şark ve Garp ekonomilerini birbirine bağlayan büyük ticaret yollarının imparatorluk sınırları içinde yer almasını ve hem Karadeniz hem de Akdeniz limanları vasıtasıyla kuzey-güney ticaretindeki Türk varlığını saymak mümkündür. Hemen belirtmek gerekir ki, bahse konu ticaret yollarından Baharat Yolu'nun, 17. yüzyılda Akdeniz havzasından Atlas Okyanusu'na kayması imparatorluk ekonomisi için ciddi bir kayba sebebiyet vermekte; Osmanlı idarecilerinin elinde, uğruna meşakkatli mücadelelere dahi girişmek zorunda oldukları İpek Yolu kalmaktadır (Pamuk, 2007: 136). Üstelik İran'dan gelen İpek Yolu'nun Osmanlı ekonomisine katkısının da çok uzun sürmediği, savaşlar nedeniyle ticaretin kesintiye uğradığı görülmektedir.

İmparatorluk idaresindeki en büyük iki ticaret yoluna ilişkin yaşanan gelişmelerle beraber, aynı yüzyılın sonlarından itibaren ortaya çıkan askeri başarısızlıklar ve malî sorunlar devlet adamlarını hazine gelirlerini artırmak için alternatif ticaret yollarının araştırılmasına teşvik etmekte; eski ticaret merkezleri ehemmiyetini kaybederken yeni ticaret merkezleri ortaya çıkmaktadır (Elibol, 2005: 62). Benzer bir ifadeyle, ticaret güzergâhlarının

değişmesiyle birlikte yeni ticaret merkezlerinin ortaya çıkışı, eski gümrük bölgelerinde ticarete konu mal bileşiminin değişime uğrattırken, yeni gümrük bölgelerinin kurulmasına da zemin hazırlamış olmaktadır. Ticaret yollarından elde edilen gümrük gelirlerinin mühim bir kaynak sağlaması, ticaretin denetimi ve yol güvenliğinin sağlanması gibi tedbirlerle güvenilir bir piyasa ortamının tesis edilmesini devletin sorumluluk alanına eklemektedir. Bu sorumluluğu ticarî alandaki vergileme ve denetim işlevleri ile yerine getiren Osmanlı gümrük sistemi incelendiğinde ise, iç ve transit ticaretten alınan vergilerin iç gümrük, dış ticaretten alınan vergilerin dış gümrük konusu olarak birbirinden ayrı şekilde kaydedildiği tespit edilmektedir (Tabakoğlu, 2014: 345-387).

Bu çalışmada, Devlet-i ‘Âliyye’nin yüzyıllar boyunca idare merkezi, başkenti olan ve ülkenin gerek iç gerekse dış ticaretinde en önemli merkezlerden biri sayılan İstanbul’un on ikinci hicri asırdaki (1688-1785) gümrük sistemi ve ticarî yapısının, Ahmed Refik tarafından kaleme alınan On İkinci Asırda İstanbul’da Gümrük ve Ticaret başlıklı yazıdan hareketle incelenmesi amaçlanmaktadır. Literatürde Osmanlı yönetimindeki İstanbul’da gerçekleşen ticarete ve İstanbul’un gümrük sistemine ilişkin çalışmalar (Eldem, 2000; İnalçık, 2004; Tabakoğlu, 2013; Bilge, 2015) bulunmakla birlikte, İstanbul’un bilhassa 17-18. yüzyıldaki ticaretini ve/veya gümrük sisteminin işleyişini analiz eden çok az sayıda çalışmaya (Şener, 2010; Kocakaplan, 2014) rastlanılmaktadır. Dolayısıyla çalışmanın bu konuda literatüre mütevazı bir katkı sunması ve yakın geçmişimizin tanınan bir müverrihine ait bir gazete yazısından yola çıkılarak, çeşitli tarihi kaynakların iktisadi konuların incelenmesine farklı bir bakış açısı kazandırması umulmaktadır. Çalışmanın ilk bölümünde 17-18. yüzyıldaki Osmanlı ticareti ve gümrük sistemi genel özellikleri itibariyle incelenmekte, ikinci bölümde Ahmed Refik’in ilgili yazısından hareketle aynı asırlarda İstanbul’un ticarî yapısı ve gümrük işleri analiz edilmekte, üçüncü bölümde ise sonuç ve değerlendirmelere yer verilmektedir.

2. 17-18. YÜZYILDA OSMANLI TİCARETİ VE GÜMRÜK SİSTEMİ

Osmanlı İmparatorluğu, kuruluşundan itibaren tarım ekonomilerine ait özelliklerin daha egemen olduğu ve bu durumun elverdiği ölçüde sınaî ve ticarî faaliyetlerin gerçekleştirildiği bir iktisadi yapı konumunda değerlendirilmektedir. Ekonomik anlamda kendi kendine yeterlilik fikrine uygun olarak, ülke yöneticileri tarafından geliştirilen politika ve hayata geçirilen uygulamaların ticaret alanındaki önemli bir etkisi ise, iç ticaretin dış ticarete göre daha fazla paya sahip olmasında görülmektedir. Dış ticarete

göre daha büyük miktarda yapılan iç ticaretin 18. yüzyıl sonlarına kadar bu seyrini devam ettirdiği kabul edilmektedir (Kocakaplan, 2014: 126). Bu bakımdan 18. yüzyılı, ticarî anlamda Osmanlılar için bir değişim asrı olarak tanımlamak mümkündür. Ticarî yapıdaki değişimle beraber ve belki bu değişimin nedenlerinden biri olarak bu asrı, siyasî ve askerî alandaki başarısızlıkların diğer alanlarda da sonuçlarının gözlemlendiği bir dönem olarak da dikkate almak gerekmektedir. Zira 15 ve 16. yüzyıllarda politik ve ekonomik anlamda gücünün zirvesinde olan Devlet-i 'Âliyye 17. yüzyıldan itibaren bu iktidar ve otoritesini kaybetmektedir. 18. yüzyıla gelindiğinde, yaşanan kayıplarla birlikte coğrafi keşifler sonucu ticaretin yön değiştirmesi gibi harici gelişmeler, daha önce kapitülasyon benzeri politika araçları ile sürdürülen imparatorluk ticaretini olumsuz yönde etkilemeye başlamaktadır (Kurtaran, 2016: 747). Bu yüzyılda yaşanan dönüşümler arasında, ticaretin coğrafi değişimi, ticaret ortaklarının değişerek Orta Avrupa ülkelerinin dış ticaretteki paylarının artması, ticarete konu olan ürünlerin değişmesi, Osmanlı İmparatorluğu'nun tarımsal ürün ihracının belirgin hale gelmesi, ticarî imtiyazların süreklilik kazanması, taşımacılıkta Avrupa milletlerinin artan rolleri, imparatorluk ticaretinde azınlık unsurların görülmeye başlanması, hammadde ihracının ve ticaret hacminin artması vb. sayılmaktadır. Kaldı ki 18. yüzyılda Batı birçok alanda gelişmesini tamamlamış, merkantilist politika uygulamaları çerçevesinde dış ticarete üstünlüğü sağlamak amacıyla bu olgunlaşmayı pratiğe yansıtmaktadır (Küçükkalay ve Elibol, 2003: 152).

Aslına bakılırsa Batı Avrupa ekonomileri 17 ve 18. yüzyıllarda uzun süren bir bunalımın içine sürüklenmektedir. Üretim ve nüfus artışı pek çok ülkeden yavaşlarken işsizlik yaygınlaşmakta, bu arada henüz güçlenmeye başlayan ve birbirleri ile rekabete girişen Hollanda, İngiltere ve Fransa gibi devletler mevcut ekonomik sorunları gidermek adına dış ticarete evvelkilerden farklı bir siyaset takip etmeye başlamaktadır. Merkantilizm olarak adlandırılan ve temelde ülke içerisindeki değerli maden miktarını artırmayı hedefleyen politika doğrultusunda, ihracatlarını artırırken ithalatlarını sınırlandırmaya çalışmakta, ülkelerindeki üretim dallarını dış rekabetten korumaya özen göstermekte, dış ticaretlerini kendi tüccarları ve kendi ticaret filoları vasıtasıyla yapmaya gayret etmektedirler (Pamuk, 2007: 72). Diğer taraftan, Batı'nın hem en büyük siyasî rakiplerinden hem de en büyük ticaret ortaklarından olan Osmanlı İmparatorluğu'nun, daha önceki yüzyıllarda olduğu gibi 17 ve 18. yüzyıllarda da, belki kendi yönetim anlayışının bir sonucu olarak bütünüyle başka bir dış ticaret politikası izlediği anlaşılmaktadır. Bu dış ticaret politikasının ilkeleri ise, Osmanlı idarecilerinin ülke ekonomisinin hemen her alanında hayata geçirdiği

uygulamaların fikri altyapısında aramak gerekmektedir. Çünkü iaşecilik (provizyonizm), gelenekçilik (tradisyonalizm) ve fiskalizm şeklinde tarif edilen Osmanlı iktisadi görüşünün temel prensipleri arasında bilhassa iaşecilik fikrinin, imparatorluğun dış ticaretinin şekillenmesinde mühim bir rol oynadığı aşikârdır: İaşe fikrine dayanan iktisadi politikada, ihracat üretimin hedefi olarak değil, yurtiçi ihtiyaçlar karşılandıktan sonra kalan malların satılması faaliyeti olarak kabul edilmektedir. Buna mukabil ithalat, yurtiçinde gereksinim duyulan fakat ya az üretilen ya da hiç üretilmeyen malların getirilmesini ifade ettiğinden, herhangi bir sınırlamaya tabi tutulmadan serbestçe yapılmasına müsaade edilen, arzu edilen bir faaliyet sayılmaktadır (Genç, 2017: 43). Dış ticaret politikalarındaki bu farklılığın ise, 17. yüzyılda siyasî, malî ve iktisadî problemlerle boğuşan imparatorluğu zamanla uluslararası ticarete zor durumda bırakması tabiidir. Bu zorluk, en basit haliyle yabancı devletlere verilen birer ticarî imtiyaz olarak tanımlanabilecek kapitülasyonların, yabancı devletlerin suiistimalleri sonucu zamanla Osmanlı ekonomisinde meydana getirdiği olumsuzluklardan kaynaklanmaktadır. Nitekim önceleri kesintiye uğrayan ticaretin devamını sağlamak için Osmanlıların önce ticaret yollarında ve ticaret ortaklarında yeni alternatifler üretmek, ardından da kapitülasyonlar yoluyla ticarete rekabet üstünlüğü sağlamak gibi tedbirlere başvurduğu bilinmektedir.

Osmanlı İmparatorluğu'nun Avrupa ile yaptığı ticarete 17. yüzyıl boyunca İngilizler egemen konumda yer almaktadır. Hatta Osmanlı topraklarında tiftik, pamuk, ham ipek ve meyan kökü gibi hammaddeler alıp, madeni eşyalar ve yünlü kumaşlar gibi mamul maddeler satan İngiliz tüccarlarının İngiltere'deki sermayenin birikimi ve merkantilizmin gelişimi noktasına mühim katkıları olduğu ileri sürülmektedir (Karta, 2015: 140). Aynı yüzyılda imparatorluğun önemli bir başka ticaret ortağı Fransa'dır. Kendilerine ilk ahitnamenin (ticarî imtiyazın) Kanuni Sultan Süleyman devrinde, 1536'da verilmek istendiği ancak Sadrazam İbrahim Paşa'nın idamı üzerine bu metnin onaylanmayıp, ilk tasdikli kapitülasyonun 1569'da verildiği tahmin edilmektedir. Verilen ticari imtiyazın önemi ise, Belgrad antlaşması sırasında müzakerelere aracı olan Fransız elçisinin en geniş imtiyazları kazanması ve sonraki yıllarda Fransızların Osmanlı limanları arasındaki taşımacılıkta ve Levant ticaretinde elde ettiği karşı konulmaz üstünlükle daha belirgin hale gelmektedir (İnalçık, 2003: 67-70). Diğer taraftan, 1611 senesinde Hollanda idarecilerine Amsterdam Levant tüccarı tarafından yazılan bir dilekçede, Levant ticaretinin Hollandalı ticaret adamları için de mühim bir faaliyet alanı olabileceği; Mısır, Kıbrıs, Ege adaları ve Türkiye ile yapılan ticaretin Doğu Hindistan Deniz

Kumpanyası'nın deniz trafiğinden potansiyel anlamda çıkarlarına daha uygun düşeceği vurgulanmaktadır. Bir yıl sonra Hollanda, Devlet-i 'Âliyye'den ilk ticari imtiyazı alarak kendi bayrakları ile Osmanlı limanlarına girip, serbestçe ticaret yapabilecek bir hak kazanmaktadır. 1673 ve 1675'te yenilenen ticari imtiyazlar sonucu Fransa ve İngiltere ile aynı düzeye yükselen Hollanda, artık sadece Osmanlı'nın 17. yüzyıldaki ticaret ortakları arasında yer almakla kalmayıp, kendi dış ticaretinin %40'ını imparatorluk ile gerçekleştiren bir ülke haline gelmiş bulunmaktadır (Arı, 1999: 495-499). Yine 1567 senesinde Osmanlı İmparatorluğu'ndan ilk ticarî imtiyazını elde eden Avusturya'nın da, sonraki dönemlerde yapılan her antlaşmaya ticarî menfaatlerine uygun maddeler koydurmayı başardığı, temin ettiği bu imtiyazları düşük gümrük vergisi ödeyip artan ticareti sayesinde ekonomisini büyütmekte kullandığı belirtilmektedir (Bozkurt, 1994: 32-33). Yapılan araştırmalar sonucunda Osmanlı iktisat tarihindeki ilk ticarî imtiyazlara Cenevizlilerle birlikte sahip olduğu tespit edilen Venedik, 1670 yılında imzalanan antlaşma ile imparatorluk sınırları içerisinde geniş bir ticaret yapma özgürlüğüne yeniden kavuşmuş olsa da, diğer devletlerin ödediği %3 oranındaki gümrük vergisi karşısında %5 gümrük ödemekle yükümlü tutulduğundan eşit bir rekabet şansına bir türlü kavuşmamaktadır. Buna Venedik'in yüzyıl sonundaki Kutsal İttifak tarafında yer alması eklenince, ülkenin zaten çökmüş halde olan dış ticaretinin daha da aleyhine olacak bir durum meydana gelmiş olmaktadır (Mantran, 1987: 161). Öte yandan, 17. yüzyılda ipek ve baharat yolları üzerinde meydana gelen savaş ve güvenlik problemleri nedeniyle okyanus yolu çok fazla tercih edilir hale gelmekte; Avrupa devletlerinin bu yüzyıla kadar Doğu'dan talep ettikleri malların bir kısmını sömürgelerinden elde etmeye başlamaları Akdeniz ticaretini olumsuz yönde etkilemeye başlamaktadır (Kocakaplan, 2014: 134-135). Yeni dönemde sadece Avusturya ile yapılan ticaret artış göstermekte; sömürgelerine yönelen İngiltere, Fransa ve Hollanda gibi Devlet-i 'Âliyye'nin en büyük dış ticaret ortakları imparatorlukta faaliyetlerini azaltmaktadır. Mesela, 17. yüzyılda dış ticaretinin onda birini Osmanlı ile yapan İngiltere, 18. yüzyılda dış ticaret hacmi iki kat yükselmesine rağmen bu oranı yüzde bire düşürmekte; Fransa'nın Osmanlı ticareti 17. yüzyıla nispetle yirmide bire gerilmektedir (Tabakoğlu, 2014: 379).

Ticarî faaliyetlerde yaşanan gerilemelere rağmen 18. yüzyılın ilk yarısında Osmanlı dış ticaretinde ihracat miktarı ithalattan yüksektir. Dış ticaretteki bu fazlalık karşısında Avrupalılar aradaki farkı nakit olarak ödemekte, buna bağlık olarak söz konusu dönemde ülkenin her tarafında bol miktarda yabancı para tedavül etmektedir. Belirtilmesi gereken bir husus, Avrupa'nın Osmanlılardan hammadde satın alıp mamul madde ihraç etme eğiliminin

devam etmesidir. İç ve dış güvensizlik koşullarından dolayı imparatorluk dış ticareti güçlü bir himayeden yoksun olsa da bazı sınaî alanlarda Batı'nın mamul malları ile rahatça rekabet edilebildiği anlaşılmaktadır (Tabakoğlu, 2014: 378). 1760 yılından başlayıp, yaşanan süreçlerin etkileri itibariyle 1830 yılına kadar uzatılabilecek olan 18. yüzyılın ikinci yarısında, imparatorluk için yeni bir durgunluk evresi gözlemlenmektedir. Osmanlı akçesi sürekli değer kaybetmekte, yoğun fiyat artışları yaşanmakta, dış ekonomik ilişkilerde Hindistan yolu ve Ortadoğu ticareti büyük oranda önemini yitirirken Karadeniz merkezli ticaret önemini sürdürmektedir (Şener, 2010: 47).

Osmanlı gümrük sistemine bakıldığında, Fatih Sultan Mehmed döneminde çerçevesi kanunnameler ile çizilmiş olan gümrük uygulamalarının sonraki dönemlerde de varlığını büyük ölçüde koruduğu savunulmaktadır. Gümrüklerde uygulanacak vergi oranları değişse dahi, bir malın ne zaman gümrüğe tabi olacağı, ticarî bir emtianın bir gemiden başkasına nakledilmesi halinde gümrük resmi ödenmesi gerektiği gibi konular kanunnamelerde ifade edilmektedir (Bulunur, 2019: 249). İmparatorluk sınırları içerisinde malların gümrük bölgesine giriş veya çıkış durumuna göre farklı vergiler alınmaktadır. Malın geldiği yerde satılmasını sağlamak üzere alınan bir tedbir olduğu varsayılan bu uygulamaya göre, malın ülkeye girişinde *amediyeye*, ülkeden çıkışında *reftiye*, transit geçişlerde *müruriye* resmi alınmaktadır. Alınan gümrük resimleri genel itibariyle değer esaslı (ad volarem) yani malın gümrüğe girdiği zamanki değeri üzerinden belirlenirken, bu uygulamanın gümrük görevlileri ile tüccarlar arasında malların gerçek kıymetini tespit etme noktasında tartışmalara sebep olmasından ötürü 18. yüzyıldan sonra malların fiyatına göre belirlenen tarifeler üzerinden (spesifik) gümrük resmi alınmaya başlanmaktadır (Kütükoğlu, 1996: 263).

Osmanlı'nın hüküm sürdüğü coğrafyada üç türlü gümrük bulunmaktadır: Kara, deniz (sevahil) ve sınır (hudut) gümrükleri. Kara gümrükleri büyük oranda iç ticaretin, deniz gümrükleri hem iç hem de dış ticaretin vergilendirilmesi işlevini yerine getirmektedir. Sınır gümrükleri ise imparatorlukta ticarî faaliyette bulunacak yabancı tüccarların gümrük resimlerinin toplandığı merkezlerdir (Bilge, 2019: 42). Çoğunlukla büyük şehirde tesis edilen iç gümrük teşkilatı, şehrin merkezi ile civarındaki köy ve bazen küçük kasabaları da içine alan bir daire oluşturmakta; bu dairenin içinde, gümrük bölgesinde gerçekleşen ticarî mübadeleden vergi alınmamaktadır. Bir gümrük bölgesine gelen malın vergilendirilmesinde dikkate alınan bir başka nokta, malın menşei veya niteliğinden ziyade tüccarın din ve tabiiyetidir. İlk ayırım tüccarın Müslüman olup olmaması,

ikinci ayırım Müslüman olmayanlar arasında Osmanlı tebaası olup olmamasıdır. Zira uygulamadaki mekânsal ve dönemsel farklılıklar bir kenara bırakılırsa 16. Yüzyıldan itibaren imparatorluğun oldukça büyük kısmında, Müslümanlar %3, Osmanlı tebaası gayrimüslimler (zimmîler) %4 ve yabancı gayrimüslimler (harbîler) %5 oranında vergiyle sorumlu tutulmaktadır (Genç, 2017: 196). Dış gümrüklerde ise, gümrük resimlerinin adet ve kanun üzere alınacağı, yabancı tüccardan bunun dışında herhangi bir talepte bulunulmayacağı kabul edilmekte; gümrük görevlilerin ahidnamelere aykırı olarak fazla vergi topladıklarının tespit edilmesi halinde tutarın iade edileceği taahhüt edilmektedir. Bununla beraber gümrük resmi yalnızca ithal edilen mallara özgü kalmamakta, ihraç mallarından ve bir yerden başka bir yere nakledilen ticarî mallardan vergi alınmaktadır. Ticarete konu olan mal varacağı bölgeye kadar çeşitli gümrüklerden geçse de, söz konusu mal için aynı adla yalnızca bir kez gümrük vergisi tahsil edilmekte ve tahsilâtın sonra tüccara verilen eda tezkirelerinin sonraki gümrüklerde ibraz edilmesi gerekmektedir (Kütükoğlu, 1999: 331).

3. 17-18. YÜZYILDA İSTANBUL TİCARETİ VE GÜMRÜĞÜ

İstanbul denilince şehrin tanımı, coğrafi anlamda dar, orta ve geniş olmak üzere üç farklı şekilde yapılmaktadır. Buna göre İstanbul en dar anlamıyla, Suriçi ile mahduttur. Söz konusu alan tarihte İslambol, Asitâne-i Saâdet ve Konstantiniyye şeklinde de adlandırılmaktadır. Orta anlamda şehrin tanımı, Bilâd-ı Selâse denilen Eyüp, Galata ve Üsküdar kazalarını içine almaktadır. Geniş anlamda İstanbul ise, Suriçi ve Bilâd-ı Selâse kazalarının yanı sıra buraların ilavelerine, yani Eyüp kazasının Vize'ye, Galata kazasının Bandırma'ya ve Üsküdar kazasının Adapazarı'na kadarki bölgelerine kadar uzanarak Marmara Bölgesi'nin büyük bir bölümünü ifade etmektedir (Şener, 2010: 54). Bir başka tanıma göre İstanbul, bir tarafta Karadeniz ve Tuna iskeleleri ile diğer tarafta Doğu Akdeniz, Arabistan ve Hindistan'ın belirli şehirleri arasındaki kuzey-güney ticaretine ait ana yolun merkezi konumundadır. İstanbul'da bulunan ticaret erbabı, hem bilhassa yünlü kumaşlar olmak üzere Avrupa menşeli mamul malları hem de biber, diğer baharatlar ve boyalar gibi Şark ürünleri diye nitelenen malları ithal etmektedir (İnalçık, 2004: 227). Dolayısıyla coğrafi konumuyla beraber kuzey-güney ticaretindeki rolü bir arada düşünüldüğünde İstanbul'u önemli bir liman kenti saymak mümkün gözükmemektedir. Eldem (2000)'e göre ise, bir imparatorluk başkentine atfedilebilecek birçok karakteristik arasından yalnızca biri ile kentin karmaşık yapısını açıklamak pek olası değildir. İstanbul diğer Osmanlı liman ve şehirlerinden bütünüyle farklı özelliklere sahip, ticarî faaliyetlerdeki para dolaşım düzeyinin fazlasıyla yüksek olduğu

istisnai bir kenttir. İlaveten devletin ve diğer uzantılarının güçlü varlığı, loncaların görece sağlamlığı ile nüfusun olağanüstü fazlalığı gibi unsurların, pazarlarının olgunlaşmasına, kapsamlı bir biçimde gelişmesine ve zenginleşmesine katkı sağladığı varsayılmaktadır (Eldem, 2000: 153-198). Tarihi kayıtlarda, Anadolu ve Rumeli'deki karayolları üzerinden ticaret güzergâhları oluşturulduğu, bu güzergâhlar üzerinde gümrüklerin, mühim kent ve kasaba merkezlerinin tesis edildiği ve 19. yüzyılın ikinci yarısında değin işlevini sürdüren bu ağ içerisinde İstanbul'un kayda değer bir ağırlığı olduğu göze çarpmaktadır. Bahse konu üç ana güzergâhtan İstanbul'dan Halep istikametine giden sağ kol Üsküdar'dan başlamakta, Gebze, Hersek, Lefke (Osmaneli), Söğüt, Eskişehir, Seyitgazi, Hüsrevpaşa Hanı, Bayat, Bolvadin, İshaklı, Akşehir, Iğın, Ladik, Konya, İsmail, Karapınar, Ereğli, Ulukışla, Külek, Bayrampaşa Hanı, Adana, Kurt Kulağı ve Antakya konakları üzerinden Halep'e varmaktadır. Orta kol olarak isimlendirilen güzergâh Üsküdar'dan, İzmit, Sapanca, Geyve, Taraklı, Göynük, Hendek, Düzce Pazarı, Bolu, Gerede, Bayındır, Karacalar, Koçhisar, Tosya, Osmancık, Merzifon, Amasya, Turhal, Tokat, Sivas, Kangal, Hasan Çelebi, Malatya, Harput ve Ergani üzerinden Diyarbakır'a ve buradan da Mardin, Nusaybin, Toprakkale, Karakuş, Kerkük ve Musul yoluyla Bağdat taraflarına gitmektedir. Ana güzergâhlar arasındaki sol kol ise İstanbul'dan başlayıp, orta kolun Merzifon menziline ayrılarak, Ladik, Niksar, Hacı Murat Kalesi, Karahisar-ı Şarki, Kelkit, Bayburt ve Tercan üzerinden önce Erzurum'a daha sonra Hasan Kalesi'nden geçip Kars'a varmaktadır (Küçükkalay ve Elibol, 2003: 157).

İstanbul'un ticarî faaliyetlerde bir liman olarak öne çıkması, coğrafi konumunun doğal bir sonucu olmakla beraber esasen, Osmanlılar tarafından fethedildikten sonra Karadeniz'in tam anlamıyla bir Türk gölü haline gelmesiyle de açıklanabilmektedir. Bir başka deyişle, Karadeniz'in yabancılara kapatılarak tamamıyla bir iç pazar haline gelmesini İstanbul fethinin en önemli sonucu olduğu belirtilmektedir. Çünkü fetihle birlikte Anadolu, Rumeli ve Kuzey Karadeniz arasında üç kutuplu bir ticaret ağı ve bölgesel uzmanlaşmalara dayalı bir entegrasyon meydana gelmektedir. 15. yüzyıldan 19. yüzyıla kadar artarak devam eden bu durum sayesinde ise, Anadolu pamuklu, ipekli, tiftik, keten dokuma ve bakır ürünlerinde; Rumeli yünlü dokuma ve demir malzemelerde uzmanlaşmakta; kuzey bölgesi deri, yün, hububat gibi hayvancılık ve ziraat ürünlerini temin eder hale gelmektedir (Genç, 2017: 317-318). Öte yandan, 17. yüzyılda dünya genelinde, mevcut ticarî düzeni derinden etkileyecek gelişmeler yaşanırken, Osmanlı İmparatorluğu'nda gerek dış gelişmelerin tesirlerinin gerekse yaşanan savaşların olumsuz izlerinin İstanbul ticaretini sekteye uğrattığı,

fakat bunun çok uzun sürmediği gözlemlenebilmektedir. Bu geçiciliği öne sürmekte dayanan varsayım, Karadeniz ve civarındaki ticaretin İstanbul'un iâşe sistemi çerçevesinde yürütülmesidir. Devletin bütün ticarî trafiği İstanbul'a yönlendirmesi sebebiyle Karadeniz'de ticarî faaliyette bulunan tüccarlar çoğunlukla İstanbul'a uğrayarak memleketleri için lazım olan her çeşit ihtiyaç maddesini elde etmektedirler. Eski dönemlerde olduğu gibi kuzey Karadeniz kıyıları daha ziyade köle ve zahire açısından ehemmiyet taşıırken, güney Karadeniz kıyıları Anadolu'da imal edilen kumaşların Tuna sahilleri, Kırım ve çevresi, Rumeli ve İstanbul'a nakledilmesine aracılık etmektedir. Ayrıca uzun yüzyıllar boyu Osmanlılar'ın hâkim olduğu Karadeniz ticareti için, Evliya Çelebi'ye göre sadece 17. asırda İstanbul'daki iki bin dükkânda çalışan sekiz bin kişi mesai harcamaktadır (Tabakoğlu, 2013: 347-348).

Osmanlılar devrinde İstanbul Gümrük Bölgesi, Avrupa tarafında, Karadeniz kıyısındaki Varna'dan Gelibolu yarımadasındaki Kilitbahir veya Eceovası'na kadar tüm liman ve iskeleleri kapsamaktadır. Asya yönünde ise, Karadeniz'in çıkışındaki Yoros'tan Ege kıyısında Aydın Sancağı'nın güney ucuna kadar uzanan kıyıların hepsini içine almaktadır (İnalçık, 2004: 245). Teşkilatlanma bakımından ise, İstanbul'daki gümrüklerden biri Eminönü'nde kurulmuş bulunmaktadır. Yenicâmi yakınındaki iki-üç katlı Gümrük Eminliği'nde gümrük deposu ile büyük bir iskele yer almakta; burası aynı zamanda gümrük emini makamı ve imparatorluğun bütün limanlarından gelen mallar için gümrük işlemlerinin yapıldığı ana gümrük deposu işlevini yerine getirmektedir. Diğer gümrük noktası, Hindistan ve Avrupa'dan getirilen malların gümrük resimlerinin tahsil edildiği Galata'dır (Tabakoğlu, 2013: 343). Yine Karagümrüğü, Rumeli'nden gelen ve Rumeli yönüne giden malların gümrük işlemlerinin yapıldığı başka bir bölge olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu yol boyunca imparatorluk tüccarları ve ecnebi tüccarlar Osmanlı Balkanları, orta Avrupa ve Rusya'dan kumaş, eşya ve emtia ticaretini yürütmektedir. İstanbul'daki gümrük bölgelerinin 18. yüzyılın belirli bir dönemindeki toplam gümrük hâsılatı içerisindeki payları incelendiğinde, en fazla ticari yoğunluğun Eminönü Büyük Gümrüğü'nde, daha sonra Galata'da meydana geldiği ifade edilmektedir. Batı ile karayolu üzerinden gerçekleşen ticaretin Karagümrük'te sağladığı vergi gelirleri, Doğu'dan gelen ticaret kervanlarının vergi gelirlerinin gerisinde kalsa da bu durum, ileriki yıllarda Karagümrük lehine değişmektedir (Kocakaplan, 2014: 233-251).

17. asır sonu ile 18. yüzyılda, yani on ikinci hicri asırda ise İstanbul'daki gümrük işleri, Altınay (1924) ifadesiyle şehrin siyasi ve toplumsal vaziyeti gibi karışıktır: Gümrükte kaçakçılık çok yaşanmakla beraber, gümrük

memurlarının rüşvetçiliği ve zulümleri haddi aşmaktadır. Örneğin bu dönemde, İstanbul'a en çok emtia, İngiltere, Fransa ve Venedik'ten gelmekte; Avrupa'dan ve özellikle İngiltere'den gelen tacirler çuka, kumaş vesaire “kantara gelen eşya” için tahrir-i atik [eski defter] mucibince resm-i masdariye* vermektedir. Fakat eski deftere göre tahsil edilen bu vergi tacirlerin şikâyetine sebep olmakta, tahrir-i cedid [yeni defter] gereğince vergilerini ödemek istedikleri görülmektedir. Gümrükçülerin “... elimizde ferman vardır.” diyerek eski defter usulünü bahane edip tacirlerden fazla para koparmaya çalıştıklarının öğrenilmesinin ardından da Dîvân-ı Hümâyûn'un, 1693 senesinde İstanbul ve Galata kadılarına “... yukarıda zikredilen taifenin getirdikleri ve alıp götürdükleri emtiadan masdariye alına gelen eşyanın resm-i masdaryelerini ellerinde olan yeni defter gereğince ödemelerinden sonra eski defter üzere alırsız diye vergi tahsildarlarına adı geçenleri incitip ve korkutmayasınız” şeklinde ferman yazmak durumunda kaldığı belirtilmektedir (Altınay, 1924: 247-250). Nitekim yaşananlar, gümrüklerdeki rutin işleyiş sırasında meydana gelen muhtelif problemler arasında sayılmaktadır. İstanbul'a mal getirmekte olan gemiler kaza yaptığında benzer durumlar ortaya çıkarken, başkente kara yoluyla mal getiren tüccarlardan yol üstündeki görevlilerin vergi talepleri ile karşılaşmaktadır. Dolayısıyla temel problem, bilhassa deniz ticaretinde gümrük görevlileri ve yerel yöneticilerin çeşitli bahanelerle tüccarlardan kendi yetkilerinde olmayan ve/veya tüccarların ödemekle mükellef olmadıkları vergileri sıklıkla talep etmeleridir (Kocakaplan, 2014: 259-260). Gümrük memurlarının, şeriat ve kanuna aykırı olarak masdariye almanın yanı sıra, tüccardan fazla bir şey koparamadıkları zamanlarda en azından “peşkeş” namıyla eşyalara el koydukları; gümrük kanununda ve defterinde her eşyadan ne alınacağına kati surette ve açıkça belirtilmiş olmasına rağmen, gemiler boşaldığında “tezkire akçesi” namıyla yirmişer guruş tahsil ettikleri de kaydedilmektedir. 1695 yılında yaşanan böyle bir olayda, tüccarların Dîvân'a arzuhal vermeleri ve meselenin müzakere edilmesi üzerine, bundan böyle suiistimallere mani olmak, tacirleri “... zikredilen eminlere, iltizam şartlarında bildirilen vergilerinden başka”, “...defterden hariç masdariye ve peşkeş harcı talebi ve tezkire harcı namıyla rencide ettirmemek” ve sorunu ortadan kaldırmak adına emr-i şerif yazılmaktadır (Altınay, 1924: 250-252).

Gümrüklerde tacirlere musallat olan sadece gümrük memurları değildir.

* Osmanlı gümrük sisteminde, nakledilen yerde tüketilen ithal malı emtiadan alınan vergi (bkz: Tabakoğlu, 2014: 387).

İsteklerine boyun eğmeyen İngiliz tacirlerini döven ve arzularını zorla yerine getirtmeye muvaffak olan “levendât taifesi” tüccarlar için büyük bir felaket anlamına gelmektedir. Öyle ki, gümrük emininin bu gibi yolsuz davranışları Dîvân’a haber vermelerine rağmen, 1698’de İngiliz tacirlerinin benzer bir durumla karşı karşıya kalmasına binaen çıkarılan hükümde “... bu fesadı edenlerin mutlaka ibret için haklarından gelinip, bundan sonra da İngiltere bezirgânlarının ve yakınlarının her şekilde korunması ve gözetilmesi, ...bir ferde saldırılmaması için sıkıca tembih edilmesi” ve “tembih edildikten sonra aklını başına toplamayıp bir daha şikayet etmek ihtimali olursa, akıllanmayanların haklarından gelinmek üzere devlete bildirilmesi” istenmektedir (Altınay, 1924: 250-253). Tüccarlar tarafından şikâyete konu olan bu suiistimaller bir yana bırakılacak olursa İstanbul Gümrüğü’nün diğer problemleri; şehre getirilen malların başka yere satılması, tüccarların görevlilerle anlaşarak herhangi bir ödeme yapmadan eda tezkiresi almaya çalışmaları veya daha önce vergi ödendiği şeklinde yalan beyanda bulunmaları, düşük gümrük vergisi ödemek ya da getirdikleri malların vergiden muaf sayılmasına ilişkin istekleri ve belirlenmiş olan gümrük noktaları, iskeleler dışında mal çıkararak vergiden kaçmalarıdır (Kocakaplan, 2014: 260-263). Altınay (1924)’e göre de, gümrük memurları tacirlere zulüm ve eziyet etmekle beraber gümrüklerde kaçakçılığa mani olamamakta, 1713’de gümrüklerden eşya kaçıran bazı bezirganların varlığının haber alınmasının ardından “gümrüğe ilişkin emtia ve eşyaların, kimin ağırlığı üzerinde bulunduğu isim ve resimleriyle defter edilmesi ve bulunan bezirgan eşyasının dahi müfredat üzere şer’an tahrir ve devlet kapısına arz edilmesi” hakkında hüküm çıkarılmaktadır. Bahse konu olay Dâire-i Hümâyun eşyasının Edirne Sarayı’ndan Tekfur Dağı’na naklolunması sırasında gerçekleşmektedir: Eşyaların nakledileceğini öğrenen bir kısım Yahudi, gümrükten kaçırmak istedikleri ne kadar emtia ve eşyaları varsa onları saray eşyasının arasına doldurmuş; bu eşyaları da toptan koymayıp hepsini parça parça muhtelif adamların ağırlıklarına taksim etmiştir. Fakat mesele çabucak haber alınmış, Dergâh-ı ‘Âli kapıcıbaşlarından Derviş Mehmed Ağa çıkarılan hüküm mucibince derhal Tekfur Dağı’na gitmek, Dâire-i Hümâyun eşyasını tetkik etmek ve gümrük alınması icap eden ne kadar tüccar eşyası varsa teftiş etmekle görevlendirilmiştir. Burada görüldüğü gibi gümrüklerde yaşanan birtakım problemler, tüccarların tutum ve davranışlarından da kaynaklanabilmektedir. Mesela bazı tüccarların getirdikleri mallar için düşük oranda vergi ödeme isteği, yine on ikinci hicri asırda İstanbul gümrüğünde meydana gelen bir vakadır. Zira o dönemde gümrük resmi, Sultan İbrahim zamanında “İngilterelüye” verilen fermanda yer aldığı gibi yüzde üçtür. Fakat yüzde üç gümrük yine o tarihlerdeki İngiliz metasının cinsine göre değişmekte ve on

ikinci asırda da İngiltere'den İstanbul'a iyi cinsten çuka gelmeye başlamış bulunmaktadır. İngiliz tüccarların bu iyi mal için "ziyade vermeziz deyu" daha yüksek oranda gümrük vergisi ödemeyi reddetmeleri Dîvân'a aks ettiğinden, "İngiltere tüccarı getirdikleri ve alıp getirdikleri metalarından yüzde üç gümrük verip ziyade bir akçe vermeyeler diye yazılmış iken, ... yine yüzde üç hesabı üzere olup noksan ve fazla olmamak üzere İstanbul ve Galata iskelelerine getirdikleri Londra ve İngiltere'de işlenen çukalar gerek daha iyi gerek daha düşük her ne kıymette olursa olsun kanun-ı kadim üzere" gümrük ödemelerini temin için hüküm yazılmaktadır (Altınay, 1924: 253-254).

Osmanlı hükümeti, sahip olduğu iktisadi dünya görüşüne çerçevesinde, ticaret erbabını kovana bal getiren arılara benzeterek korunmaya layık bulmakta ve bir devletle ticaret antlaşması yaptıysa harp vaziyetinde dahi tacirlerin şehir ve limanlara ulaşan mallarına katiyen el uzatmamaktadır (Uzunçarşılı, 1999: 576). Bir asır evvel, 16-17. yüzyılda imparatorluk, ticarî müşterilerinin birçoğu ile kavgalı olduğu halde, serhadda ordular birbiriyle çarpışırken ecnebler memlekette ürün satın alabilmektedir. Yani Türkler genellikle ticaret ve siyaseti birbirinden ayırmayı başarabilmektedir (Haldun, 1916: 7). 18. asra gelindiğinde ise, bu yaklaşımın istisnaları ile karşılaşıldığı ifade edilmektedir. Altınay (1924)'e göre, gümrük gelirini en çok artıran unsur sayılabilecek ecnebi emtiası, bir savaş meydana geldiğinde eğer harp halindeki devlete ait ise kesinlikle gümrüklere yanaştırılmamaktadır. Örneğin, 1716 yılında Devlet-i 'Âliyye, Avusturya ile olduğu gibi Venedik'le de savaş halindedir. Bu nedenle İstanbul tüccarına derhal haber verilerek, her şeyden önce ellerinde bulunan Venedik emtia ve eşyasını satmaları emredilmektedir. Ayrıca İstanbul'da ne kadar Venedik emtiası varsa yazılarak, daha sonra Venedik emtiası sattırılmayacağı ve Venedik emtia, eşyası gümrüğe gelirse gümrüğü alınmayacağı bildirilmektedir.

On ikinci hicri asırda Osmanlı İstanbul'unda yer alan gümrüklere, ticaret hacmindeki gerilemelere rağmen Fransız emtiasının da gelmeye devam ettiğini söylemek mümkündür. O zamanlar Fransa'nın Languedoc çukaları Türkiye'de pek fazla talep edilmektedir. Her sene Languedoc'tan İstanbul'a ve Şark iskelelerine beş bin balya kumaş gelmekte, Fransa'nın en mühim ithalat ürününün çivit olduğu bilinmektedir. Bilâhare Lyon'un dibaları, sırmalı kumaşları, Marsilya'nın basmaları, tıbbi malzemeler ve ziraat eşyası Fransa'da Türkiye'ye gelen en mühim ürünlerden sayılmaktadır. Buna karşılık Fransızlar Türkiye'den hububat, pamuk, ipek, kahve ile Mora'dan pirinç, sinameki, safran ve kösele, İzmir, Selanik ve Akka'dan pamuk ve yün, Sayda'dan pamuk ipliği, Trablusşam, Kıbrıs, Halep ve yine Mora,

İzmir'den ipek gibi bilhassa Fransız sanayi için lüzumlu hammaddeleri almaktadır. Fransızların Şark iskelelerinde muayyen ticaret müesseseleri bulunmakta, Fransız elçisinin maaşının bir kısmını Fransa Ticaret Odası verdiği ve imparatorlukta Fransız tacirlerini de Fransız elçisi himaye ettiği için ekseriya elçiye karşı şikâyetlerde bulunmak mümkün olmaktadır (Altınay, 1924: 258-259).

SONUÇ

Osmanlı İmparatorluğu'nun idare ettiği coğrafya ve 17-18. yüzyıllara kadar elde ettiği büyük siyasî-askerî başarılar sayesinde dış ticaretten önemli kazançlar sağladığı bilinmektedir. Kapitülasyon gibi ticarî imtiyazların bir politika aracı olarak yoğun bir şekilde kullanıldığı bu döneme kadar yükselen ticaret, bu yüzyıllardan itibaren önce yavaşça düşmeye başlamakta daha sonra ise rekabet üstünlüklerinin de kaybedildiği bir sürece evrilmiştir. Dış ticaret hacminde yüzyıllar itibariyle yaşanan bu değişimi ise, sadece Osmanlıların siyasî-askerî başarısızlıkları ile değil, aynı zaman diliminde dünyanın geri kalanında yaşanan gelişmelerle açıklamaya çalışmak gerekmektedir. Nitekim 17-18. Yüzyıllarda (on ikinci hicri asırda) imparatorluğun ticari hayatında meydana gelen gerileme, bu asırlardaki savaşlar ve malî sıkıntılarla birlikte, önceki asırda dünya ticaretinin yönünün değişmeye başlaması, diğer ülkelerin ticaret yapılarında yaşanan dönüşümler gibi dış unsurların analize dâhil edilmesi halinde daha doğru değerlendirilebilmektedir.

İç ve dış gümrükler halinde teşkilatlanan Osmanlı Gümrük Sistemi, II. Mehmed döneminde kanunnameler ile oluşturulan aslına büyük oranda bağlı şekilde on ikinci hicri asırdaki varlığını sürdürmektedir. Yeni dönemde gümrük sisteminin evvelki işleyişten farkı, 18. yüzyıldan sonra gümrük resimlerinin spesifik oranda alınmaya başlanması ile ticarî imtiyazların diğer ülkelerle ilişkilerde daha yoğun bir şekilde kullanılması, yani verilen kapitülasyonlara göre farklı milliyetlere mensup tüccarlara farklı gümrük oranlarının uygulanmasıdır. Bunun dışında yine ithal, ihraç ve transit mallarından farklı türde vergiler alınmakta; kara gümrükleri genellikle iç ticaretin, deniz gümrükleri iç ve dış ticaretin, sınır gümrükleri imparatorlukta ticaret yapacak ecnebi tüccarın gümrük vergilerini tahsil yeri işlevini görmektedir.

Konumu itibariyle Osmanlı deniz ticaretinin en önemli limanlarından biri olan İstanbul ise, karayoluyla yapılan ticarete yüzyıllar boyu devlete önemli gelirler sağlamaktadır. Galata, Eminönü ve Karagümrük başta olmak üzere şehirde teşkilatlanan gümrük bölgesi, bazı devirlerde Devlet-i 'Âliyye'nin

dış ilişkilerdeki sorunları sebebiyle ticarî işlem kapasitesi ve dolayısıyla gümrük gelirlerinde düşüş yaşamaktadır. Bununla birlikte İstanbul gümrüğünde yaşanan sıkıntılar yalnızca gümrük gelirlerinde azalmayla sınırlı kalmamaktadır. Çalışma kapsamında incelenen yazıda belirtildiği gibi, şehrin gümrük işleri siyasi ve toplumsal durum gibi karışık haldedir. Gümrük görevlileri zulüm ve haksızlıklarla, tüccarlardan eski defter bahanesiyle fazla para tahsil etmeye çalışmakta, hilâf-ı şer ve kanun mucibince kendi hesaplarına gümrük resimleri istemektedir. Tüccarların gümrükte karşılaştığı sıkıntılara tek neden gümrük görevlileri değil iken, yabancı tüccarların da vergiden kaçmak gibi birçok usulle kentin gümrük işlerinde problemler meydana getirdiği vakidir. On ikinci hicri asırda İstanbul gümrüğünde işlem gören emtia arasında, 17. yüzyıla göre Osmanlı ile ticaret faaliyetlerini azaltan İngiltere ve Fransa'nın yanı sıra, savaşlar sonucu ikili ilişkilerin kesintiye uğradığı Venedik ve Avusturya gibi ülkelerin mallarını saymak mümkündür.

KAYNAKÇA

- Altınay, A. R. (1924). On İkinci Asırda İstanbul'da Gümrük ve Ticaret. Darülfünun Edebiyat Fakültesi Mecmuası, 3(6), 247-259.
- Arı, B. (1999). İlk Osmanlı-Hollanda Münasebetleri. Güler Eren (Ed.), Osmanlı Cilt I (ss.493-501), Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.
- Bilge, S. M. (2015). 15.-18. Yüzyıllarda İstanbul ve Kafkasya İskeleleri Arasında Deniz Ticareti: Tâcirler, Gemiciler, Köylüler. Üçüncü Uluslararası Osmanlı İstanbulu Sempozyumu (Bildiriler III. s. 53-90), İstanbul.
- _____ (2019). Osmanlı Topraklarından Kafkasya'ya Yönelik Ticaretle Gümrükler ve Vergilendirme. (Ed.) Mustafa Tanrıverdi, Tarih Boyunca Gümrükler (ss. 41-62), İstanbul: Hiperayın.
- Bozkurt, N. (1994). 1699-1736 Tarihli Ecnebi Defterine Göre XVIII. Yüzyılın İlk Yarısında Osmanlı-Avusturya Münasebetleri, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, On Dokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Samsun.
- Bulunur K. İ. (2019). Kanunnamelere Göre Erken Dönem Osmanlı Gümrük Sistemi. Arif Bilgin ve Burhan Çağlar (Ed.), Klâsikten Moderne Osmanlı Ekonomisi (Kurumlar-Uygulamalar) (ss. 23-32), İstanbul: Kronik.
- Eldem, E. (2000). İstanbul: İmparatorluk Payitahtından Periferileşmiş Bir Başkente. E. Eldem, D. Goffman ve B. Masters (Ed.), Doğu İle Batı Arasında Osmanlı Kenti (ss.152-230), İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Elibol, N. (2005). XVIII. Yüzyıl Osmanlı Dış Ticaretiyle İlgili Bazı

- Değerlendirmeler. Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 6(1), 61-76.
- Genç, M. (2017). Osmanlı İmparatorluğu'nda Devlet ve Ekonomi, İstanbul: Ötüken.
- Haldun, G. (1916). On Birinci Asr-ı Hicrî'de Sanayi ve Ticaretimiz. İktisadiyat Mecmuası, 1(21), 5-7
- İnalçık, H. (2003). Osmanlı'nın Avrupa İle Barışıklığı: Kapitülasyonlar ve Ticaret. Doğu Batı, 6(24), 55-81.
- _____ (2004). Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi, Cilt I, İstanbul: Eren Yayıncılık.
- Karta, N. (2015). Avrupa Merkantilizmi ve Osmanlı Ekonomisi. Uluslararası Hakemli Beşeri ve Akademik Bilimler Dergisi, 4(11), 130-146.
- Kocakaplan, S. Ç. (2014). İstanbul Gümrüğü (1750-1800): Teşkilat ve Ticaret, Yayınlanmış Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Kurtaran, U. (2016). XVII. Yüzyılda Osmanlık Devleti İle Avusturya Arasındaki Ticaret Antlaşmaları ve Yaşanan Değişimler (1718-1791). Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 9(2), 743-769.
- Küçükkalay, A. M. ve Elibol, N. (2003). Osmanlı İmparatorluğu'na Avrupa'dan Karayolu İle Yapılan İhracatın Değerlendirilmesi: 1795-1804. Sosyal Bilimler Dergisi, 3(2), 151-176.
- Kütükoğlu, M. (1996). Osmanlılar'da Gümrük. TDV İslam Ansiklopedisi (C.14, 263-268). İstanbul: TDV İslâm Araştırmaları Merkezi.
- _____ (1999). Ahidnâmeler ve Ticaret Muâhedeleri. Güler Eren (Ed.), Osmanlı Cilt III (ss.329-341), Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.
- Mantran, R. (1987). XVIII. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nda Ticaretin Değişmesi. Tarih İncelemeleri Dergisi, 3(1), 159-175.
- Pamuk, B. (2007). İpek Yolu Ticareti ve Erzurum. Tarih İncelemeleri Dergisi, 22(2), 125-143.
- Pamuk, Ş. (2007). Osmanlı-Türkiye İktisadi Tarihi (1500-1914), İstanbul: İletişim Yayınları.
- Şener, F. Y. (2010). 18. YY'da İstanbul'da Ticaret, Yayınlanmış Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Tabakoğlu, A. (2013). Osmanlı Klasik Döneminde İstanbul'da Dış Ticaret. Birinci Uluslararası Osmanlı İstanbulu Sempozyumu (Bildiriler II. s. 325-354), İstanbul.
- _____ (2014). Türkiye İktisat Tarihi, İstanbul: Dergâh Yayınları.

Uzunçarşılı, İ. H. (1999). Büyük Osmanlı Tarihi: XVI. Yüzyıl Ortalarından XVII. Yüzyıl Sonuna Kadar (Cilt IV), Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

ENDERUN DERGİSİ
JOURNAL OF ENDERUN

e-ISSN: 2618-592X

YIL/YEAR: 2021 CİLT/VOL: 5 SAYI/ISSUE: 1

Çevrimiçi olarak / Available online at www.dergipark.org.tr/tr/pub/enderun

**SÜRDÜRÜLEBİLİR LOJİSTİK İÇİN ÜÇ ÖNCELİKLİ STRATEJİ:
YEŞİL LOJİSTİK, TERSİNE LOJİSTİK VE YALIN LOJİSTİK**

THREE PRIORITY STRATEGIES FOR SUSTAINABLE LOGISTICS: GREEN
LOGISTICS, REVERSE LOGISTICS AND LEAN LOGISTICS

Makalenin
Gönderim Tarihi:
20/03/2021

Makalenin
Kabul Tarihi:
26/03/2021

Sayfa Aralığı:
39-54

Muhammet Hamdi MÜCEVHER ^a

^aIsparta Süleyman Demirel Üniversitesi,
Uluborlu Selahattin Karasoy Meslek Yüksekokulu,
Pazarlama ve Reklamcılık Bölümü,
E-mail: mhmucevher@gmail.com,
ORCID Numarası: 0000-0002-3474-5073

ÖZET

Küresel ısınma, iklim değişikliği, kuraklaşma gibi sorunlarla boğuşan günümüz dünyası için sürdürülebilirlik, önemli bir çözüm stratejisi olarak görünmektedir. Bu sebeple sadece çevre değil toplum ve ekonomi gibi açılardan da sürdürülebilir olmak, birçok sektörde önemsenmeye başladığı gibi lojistik sektörü açısından da önemsenen bir mesele haline gelmiştir. Bu çalışmanın amacı, lojistik sektöründe sürdürülebilirlik için kullanılacak öncelikli stratejileri incelemektir. Bu amacı gerçekleştirmek için öncelikle sürdürülebilirlik kavramı ele alınmış, lojistik sektörü açısından sürdürülebilirlik konusu irdelenmiştir. Daha sonra sürdürülebilir lojistik için kullanılacak üç öncelikli strateji üzerinde durulmuştur. Bu stratejiler, tersine lojistik, yeşil lojistik ve yalın lojistik yaklaşımlarıdır.

Anahtar Kelimeler: Lojistik, Sürdürülebilirlik, Sürdürülebilir Lojistik, Yeşil Lojistik, Tersine Lojistik, Yalın Lojistik

ABSTRACT

Sustainability is seen as an important solution strategy for today's world struggling with problems such as global warming, climate change and drought. For this reason, being sustainable not only in terms of environment but also in terms of society and economy has become an important issue in terms of logistics sector, as it has become important in many sectors. The aim of this study is to examine priority strategies that can be used for sustainability in logistics sectors. In order to achieve this goal, the concept of sustainability was first discussed, and the issue of sustainability in terms of logistics sector was discussed. Then, three priority strategies that can be used for sustainability in logistics are emphasized. These strategies are reverse logistics, green logistics and lean logistics approaches.

Keywords: Logistics, Sustainability, Sustainable Logistics, Green Logistics, Reverse Logistics, Lean Logistics

1. GİRİŞ

Kar elde etmek, büyümek ve varlığını sürdürmek, işletmelerin ana amaçları içerisinde yer almaktadır. İşletmelerin bu amaçlara ulaşabilmesi, sadece kendilerine bağlı bir durum değildir. İşletmelerin amaçlarına kavuşabilmesi, doğal, ekonomik, sosyal, kültürel ve teknolojik çevrelerine de bağlıdır. Bu sebeple sürdürülebilirlik, işletmelerin üzerinde durmaları gereken önemli meselelerin başında gelmektedir.

Çünkü işletmeler, faaliyetlerini sürdürüyorlarken çevreye, doğaya, insana ve topluma zarar verici eylemlerde bulunabilmektedir. Doğal kaynakları kullanmak zorunda olmaları, üretim esnasında çevreye zararlı atık bırakmaları, bu eylemlerden bazılarıdır. Bu da işletmelerin, kendi ekonomik çıkarları kadar çevre ve toplumsal çıkarları da düşünmelerini, sorumluluk içerisinde hareket ederek çeşitli önlemler almalarını önemli bir eylem haline getirmektedir. Hele ki zaten sınırlı olan doğal kaynakların günümüzde gittikçe azalması, bu önemi zorunluluk haline getirmektedir.

İşletmeler tarafından bu konularda gerekli adımların atılması, sürdürülebilirlik anlayışını ortaya çıkarmıştır. Sürdürülebilirlik, işletmede bir bütün olarak ele alınması, bütün faaliyet kollarında ve birimlerinde uygulanması gereken bir konudur. Bu sebeple son zamanlarda işletmelerin lojistik faaliyetlerindeki artış, sürdürülebilirliğin bu alanlarda da stratejik meseleler arasına değerlendirilmesini gerekli kılmaktadır.

Bu bağlamda ele alınan çalışmada, lojistik sektöründe sürdürülebilirlik için kullanılabilecek öncelikli stratejiler incelenmiştir. Bunun için öncelikle sürdürülebilirlik kavramı üzerinde durulmuş, lojistik sektörü ile ilişkisi değerlendirilmiştir. Daha sonra lojistik sektöründe sürdürülebilirlik için

öncelikli olduğu düşünülen tersine lojistik, yeşil lojistik ve yalın lojistik stratejileri hakkında ayrıntılı bilgiler sunulmuştur.

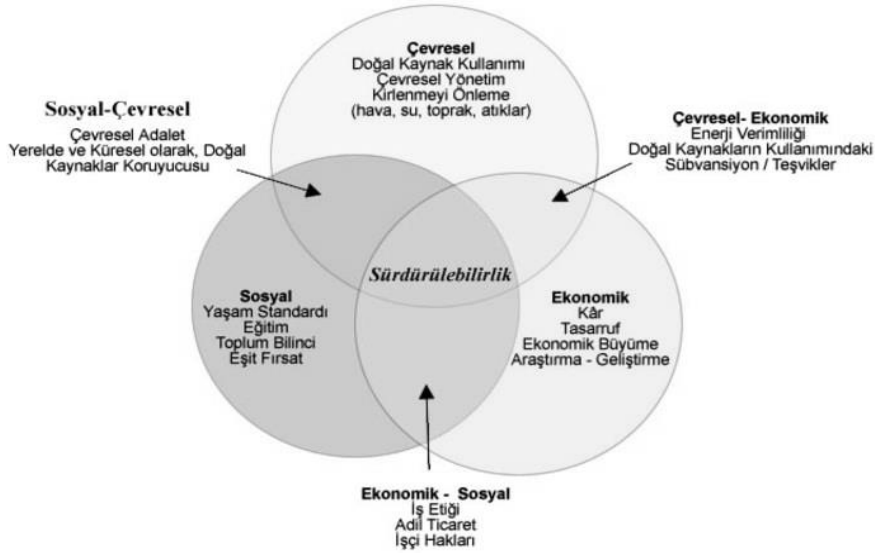
2. SÜRDÜRÜLEBİLİRLİK KAVRAMI

Sürdürülebilirlik, doğadaki tabii düzenin ve insanoğlunun yaşamının muhafaza edilmesi ve olağan fonksiyonlarının devam etmesi esasına dayanır. İşletmeler açısından ele alınacak olursa kısaca daimi olma yeteneği olarak tanımlanabilen sürdürülebilirlik, işletmelerin ileride gereksinim duyacağı doğal ve beşeri kaynakların korunmasına imkân veren işletme uygulamaları ve taktiklerinin kabullenilmesi ve tatbik edilmesidir (TÜBA, 2021).

Sürdürülebilirlik, üretimin bir sonucu olan çevresel problemler sebebiyle üretimde kalite ve verim artışı yanında doğal kaynaklar ve çevrenin korunmasını ve sürekli kullanımını hedefleyen bir yaklaşımı ifade etmektedir. Biyoçeşitlilik, ekolojik, karbon ve su ayak izleri, sera gazları, karbon ticareti, karbon tutma, azatım ve depolama sürdürülebilirliğin önemli temaları arasında yer almaktadır (Gürlesel, 2019).

İşletmelerin en temel amaçlarından birisi varlığını sürdürmektir. Bu amacı gerçekleştirmek sadece işletmelerin kendi varlığı ile mümkün olacak bir durum değildir. İşletmelerin sürdürülebilirliği, ancak sürdürülebilir ekonomik çevre, sürdürülebilir doğal çevre ve sürdürülebilir sosyal çevrelerinin varlığı ile mümkün olabilir (Çamlıca ve Akar, 2014: 101). Bu anlamda işletmeler açısından sürdürülebilirlik, maliyet esası, ekosistem ve doğal kaynakları içine alan, işin hacmini sınırlandıran ve kaynak kullanımı kısıtlayan uygulamalar bütünü olarak ele alınmalıdır (Özgen, 2013: 20).

Doğal kaynakları ve çevreyi koruma, insanların şimdiki ihtiyaçlarını karşılarken gelecek kuşakları da düşünerek ve onları tehlikeye atmadan kullanma yeteneği (Fettahlıoğlu ve Birin, 2016; Jones vd., 2008: 125) olan sürdürülebilirlik, genel olarak toplum, çevre ve ekonomi olmak üzere üç bileşen üzerinden ele alınmaktadır. Bu bileşenleri Şekil 1'de görmek mümkündür (Kılıç, 2010; Goodland,1995: 17).

Şekil 1. Sürdürülebilirliğin Bileşenleri

Kaynak: Kılıç, 2010; Goodland,1995: 17

Çevresel sürdürülebilirliği, ekosistemi riske atmadan insanların istek ve ihtiyaçlarını karşılayabilmek olarak ele almak mümkündür (Callicot ve Mumford, 1997). Çevresel yönden sürdürülebilir olmak, doğal kaynak kullanımı, doğa ve çevrenin kirlenmesini önleme, yenilenebilir kaynaklara yönelme gibi konularda sürdürülebilirliği kastetmektedir. Bunun için atıklar, atık su, emisyon, döküntü ve sızıntılar, biyo-çeşitlilik, atmosferik denge, çevre yönetimi, doğal kaynak tüketimi, su yönetimi ve ekosistem gibi konulara eğilerek çevresel yaşamın sürdürülebilirliği üzerinde odaklanılır (Fettahoğlu ve Birin, 2016; Ceylan, 2010: 14).

Ekonomik olarak sürdürülebilirlik, kar, yenilik, risk yönetimi, tasarruf, büyüme, araştırma ve geliştirme gibi ekonomik konularda sürekliliği dayanmaktadır (Eş, 2008: 52; Reutlinger, 2012: 9). Eğitim, yaşam, toplum gibi konular üzerine odaklanan sosyal açıdan sürdürülebilirlik ise sağlık, eğitim, cinsiyet açılarından çeşitlilik ve fırsat eşitliğinin, sosyal adalet ve toplum katılımının sağlanması, sosyal hizmetler, çalışma şartları ve insan haklarının yeterli seviyede olması gibi konularda sürekliliği amaçlamaktadır (Fettahoğlu ve Birin, 2016).

3. SÜRDÜRÜLEBİLİR LOJİSTİK

İşletmelerin lojistik faaliyetleri, çevre ve hava kirliliği, iklim değişikliği gibi konularda direkt etki sahibidir (Erol ve Özmen, 2008: 2). Dünya genelinde kullanılan petrolün %60'ını, enerjinin ise %25'ini, taşımacılık sektörünün kullandığı bilinmektedir (Rodrigue vd., 2006: 2-2). Bu durum, çevresel sürdürülebilirliği doğrudan ilgilendiren bir durumdur. Çünkü hava kirliliği, küresel ısınma ve emisyon değerlerindeki olumsuz gidişatta, taşımacılık için kullanılan araçların payı büyüktür. Taşımacılık, lojistiğin bir fonksiyonu olduğu için de lojistik sektörünün sürdürülebilir çevreye verdiği zararlardan söz edilebilir (Çetin ve Sain, 2018). Bu durum, işletmelerin lojistik faaliyetlerini sürdürülebilir bir anlayış ile yürütmelerini zorunlu kılmaktadır.

İlave olarak sürdürülebilirlik konusunda, (1) sosyal bilincin gelişmesi, (2) sivil toplum örgütlerinin seslerinin yükselmesi, (3) doğal kaynakların azalması ve hızla azalmaya devam etmesi, (4) global ısınmanın olumsuz sonuçlar doğurması ve doğurmaya devam etmesi ve (5) çevre konusundaki olumsuz gelişmelerin insanlar üzerinde oluşturduğu endişe ve panik gibi etkenlerin, bugün sürdürülebilir lojistik anlayışının ve uygulamalarının bir çok işletme tarafından benimsenmesine yol açtığı söylenebilir (Jørsfeldt vd., 2016).

Ancak sürdürülebilir lojistik sadece çevresel açılardan ele alınmamalıdır. Çevresel sürdürülebilirliğin yanında sosyal ve ekonomik yönlerden de sürdürülebilirlik anlayışının benimsenmesi gereklidir. Sosyal açıdan sürdürülebilir lojistikte, sağlık, güvenlik, eşitlik, ulaşma gibi konular üzerinde durulurken; çevresel açıdan sürdürülebilir lojistikte, hava kirliliği, gürültü, bio-çeşitlilik, toprak kullanımı ve atık yönetimi gibi konulara odaklanılır (Çetin ve Sain, 2018). Ekonomik açıdan sürdürülebilir lojistikte ise maliyetlerin minimize edilmesi, karın maksimize edilmesi, büyüme, gelişme ve ilerleme gibi konular gündem oluşturmaktadır.

Karbon yayılımı azaltılması ve yakıt tüketiminin minimize edilmesi için uygun nakliye araçlarının seçimi, bakım ve onarımlarının düzenli yapılması, taşıma mesafelerinin azaltılması, depo ya da fabrika çevresinde sebep olunan trafiğin azaltılması gibi uygulamalar, sürdürülebilir lojistik için yapılabilecekler arasındadır (Erol ve Özmen, 2008: 13).

Sürdürülebilir lojistik için depolama süreçlerinde de yapılabilecekler vardır. Örneğin stokların azaltılması, sera gazları açısından iyileştirme sağlayacaktır (Çamlıca ve Akar, 2014). Stokların makul seviyelerde tutulması, bilhassa daha küçük ölçekli işletmelerde tamamlanmış ürün stoklarını, hammadde, soğutma ve ısınma maliyetlerini azaltacaktır (Dey vd., 2011: 1246).

4. SÜRDÜRÜLEBİLİRLİK LOJİSTİK İÇİN ÜÇ ÖNCELİKLİ ALAN: YEŞİL, TERSİNE VE YALIN LOJİSTİK

4.1. Yeşil Lojistik

Sürdürülebilir lojistik için öncelikli stratejilerden biri yeşil lojistikdir. Yeşil lojistik, ekonomik, çevresel ve sosyal açılardan sürdürülebilir bir dengeyi temin edilebilmesi için yükselen ve yüksek katma değerli ekonomilerde önemi her geçen gün artan bir uygulamadır (T.C. Gümrük ve Ticaret Bakanlığı, 2012).

Kaynakların daha verimli ve etkin kullanımını yaygınlaştırmayı temel alan (Yangınlar ve Sarı, 2014: 7) yeşil lojistik, doğal kaynak kullanımını en aza indirmek ve ikame madde gibi eylemlerle çevreye olan etkileri en az indirme çabasıdır. Bu sebeple yeşil lojistik, lojistik uygulamalarının çevre olan etkilerini minimize etme şeklinde ifade edilmektedir (Rogers ve Tibben-Lembke, 2001: 130). Bu yönü ile yeşil lojistik, ürün geliştirme stratejileri ile çevreye duyarlılık stratejilerinin birleştirildiği ve dolayısıyla ürünlerin çevreye zarar vermeyecek şekilde üretildiği yönetsel bir anlayışı temsil etmektedir (Gültaş ve Yücel, 2015).

Yeşil lojistik, lojistik sürecinin özellikle taşıma adımında çevreye verilen zararları en aza indirmeyi hedeflemektedir. Doğal kaynak kullanımında gerekli hassasiyeti göstermek ve çevreci bir anlayışla yenilikçi uygulamalar gerçekleştirmek, işletmelerin yeşil yaklaşımları içerisinde değerlendirilebilir (Chopra ve Meindl, 2017: 499). Çevre yönetimi, yeşil tedarik, paydaşlarla işbirliği ve ekonomik tasarım yeşil lojistik uygulamalarının alt boyutları içerisinde yer almaktadır (Wanga vd., 2013).

Lai ve Wong (2012) ise yeşil lojistik uygulamaları arasında yeşil tedarik, yeşil dağıtım, yeşil paketleme ve geriye doğru lojistik adımlarının olduğunu aktarmıştır. Bu kapsamda, yeşil lojistik yaklaşımı ve yönetiminin yeşil üretim yönetimi, yeşil tedarik yönetimi, yeşil malzeme yönetimi, yeşil dağıtım yönetimi, yeşil pazarlama yönetimi ve geriye doğru lojistik faaliyetleri yönetimini içine alan bir süreç olarak ele almak mümkündür (Zhu ve Sarkis, 2007).

Çevreye verilen zararın en aza indirilmesi ve çevreyi korumak için gerçekleştirilen uygulamaları ifade eden yeşil yaklaşım, sürdürülebilirlik anlayışı ile doğrudan ilintilidir (Çetin ve Sain, 2018). Bu kapsamda yeşil lojistik, lojistik faaliyetlerinde yeşil bir anlayışın benimsenip uygulanmasıdır.

Tedarik zinciri boyunca ürünleri tüketicilerin ihtiyaçlarına uygun ama

çevreye zarar vermeden tasarlanması ve sunulması, geri dönüşebilir kaynaklarla depolama, stoklama, paketleme, taşıma gibi faaliyetlerin yürütülmesi yeşil lojistik yönetiminin amaçları arasındadır (Abduaziz vd., 2015: 960). Yeşil lojistik, sadece çevresel yönde ele alınmamalıdır. Çünkü yeşil lojistik sosyal ve ekonomik fonksiyonları olan lojistik yaklaşımdır (Vasiliauska vd., 2013).

Diğer taraftan yeşil lojistik uygulamalarında bulunan işletmelerin çevre ile ilgili sertifikalarla bu uygulamalarını desteklemeleri giderek önem kazanmaktadır. ISO 14025 (çevresel ürünlerin beyan edilmesi ile ilgili), ISO 14040-44 (ürünlerin yaşam döngüsü değerlendirmesi ile ilgili), ISO 14064 (sera gazı emisyonu ölçümü ve denetimine dair standartlar ile ilgili) ve ISO 14067 (karbon ayak izi standardı ile ilgili) işletmelerin yeşil lojistik ile ilgili uygulayabileceği standartlar ve alabileceği belgeler arasındadır (Özkök ve Yardımcı, 2016).

4.2. Tersine (Geriye Doğru) Lojistik

Sürdürülebilir için lojistik uygulamaları içinde tersine bir hareket de düşünülmelidir (Ersoy, 2006). Çünkü lojistik faaliyetlerini, sadece ürün ve hizmetleri üretim yerinden tüketim yerine ulaştırmaktan ibaret düşünmek son derece eksik bir yaklaşımdır. Çünkü ürünlerin yaşam döngüsü tüketiciye ulaşmasıyla sona ermemektedir (Öz, 2011).

Gelecek kuşakların yaşamlarını korumak, çevreye zarar vermemek ve doğal kaynakları etkin ve verimli kullanmak adına gerçekleştirilen geri dönüşüm uygulamalarına, tersine lojistik denilmektedir (Fettahlıoğlu ve Birin, 2016). Tersine lojistik, ürün ve ambalaj malzemelerinin sebep olduğu zararlı ve zararsız atıkların minimize edilmesi, yönetilmesi ve yok edilmesi için yapılan lojistik uygulamalardır (Kroon ve Vrijens, 1995).

Sürdürülebilirlik için geri dönüşüm sürecinin ve atıkların yönetimini ifade eden tersine lojistik, lojistik süreçlerindeki olağan seyrin tersine bir seyri ifade eder. Bu seyir, son tüketiciden tedarikçiye doğrudur (Çamlıca ve Akar, 2014; Rogers ve Tibben-Lembke, 2001). Atıklar ve kullanılan maddelerin yeniden bir girdi olarak üretime dâhil edilmesini hedefleyen tersine lojistik, yeşil lojistiğin bir alt uygulaması olarak değerlendirilebilir (Çetin ve Sain, 2018).

Zaten işletmelerin tersine lojistik uygulamalarına yönelmesinin iki önemli nedeni, ekonomik ve çevresel kaygılardır (Fettahlıoğlu ve Birin, 2016). Çevre ile ilgili çıkartılan yasalar ve çevrecilerin baskıları, bu kaygıda etkilidir. Bu yüzden işletmeler, ürünlerin yeniden kazanımı ve atık maddelerin uygun bir biçimde bertaraf edilmesi konusunda kendilerini

sorumlu hissetmektedir (Deniş, 2012: 6).

Geri dönüş lojistiği, tersine çevrilmiş lojistik ve geriye doğru lojistik gibi farklı isimlerle de ele alınan tersine lojistik, işlenmemiş maddeler, hammaddeler, yarı mamuller, mallar ve ürünlerin nihai tüketim yerlerinden üretildikleri yere doğru ters yönlü hareketleridir (Fettahlıoğlu ve Birin, 2016). Kullanılmayan ya da kullanım dışı kalan ürünleri, üretim için bir girdi olarak geri kazanma ya da daha verimli bir şekilde kullanma, tersine lojistik faaliyetleri içerisinde sayılabilir (Krajewski, 2013: 377).

(1) Geri kazanılacak ürünlerin belirlenmesi, (2) Toplama noktaların tayin edilmesi, (3) ürünlerin geri toplanması, (3) geri toplanan ürünlerin tasnif edilmesi, (4) ürünlerin yenilenmesi, (5) ürünlerin nakledilmesi ve (6) tüm adımların kontrol edilmesi tersine lojistik faaliyetlerinin aşamaları arasında yer almaktadır (Karaçay, 2005: 318).

(1) Ürün geri dönüşleri, (2) kaynak azatlımı, (3) geri dönüşüm, (4) materyal ikamesi, (5) materyallerin tekrar kullanımı, (6) atıkların bertaraf edilmesi, (7) yeniden üretim tersine lojistiğin adımları arasındadır (Stock, 2001). Tersine lojistikte, ürün dizaynı, üretim, ürünlerin müşteriye dağıtımı, ürünlerin ya da arta kalan malzemelerin yeniden müşteriden üretim yerine dönüşü, ürünlerin bertaraf edilmesi adımları ürünlerin yaşam döngüsünün bir parçasıdır (Dowlatsahi, 2000: 143).

Tersine lojistik, hammaddelerin, stokların, malların ve bilgilerin düzenli olarak elden çıkarılması ya da tekrar kullanımı yoluyla katma değer oluşturması amacıyla son tüketim yerinden orijin yerine doğru akışının verimli, etkili ve koordineli bir şekilde planlanması, organize edilmesi, uygulanması ve denetlenmesidir (Rogers ve Tibben-Lembke, 1998: 2)

Tersine lojistik, işletmelerin ürün değerlerini verimli ve etkin olarak kullanmaları, geri dönüşüm işlemleriyle tekrar kullanabilme yetenekleri olarak da tarif edilebilir (Brito ve Dekker, 2002: 4). Tersine lojistik, çevresel sürdürülebilirlik ile lojistik uygulamalarını birleştirdiği için geleneksel lojistik faaliyetlerinden farklılaşmaktadır (Coşkun, 2011: 20). Min ve Ko (2008: 177)'nin öne sürdüğü çeşitli lojistik faaliyetleri açısından tersine lojistik ile ileri lojistik arasındaki farklar, Tablo 1'de verilmiştir.

Tablo 1. Tersine ve İleriye Doğru Lojistiğin Karşılaştırılması

Lojistik değişkenleri	İleriye doğru lojistik	Geriye doğru (tersine) lojistik
Miktar	Standart ürünlerden büyük miktarlarda	Küçük miktarlar
Bilgi izleme	Otomatik sistemler	Otomatik ve el kontrollü

		sistemler
Sipariş çevrim süresi	Kısa vadeli	Orta ve uzun vadeli
Ürün değeri	Yüksek ürün değeri	Makul ölçüde ürün değerini düşürme
Envanter sayımı	Odaklanır	Odaklanmaz
Öncelik	Yüksek	Düşük
Maliyet	Daha açık	Daha belirsiz
Ürün seyri	İtme şeklinde tek yönlü	İtme ve çekme şeklinde çift yönlü
Dağıtım kanalları	Tek ya da birkaç kademeli, daha az karmaşık	Çok kademeli, daha karmaşık ve daha farklı

Kaynak: Min ve Ko (2008: 177)

4.3. Yalın Lojistik

Yalınlık, hız ve esnekliğin belirleyici değişkenler olduğu günümüzde rekabet üstünlüğü elde edebilmek için kilit unsur olduğu gibi sürdürülebilirlik için de önemlidir. İşletmelerin, yalın yönetim uygulama alanlarından bir tanesi de lojistik faaliyetleridir.

İşletmeler, ürün ve hizmetlerini hedefledikleri yere, en kısa zamanda ve en az maliyetle götürmek istiyorlar ise lojistik uygulamalarında yalın bir anlayış benimsemelidir. Bunun için işletmeler, lojistik uygulamalarında, katma değer oluşturmayan gereksiz bütün eylemlerden kurtulmalıdır. Yalın bir lojistik anlayışı benimsemek için israfa yol açan uygulamalardan kaçınmak, bu eylemlerin başında gelmektedir. İşletmeler, ancak bu sayede rekabetçi bir yapıya bürünebileceklerdir.

Yalın lojistik, daha çok ekonomik sürdürülebilirlik açısından ele alınmaktadır. Bowersox ve diğerlerine (2002: 37-40) göre yalın lojistik, lojistik faaliyetlerinde israfa neden olan her şeyin önlenmeye çalışıldığı, maliyetlerin en aza indirildiği, stok hareketlerinin düzenlendiği, yapılacak işlemlerin yanlısız ve tek bir işlemde yapıldığı, devamlı iyileşme ve gelişmenin esas alındığı bir anlayışı benimsemektir.

Yalın lojistiğin temel mantığı, lojistik uygulamalarını etkin, verimli ve koordineli bir şekilde planlamak, örgütlemek, yürütmek ve denetlemektir (Yangınlar ve Bal, 2019). Bu kapsamda yalın lojistik, israfı önleyen, ürün ve hizmetlerin sunulduğu hedef kitle için katma değer oluşturan, ürün ve hizmetler için daha az maliyet ve zaman harcayan bir yaklaşım olarak tanımlanabilir (Kocabaş, 2014: 36).

Daha az maliyet ve zaman harcamak, lojistik uygulamalarında verimlilik esaslı çalışmak ve israftan kaçınmak ile mümkün olur. İsraftan kaçınmak için ise gereksiz maliyet ve stoklardan kaçınmak gerekir. Yalın lojistiğin özünde de, istenen hizmet kalitesini yakalamak adına hammadde ve stokları, depolama ve taşıma adımlarında kontrol etmek yatmaktadır (Jordan, 2002).

Yalın lojistik için Japon sürekli iyileştirme felsefesinin bir ürünü olan 5S adımları da uygulanabilir. 5S'e göre lojistik faaliyetlerinde yalınlık için (1) tasnifleme (seiri), (2) çeki düzen verme (seiton), (3) hijyen (seiso), (4) tek biçimleştirme (seiketsu) ve (5) denetleme-disiplin (shitsuke) adımlarının tatbik edilmesi gerekmektedir (Gapp vd., 2008: 564).

Yalın lojistiğin daha iyi anlaşılabilmesi için geleneksel lojistik anlayışından farklarını belirtmek gerekir. Bu farkları Tablo 2'de görmek mümkündür (Özkan vd., 2015);

Tablo 2. Yalın Lojistik İle Geleneksel Lojistik Anlayışı Arasındaki Farklar

Lojistik değişkenleri	Geleneksel lojistik	Yalın lojistik
Yönetim	Pazar odaklı	Kendi kendini yönetme
Yapı	Dikey	Yığılım
İletişim	Dar	Geniş
Bilgi transferi	Tek taraflı	Çift taraflı
Teknoloji kullanımı	Çok kısıtlı	Geniş
Etkileşimler	Rekabete dayalı	İşbirliğine dayalı
İlişki odağı	İşlem odaklı	Karşılıklı kazan kazan
Teslim-dağıtım	Büyük miktarlar	Küçük miktarlar
Depolama	Maksimum seviyede	Minimum seviyede
Üretim esnekliği	Düşük	Yüksek
Kalite	Deneyim/yoğun	Tasarlanan
Fiyat uygulamaları	Rekabete dayalı	Hedef maliyete dayalı
Fiyat değişimleri	Artan	Azalan
Dış kaynaklardan yararlanma	Maliyete dayalı	Stratejik
Seçim ölçütleri	Minimum fiyat	Performans
Sözleşme süresi	Kısa	Uzun

Kaynak: Özkan vd., 2015

SONUÇ

İnsanların istek ve ihtiyaçlarını karşılarken gelecek kuşakların ihtiyaçlarını da tehlikeye atmama anlayışını temsil eden sürdürülebilirlik, bütün sektörlerde temel öncelikler içerisinde değerlendirilmektedir (Fettahlıoğlu ve Birin, 2016). Çünkü günümüzde, müşterilerin ürün ve hizmetlerden beklentileri, sadece daha ucuz, daha hızlı ve daha kaliteli olması değildir. Bu unsurlarla birlikte artık müşteriler, ürün ve hizmetlerin doğaya, çevreye, topluma, insan sağlığına zarar vermemesini, ürün ve hizmetleri temin ettikleri işletmelerin bu konulara karşı duyarlı davranmalarını da talep etmektedirler.

İşletmelerin, sürdürülebilir yaşam olarak ifade edilebilecek bu istekleri yerine getirilebilmesi için ekonomik, sosyal ve çevresel bakımdan sürdürülebilir strateji ve taktikler geliştirmesi gerekmektedir. Yeşil lojistik, tersine lojistik ve yalın lojistik bu stratejilerden önde gelenleri olabilir. Yeşil lojistik, tersine lojistik ve yalın lojistik stratejileri, sürdürülebilir lojistik içerisinde değerlendirilebilecek anlayışlardır. Bu üç strateji, aynı amaca hizmet ettiği için sürdürülebilir lojistik başlığı altında incelenmiştir (Fettahlıoğlu ve Birin, 2016).

Tersine, yeşil ve yalın lojistik uygulamalarının birçok yararından bahsedilebilir. Öncelikle işletmelerin çevresel duyarlılıkları ve bu konuda yaptıkları uygulama ve çalışmaların, toplum tarafından olumlu karşılandığı bilinmelidir (Murphy, 2016: 67). İlerleyen yıllarda yeşil lojistik yaklaşımını benimseyen ve uygulayan işletmelerin insanlar tarafından tercih edilirlilik oranlarının daha yüksek olacağı beklenmektedir (Beken, 2016: 81).

Tersine lojistiğin kar artışı, geri kazanım, çevresel sorumluluklardan kurtulma ve müşteri memnuniyetini arttırma ve müşteri ilişkilerini geliştirme gibi yararlarından söz edilebilir (Nakıboğlu, 2007: 185). Bu yararların yanında kullanılmış ürünlerin yeniden ya da yeni değer katılarak kullanımı, maliyet konusunda tasarruf sağladığı gibi karlılığa da katkı yapmaktadır (Erol vd., 2006: 8). Çünkü tersine lojistik uygulamaları, sürdürülebilir gelişmeye ve çevreyi korumaya katkı yaptığı gibi işletmenin kar amacına katkı yapar (Fettahlıoğlu ve Birin, 2016).

Tersine lojistiğin, yeniden üretim gibi yeni sektörlerin doğmasına katkı yapma, yeni istihdam alanları oluşturma gibi ekonomiye katkılarından yanında kaynak kullanımında azalma sağlama, atıkları geri kazanarak önemli bir ekonomik katma değer üretme, enerji tasarrufu sağlama, çöp alanlarının azaltılmasına katkı sağlama ve tüketicilerin tatmin düzeylerini artırma gibi işletmeye katkılarından da söz edilebilir (Büyükkeklik ve Ergülen, 2016).

İşletme performansını artırma (Akben ve Güngör, 2018), ürün ve hizmet kalitesini artırma, müşteri memnuniyeti sağlama (Rahman vd., 2010), çalışan verimliliğini artırma, işin tamamlanma süresini kısaltma, hatalı ürün ve hurda oranlarında azalma, ürünü daha kısa sürede pazara ulaştırma ise yalın lojistik uygulamalarının faydaları arasındadır (Yangınlar ve Bal, 2019).

Diğer taraftan bir işletmede tersine, yeşil ve yalın lojistik uygulamalarının tatbik edilerek sürdürülebilirliğin hayata geçirilmesi, yani işlerlik kazanması, örgüt ve çevresinin kültürel performansına bağlı olduğu unutulmamalıdır. Bu sebeple yeşil, tersine ve yalın lojistik stratejilerinin uygulanabilmesi için örgüt çalışanlarından, yöneticilerine, tedarikçilerinden araçlarına kadar bir bütün olarak sürdürülebilir bir anlayış benimsenmelidir.

KAYNAKÇA

- Abduaziz, O. Cheng, J. K., Tatar, R. M. ve Varma, R. (2015). A Hybrid Simulation Model for Green Logistics Assessment in Automotive Industry, *Science Direct, Procedia Engineering*, 100: 960-969.
- Akben, İ. ve Güngör, A. (2018). Tedarik Zinciri ve Yalın Tedarik Zinciri, *Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, 5(7): 1-12.
- Beken, H. G. (2016). Sürdürülebilirlik ve Rekabet Edebilirlik Yolu Yeşil Lojistik Mi?, *Balkan ve Yakındoğu Sosyal Bilimler Dergisi*, 2(1).
- Brito, M. P. D. ve Dekker, R. (2002). Reverse Logistics-A Framework, *Erasmus*, 1-19.
- Bowersox, D. J. ve Closs, D. J. ve Cooper, M. B. (2002). *Supply Chain Logistics Managment, International Edition, Mc Graw Hill*.
- Büyükkelik, A. ve Ergülen, A. (2016). Tersine Lojistik Çalışmalarının Araştırma Yöntemlerine Göre Sınıflandırılması, *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 25(1): 47-73.
- Callicott, J. B., Mumford, K. (1997). Ecological Sustainability As A Conservation Concept: *Sustentabilidad Ecologica Como Concepto De Conservacion, Conservation Biology*, 11(1): 32-40.
- Ceylan, Ö. (2010). Tüketicilerin Çevresel Sürdürülebilirlik Ve Ekolojik Moda Konusunda Bilgi Düzeyi, Tutum Ve Davranışlarının Belirlenmesine Yönelik Bir Araştırma (Yüksek Lisans Tezi) *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Eskişehir*.
- Chopra S. ve Meindl, P. (2017). *Supply Chain Management: Strategy, Planning and Operation, (Çev. Emrah Bulut), İstanbul: Nobel Yayıncılık*.
- Coşkun, A. (2011). Üreticilerin Tersine Lojistik Faaliyetlerini Etkileyen Faktörler:

- Beyaz Eşya Sektöründe Bir Uygulama. (Yüksek Lisans Tezi). Nevşehir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Nevşehir.
- Çamlıca, Z. ve Akar, G. S. (2014). Lojistik Sektöründe Sürdürülebilirlik Uygulamaları, Gümüşhane Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Elektronik Dergisi, 5(11): 100-11.
- Çetin, O. ve Sain, A. D. (2018). Lojistik Sektöründe Sürdürülebilirlik Uygulamaları, IV. International Caucasus-Central Asia Foreign Trade And Logistics Congress September, Aydın.
- Deniş, Ö. F. (2012). Tersine Lojistik Ve Denizli İlinde Ömrünü Tamamlamış Lastik Geri Kazanımı İçin Tersine Lojistik Ağ Modelinin Tamsayılı Programlamayla Tasarımı. (Yüksek Lisans Tezi). Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Denizli.
- Dey, A., Laguardia, P. ve Srinivasan, M. (2011). Building Sustainability in Logistics Operations: A Research Agenda, Management Research Review, 34(11): 1237-1259.
- Dowlatshahi, S. (2000). Developing a Theory of Reverse Logistics, Interfaces, 30 (3): 143-155.
- Erol, İ., Velioglu M. N. ve Şerifoğlu, F. S. (2006). AB Uyum Yasaları ve Sürdürülebilir Kalkınma Bağlamında Tersine Tedarik Zinciri Yönetimi: Türkiye'ye Yönelik Araştırma Fırsatları ve Önerileri, İktisat, İşletme ve Finans Dergisi, 244: 86-106.
- Erol, İ. ve Özmen, A. (2008). Çevresel Düzeyde Sürdürülebilirlik Performansının Ölçülmesi: Perakende Sektöründe Bir Uygulama, İktisat, İşletme ve Finans Dergisi, 23(266): 70-94.
- Ersoy, M. Ş. (2006). Lojistik ve Türkiye'nin Konumu, Durum Dergisi, Erişim Yeri: http://www.turktrade.org.tr/index.php?option=com_content&task=view&id=53&Itemid=40, Erişim Tarihi: 01.03.2021.
- Eş, A. (2008). Sürdürülebilirlik ve Firma Düzeyinde Sürdürülebilirlik Performans Ölçümü (Yüksek Lisans Tezi), Abant İzzet Baysal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bolu.
- Fettahlıoğlu, H. S., ve Birin, C. (2016). Sürdürülebilirlik Açısından Tersine Lojistik Faaliyetlerini ve Sürdürülebilir Pazarlamayı Etkileyen Faktörlerin Analitik Hiyerarşi Yöntemi İle Belirlenmesi, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 6(2): 89-114.
- Gapp, R., Fisher, R., ve Kobayashi, K. (2008). Implementing 5S Within a Japanese Context: An Integrated Management Systems, Management Decision, 42(4): 565-579.
- Goodland, R. (1995). The Concept of Environmental Sustainability, Annual Review of Ecology and Systematics, 26: 1-24.

- Gültaş, P. ve Yücel, M. (2015). Yeşil Lojistik: Yeşil Ulaşım Hizmetleri: Malatya Büyükşehir Belediyesi Örneği, Akademik Yaklaşımlar Dergisi, 6(2): 70-83.
- Gürlesel, C. F. (2019). Türk İhracat Ürünleri Sürdürülebilirlik Kodu, Erişim Yeri: https://tim.org.tr/files/downloads/Strateji_Raporlari/T%C4%B0M%20S%C3%BCrd%C3%BCr%C3%BClebilirlik%20Raporu.pdf, Erişim Tarihi: 05.03.2021.
- Jones P., Clarke-Hill C., Comfort D. ve Hillier D. (2008). Marketing and Sustainability, Marketing Intelligence & Planning, 26(2): 123-130.
- Jordan, S. M. (2002). A Primer on the Supply Chain Logistics Model, A Working Paper From Trade Dynamics.
- Jørsfeldt, L. M., Hvolby, H. H. ve Nguyen, V. T. (2016). Implementing Environmental Sustainability in Logistics Operations: A Case Study, Strategic Outsourcing: An International Journal, 9(2): 98-125.
- Karaçay, G. (2005). Tersine Lojistik: Kavram ve İşleyiş, Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 14(1): 317-331.
- Kılıç, U. (2010). Kurumsal Verimlilik ve Sürdürülebilir Yaşam Planında 2020 Vizyonu, Erişim Yeri: <http://comtalks.com/2010/12/20/kurumsal-verimlilik-ve-surdurulebilir-yasam-planinda-2020-vizyonu/>, Erişim Tarihi: 28.02.2021.
- Kocabaş, D. (2014). Yalın Lojistik ve Değer Akışı Haritalandırma Yöntemi, (Yüksek Lisans Tezi), İstanbul Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.
- Krajewski L., Ritzman L. ve Malhotra M. (2013). Operations Management: Processes and Supply Chains (Çev. Semra Birgün), İstanbul: Nobel Yayıncılık.
- Kroon L. ve Vrijens, G. (1995). Returnable Containers: An Example of Reverse Logistics, International Journal of Physical Distribution and Logistics Management, 25 (2): 56-68.
- Lai, K. ve Wong, C. (2012). Green Logistics Management And Performance: Some Empirical Evidence From Chinese Manufacturing Exporters, Omega, 40: 267-282.
- Min, H. ve Ko, H-J. (2008). The Dynamic Design of A Reverse Logistics Network From The Perspective of Third-Party Logistics Service Providers, International Journal of Production Economics, 113(1): 176-192.
- Murphy P. R. ve Knemeyer A. M. (2016). Contemporary Logistics (Çev. F. Yercan ve Ş. Demiroğlu), İstanbul: Nobel Yayıncılık.
- Nakıboğlu, G. (2007). Tersine Lojistik: Önemi ve Dünyadaki Uygulamaları, Gazi

- Üniversitesi İİBF Dergisi, 9(2): 181-196.
- Öz, M. (2011). Lojistikte Yeni Yaklaşımlar, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 1(1): 141-155.
- Özgen, C. (2013). Sürdürülebilirlik Kavramının Firma Stratejisi Açısından Ambalaj Tasarımına Etkilerinin İrdelenmesi (Doktora Tezi). İstanbul Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.
- Özkan, O., Bayın, G. ve Yeşilaydın, G. (2015). Sağlık Sektöründe Yalın Tedarik Zinciri Yönetimi, Online Academic Journal of Informatiol Technology, 6(18): 71-94.
- Özkök, G. A. ve Yardımcı, İ. (2016). Perakende Sektöründe Yeşil Lojistik Uygulamaları, Ulusal Lojistik ve Tedarik Zinciri Kongresi, Mersin.
- Rahman, S., Laosirihongthong T. ve Sohal, A. (2010). Impact of Lean Strategy on Operational Performance: A Study of Thai Manufacturing Companies, Journal of Manufacturing Technology Management, 21(7): 839-852.
- Reutlinger, J. (2012). Sustainable Marketing: The Importance of Being a Sustainable Business, Erişim Yeri: https://www.theseus.fi/bitstream/handle/10024/50565/Reutlinger_Janina.pdf?sequence=1Lahti, Erişim Tarihi: 02.03.2021.
- Rodrigue, J. P., Comtois, C. ve Slack, B. (2006). The Geography of Transport Systems, New York, Routledge.
- Rogers D. S. ve Tibben-Lembke, R. S. (1998). Going Backwards: Reverse Logistics Trends and Practices, Reverse Logistics Executive Council, Pittsburgh, PA.
- Rogers, D. S. ve Tibben-Lembke, R. (2001). An Examination Of Reverse Logistics Practices, Journal of Business Logistics, 22 (2): 129-148.
- Stock, J. (2001). Reverse Logistics in The Supply Chain, Global Purchasing & Supply Chain Strategies, 44-48.
- T.C. Gümrük ve Ticaret Bakanlığı. (2012). Lojistik Performans Endeksi 2012, Erişim Yeri: <http://risk.gtb.gov.tr/data/51e650f3487c8e102c0ee11e/13-Lojistik%20Perormans%20Endeksi%202012.PDF>, Erişim Tarihi:10.03.2021.
- TÜBA. (2021). Sürdürülebilirlik Kavramı, Türkiye Bilimler Akademisi Sözlüğü, Erişim Yeri: <http://www.tuba.gov.tr/tr/>, Erişim Tarihi: 01.03.2021.
- Vasiliauska, A., Zmkevičiūtė, V. ve Simonyte, E. (2013). Implementation Of The Concept Of Green Logistics Referring To It Applications For Road Freight Transport Enterprises, Verslas: Teorija ir Praktika Business: Theory and Practice, 14(1): 43-50.
- Wanga, Y., Chen, S., Lee, Y. ve Tsaia, C. (2013). Developing Green Management

Standards For Restaurants: Anapplication Of Green Supply Chain Management, *International Journal of Hospitality Management*, 34: 263-273.

Yangınlar, G. ve Sarı, K. (2014). Yeşil Lojistik Uygulamaları ve İşletme Performansı Üzerine Bir Literatür Araştırması, III. Ulusal Lojistik ve Tedarik Zinciri Kongresi, 15-17 Mayıs, Trabzon.

Yangınlar, G. ve Bal, N. (2019). Yalın Yönetim ve Yalın Lojistik Kavramlarının İrdelenmesi. *Stratejik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 3(1): 151-161.

Zhu, Q. ve Sarkis J. (2007). The Moderating Effects Of İstitutional Pressures On Emergent Green Supply Chain Practices And Performance, *International Journal of Production Research*, 45: 4333-4355.

ENDERUN DERGİSİ
JOURNAL OF ENDERUN

e-ISSN: 2618-592X

YIL/YEAR: 2021 CİLT/VOL: 5 SAYI/ISSUE: 1

Çevrimiçi olarak / Available online at www.dergipark.org.tr/tr/pub/enderun

**GECEKONDU HAREKETLERİ: GÜLENSU/GÜLSUYU MAHALLELERİ
ÖRNEĞİ**

**GECEKONDU MOVEMENTS: EXAMPLE OF GÜLENSU/GÜLSUYU
NEIGHBORHOODS**

Makalenin
Gönderim Tarihi:
16/03/2021

Makalenin
Kabul Tarihi:
30/03/2021

Sayfa Aralığı:
55-69

Gündüz AKSU KOCATÜRK ^a

^aTokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi, İİBF
Kamu Yönetimi Bölümü, E-mail: gunduz.aksu@gop.edu.tr,
ORCID Numarası: 0000-0003-2572-530X

ÖZET

Egemen sistem tarafından şekillenen kentsel mekânda, toplumsal sınıfların yerleşim biçimlerinden kentsel hizmetlerden yararlanmaya kadar yaşadıkları eşitsizliklerin derinleşmesi, sisteme yönelik toplumsal hareketlerin oluşumunu kaçınılmaz kılmaktadır. Büyük kentlerin varsıllar ve yoksullar şeklinde ayrılmış mekânlarında, bir tarafta dev alışveriş merkezleri, lüks konutlar, tarihi özelliği ile ön plana çıkan soylulaştırılmış mekânlar varken diğer tarafta baraka mahiyetindeki konutların yer alması, kapitalizmin eşitsizlikler ve çelişkiler üzerine kurulu bir sistem olduğunu kanıtlar niteliktedir. Bu eşitsizlikten doğan gecekondu olgusu, yine bu eşitsizlik ile kendini yeniden üretmektedir. 1980'li yıllar sermayenin kentsel yapılı çevreye olan ilgisinin arttığı bir dönemdir. Dolayısıyla daha önce çeperde kalan gecekondu bölgeleri sermaye birikimi açısından yeni yatırım alanları olarak oldukça cezbedici hale gelmiştir. Bu çalışma, kentsel toplumsal hareketlerden biri olan gecekondu hareketlerinin Türkiye koşullarında nasıl meydana geldiğini kavrama amacı taşımaktadır. Bu durum Güleusu/Gülsuyu Mahalleleri örneğinden yola çıkılarak irdelenmeye çalışılacaktır. Savunmacı nitelik gösteren gecekondu hareketlerinden biri olan Güleusu/Gülsuyu Mahalleleri deneyimi, hem benzerlerine göre olumlu sonuçlar alması bakımından hem de geniş bir halk katılımı pratiğine sahip olması bakımından önemli bir örnek olarak değerlendirilebilir.

Anahtar Kelimeler: Göç, Gecekondu, Mekânsal Ayrışma, Kentsel Toplumsal Hareketler, Gecekondu Hareketleri.

ABSTRACT

In the urban space shaped by the dominant system, the deepening of the inequalities experienced by social classes, from the way of settlement to the utilization of urban services, makes the formation of social movements towards the system inevitable. The big cities are divided into the rich and the poor. The fact that there are huge shopping malls, luxury residences and historical places on the one hand and hut-like dwelling on the other hand proves that capitalism is a system based on inequalities and contradictions. The slum phenomenon, arising from this inequality, reproduces itself again with this inequality. The 1980s is a period in which the interest of capital in the urban built environment increased. Therefore, slum areas that were on the periphery have become quite attractive as new investment areas in terms of capital accumulation. This study is intended to understand how that slum movements have occurred in Turkey's conditions. This situation will be tried to be examined by considering the example of Güleusu/Gülsuyu Neighborhoods. The experience of Güleusu/Gülsuyu Neighborhoods, which is one of the defensive slum movements, can be considered as an important example in terms of obtaining positive results compared to similar ones and having a broad public participation practice.

Keywords: Migration, Gecekondu, Spatial Segregation, Urban Social Movements, Gecekondu Movements.

1. Giriş

Kent mekânı, üretim, tüketim ve bölüşüm ilişkilerinin eşitsiz geliştiği bir mekân olma özelliği sebebiyle çeşitli mücadelelere konu olmuştur. Kapitalist üretim ilişkilerinden kaynaklanan toplumsal sınıflar arasındaki eşitsizliğin en çarpıcı örneğini kentlerin çöküntü alanları diye tanımlanan gecekondu bölgelerinde görmek mümkündür. Toplumsal sınıflar arasında var olan eşitsizlikler, gelir düzeyindeki farklılıklardan, kentsel hizmetlere ulaşma konusundaki farklılıklara kadar yaşanabilmektedir. İşte bu noktada gecekondu bölgelerinde yaşayan bireyler, bu eşitsizliklerin giderilmesi için mücadelelerde bulunmaktadır.

1970'li yıllara kadar kapitalizmin kent algısı, emeğin yeniden üretiminin mekânı olması şeklindedir. Ama Keynesyen ve İthal İkameci politikaların geçirdiği krizle birlikte yaşanan neoliberal dönüşüm, kapitalizmin kent algısında da bir dönüşüme yol açmıştır. Birikim krizi ile birlikte kent mekânı sermaye sahipleri tarafından rant sağlayıcı alanlar olarak görülmeye başlanmıştır. Yani kent, sermayenin yeniden üretiminin mekânı olmuştur. Lefebvre'nin (aktaran Şengül, 2001: 14) de belirttiği gibi kapitalizm içine düştüğü krizden kent mekânını keşfederek çıkmıştır. Lefebvre'nin kapitalizmin içine düştüğü krizden kent mekânını kullanarak çıkması önermesini çalışmasının başlangıç noktasına koyan Harvey (aktaran Şengül, 2001), sermayenin kentsel yapılı çevreye aktarılmasını, sermayenin kentleşmesi şeklinde tanımlamaktadır. Sermayenin kentleşmesi süreci ile birlikte mekânsal farklılıklar ortaya çıkmaktadır. Kapitalist üretim ilişkilerinin çelişkileri kent mekânında ortaya çıktığı için Harvey (2011) kentleşme pratiklerinin sermaye birikim sürecinden ayrı ele alınamayacağını belirtir. Bu açıdan Harvey (2009) kent sorununu sosyal adalet sorunu ile birlikte ele almayı önermektedir. Sosyal adaletten kast ettiği ise işgücünün gıda, konut, sağlık, eğitim, ulaşım gibi ihtiyaçlarının adalet ilkesi uyarınca karşılanmasıdır.

Kapitalist sistemde bulunan sınıflar arasındaki eşitsizlikler kentlerde yoğun olarak

hissedilmektedir. Kentte yaşayan toplumsal sınıfların mekânsal ayrışması, toplumsal ayrışmayı destekleyen bir etmendir. Böylesi farklılıkların olduğu kentlerde bir tarafta lüks ve güvenli siteler, eğlence yerleri, iş merkezleri gibi iyi yaşam olanakları hâkimken diğer tarafta en temel kentsel hizmetlerin bile karşılanmadığı yoksunluğun ve yoksulluğun hüküm sürdüğü yaşam koşulları söz konusudur (Doğan, 2001: 103-104).

1970'li yıllarda konut ve yerleşim sorunları ve bunların etrafında şekillenen toplumsal hareketlerin irdelenmesi bakımından uygun bir çerçeve çizen Manuel Castells'in kuramından yararlanmakta fayda vardır. Castells (aktaran Pickvance, 2003: 103) kolektif tüketimi ve onun çevresinde cereyan eden mücadeleleri kent sorununun merkezine koymaktadır. Kapitalizm, eşitsizlikler üzerine kurulu bir sistemdir. Dolayısıyla gelirden konuta, çalışma saatlerinden sağlık ve eğitime, ulaşımdan iletişime kadar emeğin yeniden üretimini kapsayan birçok hizmet alanına erişim açısından toplumsal sınıflar arasında eşitsizliğe yol açmaktadır. Castells, kent mekânındaki bu eşitsizliklerin sınıf mücadeleleri ya da kentsel toplumsal hareketlere yol açtığını ileri sürmektedir. Castells bu teoriyi Keynesyen politikaların uygulandığı 1970'li yıllarda geliştirmiştir. Bu dönemde konut, sağlık, eğitim, ulaşım, iletişim gibi hizmetlerin üretimi, dağıtımı ve yönetimi, sermayenin daha az kârlı bulması ve Refah Devleti anlayışı gereği devlet tarafından yerine getirilen hizmetlerdir. 1970'li yıllarda kapitalist sistem içine düştüğü birikim krizinden çıkmak için yeni yatırım alanları aramaya başlamıştır. Bu noktada emeğin yeniden üretilmesi ile ilgili olan alanlara yönelmiştir. Castells'in bu kuramı günümüzde de geçerliliğini korumakla birlikte aktörlerde bir değişiklik yaşanmıştır. 1980'li yıllara kadar kamu eliyle gerçekleştirilen emeğin yeniden üretimine dönük hizmetler, neoliberal dönüşümle birlikte özelleştirilme yoluyla özel sektör tarafından yerine getirilmeye başlanmış bu durum ise toplumsal sınıflar arasındaki eşitsizliği derinleştirmiştir.

Geç kapitalistleşen bir ülke olan Türkiye'de hızlı bir kentleşme süreci yaşanmıştır. Üretim, tüketim ve dağıtım ilişkilerinden yeterli pay alamayan kır nüfusu, yoğun biçimde gelişmiş bölgelere göç etmiştir. Bu durum ise hali hazırdaki büyük kentlerin gelen göç ile birlikte daha fazla büyümesine yol açmıştır. Böylelikle var olan bölgelerarası dengesizlik daha da pekişmiştir. Henüz sanayileşmenin tamamlanamadığı bir ülke olması sebebiyle göçle gelen bu yoğun nüfus kentsel mekânda kendi sorunlarına kendi imkanları doğrultusunda cevap aramıştır. Gecekondu olgusu işte bu noktada ortaya çıkmış bir çözümdür. Kamu veya özel kişilere ait olan araziler üzerinde imar planlarına aykırı şekilde oluşturulan bu gecekondu zamanla çoğalarak gecekondu bölgeleri oluşturmuşlardır.

Türkiye'de yaşanan gecekondu hareketlerinin sebebi hızla toprağından kopan kırsal kesimi barındırabilecek konut imkanı ve istihdam edecek çalışma ortamının kentte yeterli miktarda oluşturulamaması karşısında bireylerin kendi yöntemleriyle bu sorunlara çare bulmasından ve zamanla altyapı, sağlık, eğitim, ulaşım gibi kolektif tüketim ihtiyaçlarının karşılanması yönünde yerel ve merkezi idareden hizmet talep etmelerinden kaynaklanmaktadır. Bir başka sebep olarak ise gecekondu bulduğu kamu arazilerinin üzerinde sermayenin başka tasarruflarda bulunma isteğine karşın gecekondu yaşayan bireylerin bu duruma karşı koymasındadır. Özellikle günümüzde hız kazanan kentsel dönüşüm, kentsel yenileme gibi uygulamalar ile uzun emek ve uğraşlar sonucu oluşturdukları konutlarından, gecekondu bölgelerinde yaşayan diğer akraba veya

komşularından ayrılmak istemeyen gecekondü sakinleri mücadelelere girişmektedirler. 1980'li yıllardan önceki gecekondü hareketleri daha çok konutlara yasallık sağlanması üzerine iken, 1980'li yıllardan sonra konutlarına yönelik savunmacı bir nitelik taşımaktadır. Savunmacı nitelik gösteren gecekondü hareketlerinden biri de İstanbul'da bulunan ve kuruluşu 1950'li yıllara kadar giden Güleusu/Gülsuyu mahallelerinde kentsel dönüşüme karşı girişilen mücadeledir. Yoğun bir halk katılımına sahne olan bu mücadele, kentsel dönüşüm kapsamında mahalle halkının konuya müdahil olma hakkı kazanmış olmaları bakımından iyi bir örnektir.

2. EŞİTSİZLİKLERİN HEM KAYNAĞI HEM DE SONUCU OLARAK GECEKONDÜ

Geç kapitalistleşen ülkelerde 1950'li yıllardan itibaren hızlı bir kentleşme süreci yaşanmıştır. Sanayileşmeden hızlı bir şekilde gerçekleşen bu süreç, kentlerde bir takım sorunlara yol açmıştır. Plansız ve çarpık bir kentleşme, yoksulluk, kentlileşememe bu sorunların başında gelmektedir. Geç kapitalistleşen ülkelerde yaşanan hızlı kentleşme süreçleri ülkelerin özgün yapılarıyla uyumlu mekânsal pratiklerin de yaşanmasına yol açmıştır (Türkün ve Kurtuluş, 2005: 17). Kente göç edenler kent tarafından özümsemeyip, sanayi ve hizmet sektörlerince de istihdamı sağlanamayınca öncelikle konut gereksinimlerini karşılamak için özel veya kamu arazileri üzerine imece usulü ve derme çatma barınaklar yapmışlardır. Gecekondü, Türkiye'deki bu tarz barınak tipini tanımlamak için kullanılmaktadır. Dünyanın çeşitli yerlerinde farklı tanımlamalar alan bu barınak tipine Brezilya'da favela, Peru'da barridas, Arjantin'de villas miseria, Meksika'da colonias proletarias, Irak'ta sarija, Fas'ta berraka veya nouala, Tunus'ta gourbivilles vb. denilmektedir (Karpas, 2003: 35). Hızlı kentleşme süreci beraberinde hızlı bir toplumsal değişim sürecini getirmiştir. Bu sürecin sancılı geçmemesi, toplumsal patlamalara veya çözümlere yol açmamasını Kıray (1964: 5) gecekondü gibi tampon mekanizmalara bağlamıştır. Marjinal sektör ve hemşehrilik ağlarını da bu bağlamda değerlendiren Kıray (1964), eski veya yeni yapıdan bağımsız olan bu mekanizmaların, nüfusun değişen yapıyla bütünleşmesini olanaklı kılacağını iddia etmiştir.

1960'lı yıllarda uygulanmaya başlanan ulusal kalkınmacı politikalar neticesinde sanayileşme hız kazanmaya başlamıştır. Ayrıca tarımda mekanizasyon ile birlikte ortaya çıkan ihtiyaç fazlası emek, 1950'ler itibariyle başlayan, 1960'lar ve 1970'lerde hız kazanan bir biçimde kentlere doğru göç etmiştir (Şengül, 2009: 122). Gecekondulaşma süreci de bu sürece paralel gerçekleşmiş, 1948'de büyük kentlerde 25-30 bin olan gecekondü sayısı 1950'li yıllarla birlikte hızlı bir artış göstermiştir (Keleş, 2004: 560). 1980'li yıllara gelindiğinde bu sayı yüzbine ulaşmıştır. Dünya genelinde ise en fazla gecekondü nüfusuna ev sahipliği yapan ülkeler sıralamasında Türkiye'nin onuncu sırada yer aldığı ifade edilir (Davis, 2010: 40). 1960'lı yıllarda izlenen ithal ikameci sanayileşme politikaları neticesinde sermaye, kentsel rantları sanayi birikimine yönelik bir engel olarak değerlendirdiği için kentsel yapıyı çevre ile ilgilenmemiş ve kaynakların çoğu sanayi sektörüne aktarılmıştır. Yine aynı dönemde devlet de kentsel alanlara yönelik yatırımlarını kısmıştır. Bu sebeple kentleşme süreci, yerel toplulukların inisiyatifi ile gerçekleşmiştir (Şengül, 2009: 123). Yani kentsel gelişim, gecekonduların ve küçük sermayenin öncülüğünde şekillenmiştir (Bozkulak, 2010: 1).

Kentin yeni sakinlerinin enformel yollarla kente tutunma çabaları hem devletin otoritesini

sarsıyor hem de yerleşik orta sınıfın yaşam biçimini tehdit ediyordu. Devletin bu kesime ve bulunduğu çözümlere karşı göstermiş olduğu ilk tepki, onları dışlama şeklinde idi. Ama zamanla hem sorunun çözülemeyecek boyutlara ulaşmış olması hem sayısal anlamda siyasi çıkar sağlayacak şekilde fazla olmaları hem de iç pazara dayanan ithal ikameci sanayileşme çabaları için kendi kendini üreten bir kesim olması, devletin sorun yokmuş gibi davranmasına yol açmıştır (Şengül, 2009: 128). Gelişen patronaj ilişkilerle birlikte gecekondulu sakinleri, kendi imkanları ile oluşturup geliştirdikleri konutlarına yönelik yasallaşma ve altyapı hizmetleri alma isteklerine karşılık bulabilmişlerdir.

1980 yılına gelindiğinde ise alınan 24 Ocak Kararları, kentsel mekân üzerinde önemli etkilere yol açmıştır. 24 Ocak Kararları, ekonomik politikalar üzerindeki kamu yararı ilkesinin ağırlığını azaltıcı yönde etki göstermiştir (Ekinci, 1998: 195). Bu kararlar doğrultusunda gerçekleşen neoliberal dönüşüm, kent ve bölge bağlamında yerellikler üzerinde ulusal ve uluslararası sermaye arasında yeni ilişkilerin doğmasına yol açmıştır. Bu dönemde sermayeye yeni kaynak aktarımının yolu ise kentsel yapıyı çevre ve emeğin yeniden üretim alanlarıdır. Daha önce yalnızca küçük sermayenin etki alanında olan kentsel yapıyı çevre 1980'lerden itibaren büyük sermayenin ve devletin etki alanına girmeye başlamıştır. Bu süreci, kentin bazı bölgelerinde yer alan gecekondulu bölgelerinin af yasası ile özel sektör için rant kaynağına dönüştürmesi takip etmiştir. 1970'li yıllarda kullanım değeri ön planda olan gecekondulu alanları, 1980'li yıllarda yaşanan yapısal dönüşümün etkisiyle değişim değeri ön plana çıkan alanlar haline gelmiştir.

1980 sonrası dönemi neo-liberalizmin kentleşmesi olarak nitelendiren Theodore vd. (2012: 33), kentlerin, neoliberalizmin yeniden üretiminde önemli birer araç işlevi gördüğünü belirtmektedirler. Yalnızca ulusal değil aynı zamanda uluslararası sermayeyi de kendisine çekmek isteyen kentler bir yarış içerisinde kendi aralarında rekabet eder hale gelmişlerdir. Gayrimenkule yönelik büyük sermayenin artan ilgisi, kent arsalarına önemli kaynakların aktarılması ile sonuçlanmıştır (Işık ve Pınarcıoğlu, 2009: 63). Kent mekânının değişim değeri ile ön plana çıkması, kentsel mekâna yönelik altyapı yatırımlarının da artmasına yol açmış bu durum ise kent toprağının rant değerini yükseltmiştir. Böylesi bir değişim, daha öncesinde kentin çeperinde yer alan ama kentin büyümesi ile birlikte kentin merkezi haline gelen gecekondulu bölgelerinin de bu ranta dahil olmasına yol açmıştır (Bozkulak, 2010: 2). Kentsel dönüşüm projelerinin uygulayıcı konumunda olan Toki ve belediyeler, kendilerine verilen olağanüstü yetkilerle birlikte önemli yatırım alanları olarak öncelikle gecekondulu mahallerini dönüştürmeye başlamıştır (Poyraz ve Aslan, 2011: 11). Kentsel dönüşüm sürecinde bazı gecekondulu bölgeleri, yapıyı çevre olarak kalıcı bir dönüşüme tabi tutulurken bazı gecekondulu bölgeleri ise orta sınıflara yönelik konut talebine paralel apartmanlaşma eğilimine girmiştir. Bazı gecekondulu bölgeleri de buldukları yere göre varoşlaşma sürecine maruz kalmışlardır (Türkün ve Kurtuluş, 2005: 19).

Kent mekânına yönelik bu politikaların temelinde üretim sisteminin içine düştüğü krizden çıkma arzusu yatmaktadır. Son yıllarda özellikle İstanbul'da deprem nedeniyle güçlendirilecek ya da yıkılacak binalar, suç ve suçlunun yaşadığı mekânların temizlenmesi gibi sorunlara çözüm yolu olarak, kentsel gelişmenin en dramatik sonucu olarak ortaya çıkan ve özellikle kent yoksullarının yoğun olduğu mahallelerde kentsel dönüşüm projeleri uygulanmaktadır. Türkiye'de deprem var olan bir gerçektir. Ama buna

rağmen deprem riski altında gözüken yapıların sadece rantı yüksek olan gecekondu bölgelerinde olması da ilgi çekici bir durumdur (Bozkulak, 2010: 2). Kentsel dönüşümü meşrulaştırıcı işlevi nedeniyle deprem gerçeğine sık sık başvurulmakla birlikte gecekondu bölgelerinde dönüşümü meşrulaştırmanın bir diğer aracı yine söylem düzeyinde bu bölgelerin kent mekânı için birer “ur”, burada yaşayanların ise “toplumsal bir tehdit” olduğu argümanlarıdır (Aslan, 2007: 1). Aynı zamanda bu bölgelerin “varoş”, “rantçı”, “gaspçı” vb. olarak nitelendirilmesi ve bu nitelendirilmeye içkin tepki ve şiddet unsurlarının öne sürülmesi, kentin diğer mekânlarından gecekondu bölgelerini dışlayıcı bir etki göstermektedir (Kurtuluş, 2003: 80).

Gecekondu bölgelerine yönelik olumsuz ve de dışlayıcı argümanların toplum tarafından kabul görmesi adına medya da yoğun biçimde kullanılan aygıtlardandır. Örneğin Doğan (2005, Mart), gecekondu ve suç arasında kurulan ilişkiyi aşağıdaki şekilde aktarmak suretiyle gecekondu bölgelerinin birer suç deposu olduğu yönünde iddiasını medya aracılığı ile duyurmaktadır:

“Türkiye'nin aynası İstanbul'da işlenen asayiş suçları son 10 yılda yüzde 87.6 artarken, gecekonduların yoğunlaştığı 14 ilçede bu oran yüzde 285'e tırmandı. Uzmanlar, gecekondu kaynaklı suçların önümüzdeki yıllarda daha da artabileceğine dikkat çekiyor. Ne köylü kalabilen, ne de kentli olabilen gecekondu sakinlerinin kendilerini üst gelir gruplarıyla kıyaslaması, suçun ana sebebi olarak gösteriliyor.... Özellikle büyük şehirleri bir virüs gibi kuşatan varoşlar, hiçbir ahlaki ve insani değeri tanımayan insanların yetişmesinde önemli bir rol üstleniyor.”

Gecekondu ve suç ilişkisini irdeleyen birçok çalışma vardır. Bunlardan biri Uğur (1986: 59) tarafından Ankara'da bir gecekondu bölgesi olan Altındağ ile imarlı yapıların bulunduğu Bahçelievler semtlerinin karşılaştırılması suretiyle yapılmıştır. Çalışma neticesinde gecekondu bölgesi olan Altındağ'da darp, hakaret, yaralama, sarhoşluk, hırsızlık suçları; Bahçelievler semtinde ise emniyeti suiistimal, dolandırıcılık, yaralama suçu gibi suçların işlendiği belirlenmiştir. Yine gecekondu ve suç ilişkisini irdeleyen bir başka çalışmada yine Ankara'da bir gecekondu bölgesi olan Mamak ile imarlı yapıların bulunduğu Çankaya karşılaştırılması yapılmıştır. Mamak'ta daha çok hakaret, yaralama, cinayet gibi suçlar işlenirken; Çankaya'da mala karşı suçların ağırlıkta olduğu belirlenmiştir (Kaplan, 1980). Gecekondu ve kentin geri kalan bölgelerinde gerçekleşen suçlar her ne kadar nitelik açısından farklılaşsa da, bu suçları işleyenlerin büyük bölümünün “işsiz” olması, konunun mekândan ziyade sınıfsal bağlama oturtularak ele alınması gerektiğine işaret etmektedir. Özellikle neoliberal dönüşüm ile birlikte kent mekânında toplumsal sınıflar arasındaki ayrışmanın keskinleşmesi ve derinleşmesi, kent mekânında ayakta kalma mücadelesini oldukça zorlamaktadır (Ercan, 1996: 80). Dolayısıyla medya desteği ile güçlendirilmeye çalışılan gecekondu ve suç ilişkisinde, gecekondu bölgelerine yönelik dışlayıcı tavır, bu bölgelerin oluşum sürecinden kent mekânında tutunma çabalarına dek süren eşitsiz ilişkiyi göz ardı etmektedir. Suçların kaynağını irdelemekten ziyade doğrudan gecekondu bölgelerini suçun kaynağı olarak değerlendirmek gibi bir yaklaşımın kamuoyu oluşturma gibi bir çabası söz konusudur.

Kısacası gecekondu bölgelerine yönelik kentsel dönüşüm, soylulaştırma gibi projelerin meşrulaştırıcı araçları olarak işlev gören deprem, suç, uyuşturucu, fuhuş, terör söylemleri,

bu bölgelerin kentin geri kalan bölgelerinden ayrı, kopuk olarak değerlendirilmesinin yolunu açmakta; kentli nüfusun gecekondu bölgelerine yönelik algısının “yabancıların mekânı”, “deneyimlenmeyen mekânı” hatta “korkunun mekânı” olmasına neden olmaktadır. Bu durum da yabancıya, deneyimlenmeye hatta korkulana yönelik güvensizlik hissinin gelişmesine yol açmaktadır. Böylelikle kentsel dönüşüm projeleri meşru bir zeminde kentli nüfusun da desteğini arkasına almak suretiyle gerçekleştirilebilir hale gelmektedir.

3. KENTSEL TOPLUMSAL HAREKET OLARAK GECEKONDU HAREKETLERİ: GÜLENSU/GÜLSUYU MAHALLELERİ ÖRNEĞİ

Toplumsal hareketler toplumsal sınıflar arasındaki çelişki ve çatışmalardan kaynaklanan, sorun, çözüm ve taleplerin öne çıktığı hareketlerdir (“Sosyal Demokrasi Maddesi”, 1988: 1585). Bu bağlamda yaşam alanlarına yönelik taleplerde bulunan bireylerin örgütlenerek bu taleplerini dile getirmeleridir. Toplumsal düzeyde meydana gelen hoşnutsuzlukların ya da ihtiyaçların çeşitli biçimlerde ifade edilmesi şeklinde gelişen toplumsal hareketler insanlık tarihi kadar eski (Çetinkaya, 2008: 15) olmakla birlikte özellikle 19. yüzyıldan itibaren sosyal bilimler alanında sıklıkla ele alınmaya başlanmıştır. Topluma yönelmiş reformcu ve inkılapçı bir nitelik taşımakta olan toplumsal hareketler, toplumsal gelişimin bir sonucudur (Türkdoğan, 1997: 23). Bu sebeple toplumsal hareketleri tarihsel ve toplumsal süreç içerisinde ele almak gerekmektedir. Çünkü toplumsal hareketlerin ortaya çıktıkları zaman, taşıdıkları amaç, meydana getirdikleri etki ve sonuç farklılık göstermektedir. Toplumsal hareketler meydana geldiği toplumsal koşullar içerisinde ya değişimi gerçekleştirmek ya da değişimi engellemek amacı taşımaktadırlar (Çımrın, 2010: 47). 1960’lı yıllara kadar daha çok işçi hareketleri ile kendisini gösteren bu hareketler 1960’lı yıllardan sonra çeşitlilik kazanarak öğrenci hareketleri, kadın hareketleri, cinsel ve etnik kimlik temelli hareketler, çevreci hareketler şeklinde ortaya çıkmıştır.

Ekonomi, hukuk, gelenek gibi birçok farklı alanlardan beslenen toplumsal hareketler, 1960’lı yıllardan itibaren daha çok kent mekânında hayat bulmuştur. Belirli bir sınıf mücadelesi şeklinde gelişmeyen bu hareketlere katılan kent insanı, dünyayı değiştirmek gibi bir amaç yerine kent ve toplum yaşamında meydana gelen eşitsizlikleri ortadan kaldırma amacı gütmüştür (Çımrın, 2010: 46). Konut ve kira temelli hareketler, kentlerin yeniden yapılanması ile yerinden edilenlerin geliştirdikleri kampanyalar, 1960’lı yıllarda kent ile ilgili gelişen hareketler arasındadır (Mayer, tahm. 2010: 1). Kentsel toplumsal hareketlerin ikinci dalgası ise 1980’li yıllarda uygulanan neoliberal politikalarla ortaya çıkmıştır. Keynesyen politikaların terk edilmesi ile kentlerde artan oranda işsizlik, konut ihtiyacı ve yoksulluğun yanı sıra yerel yönetimlerde de yeniden bir yapılanmaya gidilmesine yol açmıştır (Mayer, tahm. 2010: 2).

Kapitalist kent mekânının örgütlenişine bakıldığında toplumsal ayrışma temelinde bir mekânsal ayrışmaya rastlamak mümkündür. Kırsal alandan kente göç eden nüfus, istihdam sorununun yanı sıra barınma sorunu ile karşı karşıya kalmaktadır. Kapitalizmin kırdan yarattığı toplumsal dönüşüm neticesinde geçimini sağlamak adına kente göçen bu nüfus bir yandan marjinal işlerde çalışırken bir yandan da barınma amacıyla çoğunlukla hazine arazilerinin üzerinde oluşturdukları gecekondu diye anılan kaçak yapılarla

yaşamaktadırlar. Bir önceki bölümde Türkiye'deki gecekondulaşma sürecinde de belirtildiği gibi gecekondulaşmanın ilk dönemleri büyük ölçüde iktidarın ve yerel yönetimlerin bilgi ve kontrolü altında olmuştur. 1980'li yıllara kadar gecekondulara yasallık sağlama amacı güden mücadeleler 1980'li yıllardan sonra gecekonduların yıkılma tehdidine karşı savunmacı bir nitelik taşımaktadır. Kapitalist üretim sistemi kentsel mekânı sistemin yeniden üretimi için bir meta olarak değerlendirirken sosyalist hareket kentsel mekânın kamusal yarar ilkesi doğrultusunda düzenlenmesine işaret etmektedir. Sosyalist gruplar kentsel mekânın bir kamu malı olduğunu ve mekânın alım satım sürecinde bulunan tüm yerel aktörlerin devre dışı bırakılarak kent arsasının kamuya ait bölümlerini öncelikle barınma ihtiyacı olan yoksullar arasında eşit büyüklükte bölünmesi gerekliliğini savunmaktadırlar. Bu duruma Türkiye kentleşme ve gecekondular hareketleri deneyimi açısından 1 Mayıs Mahallesi (günümüzde resmi kayıtlarda Mustafa Kemal Mahallesi) iyi bir örnek teşkil etmektedir (Aslan, 2013: 9). 1 Mayıs Mahallesi deneyimi 1970'li yıllarda sosyalist hareketin kentteki konut sorununu çözme iddiasında olan ilk projelerden biridir. 1970'li yıllarda mafya olarak tanımlanan bir grubun, yerel yönetim ve güvenlik birimlerinin bilgisi dahilinde yasal olmayan konut ticareti yapması, bölgede yaşanan gecekondular yıkımlarının ardından mahalle sakinlerinin yerel yönetim birimleri ile görüşme isteklerinin geri çevrilmesi gibi nedenlerden dolayı mahalle, sol grupların önderliğinde örgütlü mücadele etme kararı almıştır. Mahalle artık konut yapım etkinliğini ihtiyaç, dayanışma ve demokrasi ilkeleri ile gerçekleştirme ve bu konut hareketini gerçekleştirirken de yerel yönetimle işbirliği yapmaktan ziyade onlara karşı, gerekirse mücadelecı bir tavır sergileme kararı almıştır (Aslan, 2005: 271-272). Elbette ki bu tavır çok sürmemiş ve bir gecekondular yıkımı sırasında gecekondular sahiplerinden 6 kişinin öldürülmesi ile yerini merkez ve yerel yönetimlerle işbirliğine bırakmıştır. 1970'lerde her ne kadar kent yoksulları kendi aralarındaki dayanışma ağlarını radikal sol siyaset hareketler aracılığı ile sağlasa da, bu nüfusun radikalleşmesinin önünde önemli engeller de bulunmaktaydı. Kırdan kente göç edenlerin türdeş bir nüfus yapısına sahip olmayışı bu engellerden en önemlisidir. Göç edenlerin çoğunlukla akrabalık ve hemşehrilik ilişki ağları üzerinden kentsel mekâna yerleşme eğilimleri, gecekondular bölgelerinin geldikleri yer, ırk, etnik köken gibi ayrımlar üzerinden farklılaşmasına yol açmıştır (Şengül, 2009: 127). Ayrıca kente, gecekondular üzerinden tutunmaya çalışan bu nüfusun eylemlerinin nedeni siyasi olmaktan ziyade, barınma haklarının devlet tarafından kabul görmesi arzusudur.

Sol grupların öncülüğünde şekillenen bir diğer mahalle Gülsuyu/Gülensu'dur*. 1950'li yılların başında kurulmaya başlanan mahalle 1956 yılında muhtarlık statüsüne kavuşmuştur. 1970'lerde kentin sosyalist fraksiyonlarının (Halkın Birliği, Partizan, Devrimci Yol) mahallede boy göstermeye başlaması ile Gülsuyu Mahallesi artık kent sisteminde ve toplumsal algıda politik kimliği ile ön plana çıkan bir yaşam alanı olmuştur. Sosyalist gruplar, Gülsuyu Mahallesi'nde sınırlarını kendi belirledikleri alana kimlerin yerleşeceğinden başlayarak, arsa dağıtımını, kolektif çalışma, yol yapımı, su ve elektrik hatlarının döşenmesi gibi birçok işi kendileri yapmaktaydı. Kentteki üniversite ve

* Başlangıçta bölgede tek bir mahalle vardı: Gülsuyu. Zaman içerisinde nüfusun artışı ile bölge ikiye bölünmüştür.

lise öğrencileri de hiçbir maddi karşılık beklemeksizin mahallede gündelik çalışmalara katılmışlardır (Aslan, 2013: 11).

1970'lerde mahallenin kuzeye doğru açılan kamu arazilerinin ihtiyaç sahipleri için yapılaşmaya açılmasının ardından bu süreci idare etme amacı ile Gülsuyu Kültür ve Dayanışma Derneği ve Özgür Yapı Kooperatifi kurulmuştur. Mahalle halkı gündelik ihtiyaçların karşılanması amacıyla adım adım yasallaşmanın yolunu da inşa etmiş oldular. 1980 askeri darbesine kadar mahallenin konut dokusu büyük ölçüde oluşmuş, konutlar için belediyeye emlak vergisi ödenmeye başlanmıştı (Aslan, 2013: 14). 1980 askeri darbesinin ülke genelinde yaydığı gerilimli atmosferden Gülsuyu Mahallesi de payını almış, nüfusunun özellikle Aleviler ve solculardan oluşması bölgeye yönelik –panzerler eşliğinde- güvenlik ablukasını arttırmıştır. 1990'lı yıllarda ise Gülsuyu Mahallesi, zorunlu göçle köylerini terk etmek durumunda kalan Güneydoğu ve Doğu Anadolu bölgesi halkının büyük kentlerde yerleştikleri alanlardan biri olmuştur. Nüfusunun artması mahalle yönetimini zorlaştırmış bu durum ise mahallenin ikiye bölünmesi ile çözümlenmeye çalışılmıştır. Artık sadece Gülsuyu Mahallesi yoktu; mahallenin kuzeyine doğru artan konutların bulunduğu bölge Gülsuyu Mahallesi olarak resmi kayıtlara geçti.

Gülensu/Gülsuyu mahalleleri göçle şekillenen mahallelerdir. Buraya yönelen göçlerin başlıca nedeni göç edenlerin başlarını sokacak bir ev bulma umududur. Aynı zamanda bölgede bulunan akrabaların varlığı da bölgeyi çekici kılmaktadır. Aynı memleketten gelen göçler mahalledeki sokak isimlerine dahi yansımıştır. Örneğin “İmranlı Sokak” ismiyle resmi kayıtlarda yer edinen sokağa göç eden ailelerin çoğu Sivas'ın İmranlı ilçesinden gelmiştir. Mahallede oturanlar arasındaki bu bağlar, hemşehri dayanışmasının da yoğun olarak yaşanmasına yol açmaktadır.

1980'li yıllarda bireysel ve kolektif gecekondü üretimi ile kurulmuş bir kent parçası ve yaşam alanı halini alan ve imar afları, ıslah planları ile düzenlenmeye çalışılan Gülensu/Gülsuyu mahallelerinin yaklaşık yüzde 60'ı 1989 yılındaki ıslah planı ile yasalaşmış, küçük bir kesim ise arsa tapusuna kavuşmuştur (Çavuşoğlu, 2008: 1). Kartal Belediyesi ile Yıldız Teknik Üniversitesi'nin mahalleye ilişkin hazırladıkları ıslah planı ile yasallık kazanan mahallenin rantı hızla artmış ve bu durum hızla mahalle dokusunun değişmesine neden olmuştur (Bozkulak, 2005: 254). Öncelikle Kartal ve Tuzla'daki fabrikalara yakınlığının yanı sıra bedava veya ucuz arsa olarak görülmesi bakımından kentin çeperine kurulan bu mahalle, zamanla artan göçmen nüfusla büyümüştür. Mahalle ile birlikte kentin de büyümesi söz konusu olunca bu bölge sermayenin ilgi alanına girmiştir. Mahallenin sahip olduğu konum da bu ilginin nedenini oluşturmaktadır. Gülensu ve Gülsuyu mahalleleri depreme dayanıklı zemini, yüksek rakımı sebebiyle sahip olduğu temiz havası, E-5 ve TEM, Sabiha Gökçen Havalimanı, Kadıköy-Kartal raylı sistemi gibi önemli ulaşım yollarına yakınlığı, Marmara Üniversitesi ile Yeditepe Üniversitesi'nin kampüslerine ve büyük alışveriş merkezlerine yakınlığı, Marmara Denizi ve Adalar manzarasına sahip olması gibi nedenlerden (Yaykın, 2007: 1) ötürü sermaye açısından iştah açıcı bir yerleşim alanı halini almıştır.

1950'lerde barınma amaçlı olarak kullanılan gecekondü bölgeleri, 1980'li yıllardan sonra rant alanları olarak görülmeye başlanmıştır. Gülensu ve Gülsuyu mahalleleri de bu rant paylaşımından payını almıştır. 16.04.2005 1/5000 ölçekli Nazım İmar Planı ile birlikte, İstanbul Büyükşehir Belediyesi ve Maltepe Belediyesi bu mahallelerin imara açıldığına

dair bir belgeyi muhtarlığa göndermişlerdir. Gülsuyu–Gülensu Güzelleştirme Derneği Yönetim Kurulu Üyesi Erdoğan Yıldız'ın (2013: 167-168) da belirttiği gibi bu durumu, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Planlama Müdürlüğü'ne 5000 itiraz dilekçesinin verilmesi ve 32 yürütmeyi durdurma davası takip etmiştir. O dönemde plan iptal davalarının bir davası 2500 lirayı bulduğundan dolayı tek bir kişinin bu davayı açması mümkün olmamıştır. Bu sebeple örneğin bir sokaktan bir dava açılacaksa bu ücret o sokakta bulunan 10-15 eve bölüştürülmüştür. Böylece 32 iptal davasını 200-250 eve yakın aile üstlenmiştir. Bu davaları 5000 itiraz dilekçesi takip etmiştir. Yürütmeyi durdurma kararının onaylanmasının ardından bu kez Maltepe Belediyesi tarafından bölge “Kentsel Dönüşüm ve Yenileme Alanı” olarak belirlenmiştir. Bu projeye yönelik davalar açılmıştır. Üniversiteler ve sivil toplum kuruluşlarının öncülüğünde örgütlenen mahalle sakinlerinin bu çabası, İstanbul Büyükşehir Belediyesi tarafından, Gülensu, Gülsuyu ve Başibüyük mahallelerinin kentsel yenileme alanı olduğuna dair Maltepe Belediyesi'ne gönderilen belgede, bu uygulamanın üniversiteler, mahalle muhtarları, meslek odaları ve ilgili tarafların katılımı ile gerçekleştirileceği yönünde bir maddenin yer alması ile sonuçlanmıştır.

Gülsuyu ve Gülensu mahalle halkı kentsel dönüşüm projeleri nedeniyle tehdit altında olan konutlarını korumak adına uzman, akademisyen, öğrencilerin de katıldığı toplantılarda alternatif arayışlara girmişlerdir. Atölye çalışması şeklinde gerçekleşen bu toplantıların mimarları Gülsuyu-Gülensu Güzelleştirme Derneği ile Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi'dir. Atölye çalışması, İstanbul Teknik Üniversitesi, İstanbul Üniversitesi, Boğaziçi Üniversitesi, Yıldız Teknik Üniversitesi'nden öğretim üyeleri ve öğrencilerin yanı sıra, İBB Şehir Planlama Müdürlüğü çalışanları, Şehir Plancıları Odası, Eğitim Sen, Fotoğraf Vakfı ve Mimdap (Mimarlıkta Demokratik Açılım Platformu) gibi kurum ve kişilerin de katılımıyla yaklaşık 200 kişilik bir gönüllü grup ile gerçekleşmiştir. Atölye çalışması boyunca mahalleler yaklaşık 50 kişilik bir grupla temsil edilmiş, Gülsuyu ve Gülensu Mahalle muhtarları, Gülsuyu-Gülensu Güzelleştirme Derneği yöneticileri ve mahallede seçilmiş sokak temsilcileri çalışmanın organizasyonunda ve çalışma boyunca etkin bir şekilde yer almışlardır (“Murat Cemal...”, 2007: 1).

Maltepe Belediyesi, Mahalle Danışma Kurulu, Mimarlar Odası, Şehir Plancıları Odası ve mahalle muhtarlarının işbirliği ile hazırlanan ve yerinde dönüşüm modelini esas alan imar planı ile mahalle halkının zorunlu göçe maruz kalmaması hedeflenmiştir. 2015 yılında belediye bünyesinde Gülensu Mahallesi'nde açılan Planlama Teknik Ofisi 2 binin üzerinde tapu başvurusu kabul etmiştir. Hazırlanan imar planları doğrultusunda tapusu olmayanlar da kentsel dönüşüm neticesinde tapularına kavuşmuş olacaktı (“Gülsuyu ve Gülensu'da dönüşüm...”, 2015, Ekim). Mahallede belirli bir ödeme karşılığında tapusuna kavuşanların yanı sıra hâlâ büyük bir belirsizlikle karşı karşıya olan ve henüz tapusuna kavuşamayanlar da yoğunluktadır.

2018 yılında mahallelere yönelik imar planlarının onaylanması üzerine 2. Bölge İdare Mahkemesi'ne 2019 yılında dava açılmıştır. Gülsuyu Gülensu Yaşam ve Dayanışma Derneği'nin yanı sıra mahallede bulunan birçok dernek, sivil toplum örgütleri imar planının tamamen iptali istemiyle bu davayı açmışlardır. Bu imar planının mahallenin mevcut yapısıyla uyumlu olmadığını belirten Gülsuyu Gülensu Yaşam ve Dayanışma Derneği başkanı Yücel Demir, planda donatı alanları olarak yer alan ortak kullanım

alanlarının mahalle nüfusu göz önüne alındığında oldukça yetersiz olduğunu dile getirmektedir. Ayrıca donatı alanları olarak belirlenen alanlarda hali hazırda yerleşimin olması da bir diğer sorun kaynağı olarak işaret edilmektedir. Belediye'nin bu konudaki çözüm önerisi ise "imar hakkı transferi yöntemi"dir. Henüz pratiğe dökülmüş bir örneğinin bulunmadığı bu yöntem uyarınca planlanan donatı alanlarında yaşayanların, diğer yapı adalarında hak sahibi yapılması hedeflenmektedir. Ama mahalle halkı bu konuyla ilgili net bir bilgilendirmeye tabi tutulmamışlardır ("Gülsuyu ve Gülen su halkı...", 2020, Ekim). Yani hangi yapı adalarına aktarılacakları bilgisine sahip değillerdir. Bu belirsizlik ise belediyeye karşı güvenin azalmasına yol açmaktadır. Dolayısıyla önemli bir örgütlülük mücadelesi olarak okunması gereken Gülsuyu-Gülen su Mahallesi'nin mücadelesi henüz mahalle sakinlerinin lehine tam anlamıyla bir netice almamıştır. Ama yine de mahalle halkının kentsel dönüşüm gibi kendi yaşam alanlarını ilgilendiren bir konuya müdahil olma çabaları kentsel dönüşüme yönelik örgütlü tepkilerden ilki olması sebebiyle önemlidir. Gülsuyu-Gülen su Mahallesi'nde kentsel dönüşüme karşı verilen mücadele, benzerleri arasında en örgütlü ve geniş katılımlı olması bakımından yerel tepki olarak önemli bir muhalefet süreci olmuştur.

Bir kentsel toplumsal hareket olarak Gülsuyu-Gülen su deneyimi, mağduriyete karşı çıkmanın ötesinde, kendi yaşam alanı ile ilgili alınacak kararlara dahil olma girişimi ile de değerli bir deneyim olarak nitelendirilmelidir ("Gülsuyu ve Gülen su...", 2007). Çeşitli sivil toplum örgütlerinin de desteğini alan mahalle halkı yerel yönetimi etkileyecek ve plana ek bir madde ekletecek kadar iyi bir mücadele örneği sergilemiştir. Hatta bu örgütlü mücadele, kent düzeyindeki diğer girişimleri de tetiklemiş ve ilk kez eski gecekondular mahalleleri arasında merkezi yeni bir örgütlülük oluşturulmuştur: İstanbul Mahalle Dernekleri Platformu (Aslan, 2013: 17).

Bu örgütlülük hali aslında mahallenin tarihine bakıldığında görülen dayanışmacı geleneğe dayanmaktaydı. Mahallenin inşası sürecinde konut üretimi, kolektif ya da dayanışma içinde gerçekleşmiştir. Aynı şekilde altyapı yatırımları konusunda kamu ile pazarlık ve mücadele eden ve bu işlerde bizzat çalışan mahalle sakinleri yıkım gündeme geldiğinde ise birlik ve beraberlik örneği sergileyerek savunmacı bir mücadele göstermektedirler. Bu gibi mücadeleler sadece yıkım zamanında ortaya çıkmakta, yıkım tehdidi ortadan kalktığında da yok olmaktadır. Ama Gülsuyu-Gülen su Mahallesi'nde gösterilen mücadele süreklilik göstermektedir. Son olarak Gülen su ve Gülsuyu Güzelleştirme Derneği'nin yönetim kurulu başkanının kentsel toplumsal hareketlerin lokal gelişmesi ve sonuçlarının da lokal olmasının nedenine yönelik fikirlerine yer vermekte fayda vardır ("Gülsuyu/Gülen su Mahallesi...", 2005: 3):

"Şüphesiz bu spontane direnişler bir saman alevi gibi parlayıp sönyüyor. Bizler emekçi mahallelerde birleşmeden ve merkezi bir bütünlük sağlayamazsak ki bu bütünlük basit anlamda sadece emekçi halkın değil, muhalif akademisyenlerin, mimar, mühendis, şehir planlamacıların ve hukukçuların katılımıyla, profesyonel donanım ile alternatif bir sürecinde yaratılabileceği merkezi oluşturamazsak yenilgimiz kaçınılmaz olacaktır."

Buradan da anlaşılacağı üzere gecekondularda yaşanan kentsel toplumsal hareketlerin başarılı olabilmesi için sınıf temeli üzerinden inşa edilmesi gerekmektedir. Örneğin, Gülsuyu-Gülen su Mahallesi'nin yanı sıra başında olan Başbüyük Mahallesi, ilk önce Gülen su Mahallesi'ne yönelik olan yıkım tehdidi karşısında aldırmaçlık örneği

sergilemiştir. Gülsuyu-Gülensu Mahallesi'nin direnişi karşısında engellenen belki de geciktirilen kentsel dönüşüm kapsamındaki yıkımlar, bu kez Başbüyük Mahallesi'ne yönelmiş ve başarılı olmuştur. İleri'nin (2010) Başbüyük Mahallesi sakinleri ile yapmış olduğu röportajlarda da görüldüğü gibi, mahalle halkı Gülensu Mahallesi'ndeki direnişe destek vermediklerinden dolayı hayıflanmaktadır. Kısacası, emeğin yeniden üretimi için olmazsa olmaz nitelik taşıyan hizmet alanlarına yönelik talepler, kent özeğinde bir bütünlük sağladığı takdirde karşılık bulabilecektir.

4. SONUÇ

Toplumsal hareketlerin en önemli mekânı olan kent, ekonomik, siyasi ve toplumsal sistem tarafından yönlendirilmektedir. Kapitalizmin kent algısı değişim değeri üzerine olduğundan kent mekânı egemen toplumsal sınıfların etki alanına girmektedir. Buna karşılık kentin kullanım değerini ön plana çıkaran dar gelirliler ve kent yoksulları ise kenti bir yaşam mekânı olarak algılamaktadır. Egemen sistem tarafından şekillenen kent mekânındaki çelişkiler arttıkça sisteme yönelik toplumsal hareketler de kaçınılmaz olmaktadır. Çünkü kentsel sistem sadece içinde çelişki barındıran birimler değil aynı zamanda üzerinde mücadelelerin yaşandığı birimlerdir. Bugünkü kentsel sistemde, mekândaki yerleşim biçiminden kentsel hizmetlerden yararlanmaya kadar toplumsal sınıflar arasında var olan eşitsizliklerin daha fazla derinleşmesi, kentsel toplumsal hareketlere kaynaklık etmektedir.

Türkiye gibi geç kapitalistleşen ülkelerde kentleşme sürecinin sanayileşme sürecinden hızlı gerçekleşmesi, kentsel enformel sektörlerin gelişmesine, kentsel hizmetlerin sunumu ile talebin birbirine denk düşmemesine dolayısıyla çelişkilerin daha fazla artmasına yol açmaktadır ki tüm bunlar en nihayetinde toplumsal sınıflar arasındaki eşitsizliklerin derinleşmesine sebep olmaktadır. Böyle bir sürecin yaşandığı kentler, yoksul ve zengini, gecekondulu ile gökdeleni, yasal ve yasal olmayan ekonomiyi bünyesinde barındırdığından dolayı toplumsal sınıflar arasındaki gerilimin de yoğunlaştığı mekânlar haline almaktadır.

1980'li yıllardan sonra refah devleti uygulamalarının son bulması, kamu otoritelerinin eşitsizliği gidermekten ziyade yatırıma ve ekonomik gelişmeye odaklanarak özel sektör ile ortaklığa gitmesine ve kent mekânının sermayeye rant sağlayıcı bir araç haline gelmesine yol açmıştır. Kent mekânının büyük sermayenin ilgi alanına girmesi, kentsel mekânda zaten var olan toplumsal ve mekânsal ayrışmanın daha da derinleşmesi ile sonuçlanmıştır. Bu durum da toplumsal mücadele ve çatışma ortamının gelişmesine yol açmıştır.

Kapitalist sistemin hâkim olduğu tüm ülkelerde olduğu gibi Türkiye'de de kentsel sorunların birçoğunun temelinde, değişim değeri ön planda tutulan kent mekânında sosyal adalet ve kamu yararı ilkelerinin göz ardı edilerek belirli toplumsal sınıfların çıkarlarını gözetken kararlar ve uygulamalar yatmaktadır. Oysaki kırdan kente göç eden nüfus için kentle bütünleşebilmelerinin yegâne araçlarından biri olan gecekondulu, kullanım değeri üzerinden değerlendirilmektedir. Dolayısıyla kentteki varlıklarını devam ettirebilmeleri gecekondularını her türlü tehdiye karşı savunmalarına bağlı olan bu gecekondulu nüfus zaman zaman mücadelelerde bulunmuşlardır. 1980'lerden önce daha çok gecekondularının yasallık kazanması yönünde vuku bulan bu mücadeleler 1980'lerden

itibaren kentsel yapılı çevreye yönelik sermayenin artan ilgisi karşısında daha çetin bir hâl almış ve savunmacı bir nitelik kazanmıştır. Savunmacı nitelik gösteren gecekondu hareketlerine, yoğun bir halk katılımı ile gerçekleştirilen ve diğer gecekondu hareketleri ile karşılaştırıldıklarında nispeten olumlu sonuçlar alınan Gülsuyu-Gülensu mahalleri deneyimi önemli bir örnek teşkil etmektedir. Çünkü girilen örgütlü mücadele neticesinde ilk kez bir gecekondu mahallesi sakinleri, kendi yaşam alanları ile ilgili alınan kararlara dahil olma şansı elde etmişlerdir.

KAYNAKÇA

- Aslan, Ş. (2005). 1970’li Yıllarda İstanbul’da Katılımcılığın Örneği Bir Yerel Kent Deneyimi; 1 Mayıs Mahallesi, Hatice Kurtuluş (Ed.), İstanbul’da Kentsel Ayrışma (s. 267-286), Bağlam Yayınları, İstanbul.
- Aslan, Ş. (2007). Kentsel Dönüşüm Projeleriyle Resmi Söylemde Yeniden İnşa Edilen Gecekondu ve Gecekondu İmgesi.
<http://konuthakki.blogspot.com/2012/06/kentsel-donusum-projeleriyle-resmi.html> adresinden 10.02.2021 tarihinde edinilmiştir.
- Aslan, Ş. (2013). Bir Politik Mekân Olarak ‘Gül’ ve ‘Su’yun Mahallinde Toplumsal ve Kültürel Örüntülere Yolculuk, Erdoğan Yıldız ve Oda Projesi (Ed.), Kendi Sesinden Gülsuyu-Gülensu (s. 7-18), NotaBene Yayınları, Ankara.
- Bozkulak, S. (2005). Gecekondu’dan Varoş’a: Gülsuyu Mahallesi, Hatice Kurtuluş (Ed.), İstanbul’da Kentsel Ayrışma (s. 239-266), Bağlam Yayınları, İstanbul.
- Bozkulak, S. (2010). Sermaye, Kentsel Dönüşüm ve Varoş: Fakirin Malı, Zengin’in Hazinesi. Birgün. <http://www.mimdap.org/?p=34845> adresinden 10.02.2021 tarihinde edinilmiştir.
- Çavuşoğlu, E. (2008). Gülensu: Bir Kentsel Toplumsal Hareket. İstanbul Dergisi. http://www.planlama.org/index.php?option=com_content&task=view&id=2760&Itemid=52 adresinden 09.02.2021 tarihinde edinilmiştir.
- Çetinkaya, Y. D. (2008). Tarih ve Kuram Arasında Toplumsal Hareketler, Y. Doğan Çetinkaya (Ed.). Toplumsal Hareketler, Tarih, Teori ve Deneyim (s. 15-64), İletişim Yayınları, İstanbul.
- Çımrın, F. K. (2010). Yeni Toplumsal Hareketler ve Kentsel Yaşam. Gümüşhane Üniversitesi Sosyal Bilimler Elektronik Dergisi, (2), 45-58.
- Davis, M. (2010). Gecekondu Gezegeni, İstanbul: Metis Yayıncılık.
- Doğan, A. E. (2001). Türkiye Kentlerinde Yirmi Yılın Bilançosu. Praksis, (2), 97-123.
- Doğan, İ. (2005, 14 Mart). İstanbul’a Suç Gece Kondu. Aksiyon.
<http://www.aksiyon.com.tr/aksiyon/haber-14401-26-istanbula-suc-gece-kondu.html> adresinden 08.02.2021 tarihinde edinilmiştir.
- Ekinci, O. (1998). Kaçak Yapılaşma ve Arazi Spekülasyonu, Yıldız Sey (Ed.). 75 Yılda Değişen Kent ve Mimarlık (s. 191-198), Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı, İstanbul.
- Ercan, F. (1996). Kriz ve Yeniden Yapılanma Sürecinde Dünya Kentleri ve Uluslararası

- Kentler: İstanbul. İdealkent, (71), 61-96.
- Gülsuyu/Gülensu Mahallesi Güzelleştirme Derneği: Emekçilerin İstanbul'unu Yaratabiliriz. (2005, Ekim). Sosyalist Barikat Dergisi, (34),<http://www.barikatlar.de/barikat/34/gulsuyu.htm> adresinden 08.02.2021 tarihinde edinilmiştir.
- Gülsuyu ve Gülensu Mahallelerinde Alternatif Bir Planlama Deneyimi, (2007, Mart). Ölçü Dergisi. İstanbul: TMMOB Yayınları.
- Gülsuyu ve Gülensu halkı endişeli: Bizi müteahhitle muhatap eden planı kabul edemeyiz!. (2020, Ekim). Pirha. <https://www.pirha.net/gulsuyu-ve-gulensu-halki-endiseli-bizi-muteahhitle-muhatap-eden-planı-kabul-edemeyiz-239221.html/28/10/2020/> adresinden 08.02.2021 tarihinde edinilmiştir.
- Gülsuyu ve Gülensu'da dönüşüm başlıyor. (2020, Ekim). Kartal24. <https://www.kartal24.com/48433-gulsuyu-ve-gulensuda-donusum-basliyor> adresinden 14.02.2021 tarihinde edinilmiştir.
- Harvey, D. (2009). Sosyal Adalet ve Şehir. M. Morali (Çev.), İstanbul: Metis Yayınları.
- Harvey, D. (2011). Umud Mekânları, (Çev.) Zeynep Gambetti, İstanbul: Metis Yayınları.
- Işık, O. ve Pınarcıoğlu, M. (2009). Nöbetleşe Yoksulluk: Sultanbeyli Örneği, İstanbul: İletişim Yayınları.
- İşeri, G. (2010). Metropol Sürgünleri, Denize Ekme Banıp Yiyenlerin Hikayesi, İstanbul: Su Yayınevi.
- Kaplan, E. A. (1980). Kentleşen Toplumda Suçluluk Sorunu ve Polis Örgütü, Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, TODAİE, Ankara.
- Keleş, R. (2004). Kentleşme Politikası, Ankara: İmge Kitabevi.
- Kıray, M. (1964). Ereğli: Ağır Sanayiden Önce Bir Sahil Kasabası, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Kurtuluş, H. (2003). Mekânda Billurlaşan Kentsel Kimlikler: İstanbul'da Yeni Sınıfsal Kimlikler ve Mekânsal Ayrışmanın Bazı Boyutları. Doğu Batı Düşünce Dergisi, (23), 75-96.
- Mayer, M. [tahm. 2010]. Kentsel Toplumsal Hareketlerin Değişken Sloganları Bağlamında Kent Hakkı. http://www.toplumunsehircilikhareketi.org/index.php?option=com_content&view=article&id=151... adresinden 08.02.2021 tarihinde edinilmiştir.
- Murat Cemaltan ve Erbatur Çavuşoğlu ile Yerinden Dönüşüm Projesi. (2007, 15 Mart). MİMDAP (Mimarlıkta Demokratik Açılım Platformu). <http://www.mimdap.org/?p=658> adresinden 08.01.2021 tarihinde edinilmiştir.
- Pickvance, C. (2003). From Urban Social Movements to Urban Movements: A Review and Introduction to a Symposium on Urban Movements. International Journal of Urban Regional Research, 27(1), 9-102.
- Poyraz, M. ve Aslan, Ş. (2011). Giriş. Toplum Bilim Dergisi, (26), 9-13.
- Sosyal Demokrasi Maddesi. (1988). Sosyalizm ve Toplumsal Mücadeleler Ansiklopedisi. 4, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Şengül, T. H. (2001). Sınıf Mücadelesi ve Kent Mekânı. Praksis, (2), 9-31.
- Şengül, T. H. (2009). Kentsel Çelişki ve Siyaset, Kapitalist Kentleşme Süreçlerinin Eleştirisi. Ankara: İmge Kitabevi.
- Theodore, N., Peck, J., ve Brenner, N. (2012). Neoliberal Kentçilik: Kentler ve Piyasaların

- Egemenliği. İdealkent, (7), 21-37.
- Türkdoğan, O. (1997). Sosyal Hareketlerin Sosyolojisi, İstanbul: Birleşik Yayıncılık.
- Türkün, A. ve Kurtuluş, H. (2005). Giriş, Hatice Kurtuluş (Ed.), İstanbul'da Kentsel Ayrışma, Mekânsal Dönüşümde Farklı Boyutlar (s. 9-24) Bağlam Yayınları, İstanbul.
- Uğur, N. (1986). Gecekonularda Suç ve Suçluluk, Yayımlanmamış yüksek lisans tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Yaykın, M. (2007). Mahallelinin Gözünden Gülsuyu Gülensu. Birgün. <http://v3.arkitera.com/news.php?action=displayNewsItem&ID=17359> adresinden 18.02.2021 tarihinde edinilmiştir.
- Yıldız, E. (2013). Mahallelinin Dilinden Gülsuyu-Gülensu Tarihi, Erdoğan Yıldız ve Oda Projesi, Kendi Sesinden Gülsuyu-Gülensu (s. 23-26), NotaBene Yayınları, Ankara.

ENDERUN DERGİSİ
JOURNAL OF ENDERUN

e-ISSN: 2618-592X

YIL/YEAR: 2021 CİLT/VOL: 5 SAYI/ISSUE: 1

Çevrimiçi olarak / Available online at www.dergipark.org.tr/tr/pub/enderun

XVI- XVII. YÜZYILLARDA İSTANBUL'DA İAŞE MESELESİ

İAŞE ISSUE IN ISTANBUL IN THE CENTURIES OF XVI.-XVII.

Makalenin
Gönderim Tarihi:
08/01/2021

Makalenin
Kabul Tarihi:
30/03/2021

Sayfa Aralığı:
70-78

Rabia YURDAKÖK ^a

^aDumlupınar Üniversitesi, SBE, Yeniçağ Tarihi ABD,
Yüksek Lisans Öğrencisi, E-mail: rabiayurd@gmail.com,
ORCID Numarası: 0000-0003-3062-604X

ÖZET

İstanbul şehri var olduğundan beri çeşitli medeniyetlere kucak açmış, kozmopolit bir mekandır. Önemli ticaret yollarının bir ucu bu şehre dayanmaktadır. Bu sebeple ekonomisi gelişmiş devamlı canlı para akışı sağlanmaktadır. Zenginliğin olması ile sanat, mimari açıdan da şehir gelişmiştir. Hâl böyle olunca devletler İstanbul'u hep kendi hakimiyetleri altında bulundurmak için uğraşmışlardır. Osmanlı Devleti de bu amaçla şehri 1453 yılında fethetmiştir. Fetihden hemen sonra burayı başkent yapmış şehir gelişerek zamanla Türk İslam medeniyetine bürünmüştür. Şehrin hatta bir ülkenin ayakta kalabilmesi için ihtiyaç olan şey insanların karnının doyurulmasıdır. Osmanlılar da bunun bilincinde olup tüm topraklarında, halkına ve askeri erkine iaşe sağlamayı devlet politikasının en üst seviyesine koymaktadır. Bunu yaparken de en çok İstanbul'un iaşesine önem vermektedir. Bu çalışmaya başlanmadan önce Ahmet Uzun'un iaşe konusundaki çalışmaları incelenmiş, edinilen bilgiler Lütfi Güçer'in 'XVI- XVII. Asırda Osmanlı İmparatorluğu'nda Hububat Meselesi ve Hububattan Alınan Vergiler' adlı kitabı ile desteklenmiştir. Daha sonra Osmanlı Devleti'nde ekonomik durumu içerisinde barındıran çeşitli sosyo ekonomik kitaplar okunarak çalışma zenginleştirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: İstanbul, İaşe, Hububat, Vergi

ABSTRACT

The city of İstanbul is a cosmopolitan place that has embraced various civilizations since its existence. One end of the major trade routes is based on this city. For this reason, a continuous flow of live money with improved economy is provided. With the presence of wealth, the city has developed in terms of art and architecture. As such, states have always strived to keep İstanbul under their rule. The Ottoman State conquered the city in 1453 for this purpose. After the conquest, the city that made this capital the capital, has developed into the Turkish-Islamic civilization in time. What is needed for a city or even a country to survive is to feed the people. The Ottomans are also aware of this and put the provision of food for their people and military power at the highest level of state policy in all their lands. In doing so, it attaches the most importance to the food of İstanbul. Before starting this study, Ahmet Uzun's work on food was examined and the information obtained was obtained from Lütfi Güçer's XVI-XVII. It has been supported by his book titled "The Grain Issue and Taxes Taken From Grain In The Ottoman Empire In The Century". Later, the study was enriched by reading various socio-economis boks that include the economic situation in the Ottoman Empire.

Keywords: İstanbul, Food, Cereals, Tax

1. GİRİŞ

İaşe; yaşatma, geçindirme ve besleme anlamlarına gelmektedir. İaşecilik ise, Osmanlı iktisat politikasının 16. yüzyıldan 19. yüzyılın ortalarına kadar uygulamaya çalıştığı yeme içme işlerinin düzenli olarak yürütülmesidir. Bu politikada özellikle başkent İstanbul'un ve sarayın iaşesinin temini en ön planda yer almaktadır (Çiftçi, 2004: 153). Önemli olan gıda maddelerinin temin edilmesi ve bunların insanlara ulaştırılma işlemleridir (Bilgin, 2004: 16). Başkent in iaşesi düzenli ticaret ve ithalata göre devamlılığını sağlamaktadır (Pamuk, 1999: 42). Şehrin iaşesi emanetler, ambarlar, divanhaneler ve çarşılar şeklinde örgütlenmiştir (Çiftçi, 2004: 155).

İstanbul'un fethinden sonra nüfus fazla olmadığından yeterli sayıda başkente iaşe sağlanıyordu. Ancak 16. yüzyıl ile birlikte nüfusun bir hayli artması ile başkentteki iaşeler yeterli gelmemeye başlamıştı. Bu yüzden devlet yeni bir iaşe politikası benimsedi. Buna göre, eldeki iaşeleri stok yapmak, buğday, koyun gibi yiyeceklerin İstanbul dışına çıkmasını engellemek, İstanbul'a dışarıdan gelen malları uygun bir düzene göre dağıtmaktı (Uzun, 2006: 2). Devlet, bu iaşe mevzusuna o kadar çok önem vermiş ki Çarşamba günleri gerçekleşen divan toplantılarında payitahtın iaşe meselesi görüşülürdü (Tabakoğlu, 2014: 128).

Payitahta düşük fiyattan ve zamanında iaşe sağlanmasının birincil nedeni Osmanlı Devleti'nin başkenti olmasıdır. İkinci sebebi padişahın ve devlet adamlarının burada bulunması dolayısıyla nüfusunun diğer şehirlere göre daha kalabalık olmasıdır. Devlet de kıtlık veya açlık gibi durumlara karşın

yiyecekleri stok yaptırıp ihracatı önlüyor ve üretimin devamlılığını sağlamak için tedbirler almaktadır (Uzun, 2006: 34-36). İmparatorluğun sınırları büyüdükçe yeni tarım arazileri oluşmuş bu da tarım alanında daha kaliteli ürünlerin ortaya konulmasını sağlamıştır (Streusand, 2013: 114). Böylece başkentten uzak yerlerde üretilen malların payitahta akışı sağlanmaktadır.

Payitahtın iâşe eksiğini gidermek için, ilk önce eksik olan mallar tespit edilmektedir. Sonra bu eksik olan malların yetiştiği bölgeler bulunmaktadır. O bölgelerdeki sorumlu kişiler ile görüşülüp ürünlerin payitahta getirme yetkisi bir memura verilmektedir (Çiftçi, 2004: 155). İaşelerin, Anadolu'dan İstanbul'a gelişi iki şekilde olur. Birincisi gelen malın düzenli olarak ve yeterli sayıda gelmesidir. Malın yeterli fiyat ve sayıda gelmesi için bir takım kurallar koymuşlardır. Birincisi, kıtlık yokken kıtlık var ya da yakında kıtlık gelecek gibi söylemlerin yayılması böylece herkesin gerektiğinden fazla mal alması yasaklanmıştır. İkincisi her pazarda hemen hemen eşit miktarda mal satımı olacaktır. Üçüncüsü pazarlara narh sistemi getirilmiştir. Dördüncüsü şehre, başka şehirlerden gayri resmi yol ile mal getirilmesi yasaklanmıştır. İstanbul'un iâşe temini ile ilgili sorunların çözümleri genelde merkezden (saraydan) alınmaktadır (Uzun, 2006: 1-3). Bu çözümler; fiyat kontrolleri, malın üretimi dağıtımı denetlenmesi, temel malların ülke içerisindeki dağılımıdır.

2.İAŞELERİN TEMİNİ

İaşeler genelde kara ve deniz yolu ile payitahta ulaştırılırdı. Kışın karayolu güvenilirlik açısından pek tercih edilemezdi. Bu yüzden deniz yolu daha sık başvurulan taşıma çeşidiydi (Kolay, 2016: 187). Deniz yolu taşımacılığında en önemli limanlar: Karadeniz'de Trabzon, Sinop, Samsun, Amasra, Varna, Köstence; Ege'de İzmir, Selanik, Akdeniz'de Antalya, İskenderun, Beyrut, İskenderiye; Marmara'da Tekirdağ, Bursa limanları öne çıkanlardı (Kolay, 2016: 191). İstanbul limanı ise çok çeşitli gemilerin geldiği hareketli bir liman idi. Osmanlı Devleti ihracat yapsa da bunu iç şehirlerde meydana gelen iâşe açığını kapatmak için ticaret yolu ile yapıyordu (Streusand, 2013: 114). Devlet kaçakçılığı önlemek için de fiyatı üretici ile tüccar arasında bırakmıştı (İnalçık, 2017: 281). Saraydaki bazı kimseler de padişahın izni ile ürettikleri malları satmak için tüccarlık yapmışlardı. Bunlar fiyatı kendileri belirlediği için çok para kazanmışlardı. En önemli örneği Kanuni Sultan Süleyman'ın doktoru Yahudi Hamun oğlu Musa, 308 tonu yabancılara satmıştı.

İstanbul kuzey ve güneyden gelen malların buluştuğu adeta ortak pazar idi. Şehre hem Avrupa kökenli mallar hem de doğu malları diye tabir edilen mallar geliyordu. Kıtlık zamanlarında devlet fiyatları yeniden belirlerdi.

İmaretler aracılığı ile de yoksullara bedava tahıl ürünleri dağıtırdı (İnalçık, 2000: 227). İstanbul'un iâşesi genel olarak buğday pirinç tuz et yağ balık bal balmumu deri gibi maddelerden oluşuyordu. 17. yüzyıl başlarında Karadeniz limanlarından 56 gemi buğday gelmişti.

16.yüzyıl başlarında payitahtın yakınlarına kurulan köy pazarlarında birçok ürün mevcuttu. Bu ürünler buldukları bölgenin ihtiyaç fazlasıydı. O yüzden başkentte yaşayan bazı tüccarlar bu köylülere uygun fiyata ihtiyaç olan ürünleri satın alıp payitahta satıyordu (Faroqhi, 2000: 70). Payitahta şehir dışından mallar gelirdi. Kadı da gelen mallar ile ilgilenen tüccar ve zanaatkarlar ile görüşüp uygun fiyatları belirlerdi. İlgili mallar sabit fiyattan satılmak zorundaydı. Başkent bir tüketim merkeziydi. Gelen gemiler de bunu kanıtliyordu. Trakya kıyısındaki Rodosçuk Tekirdağ tahılın merkeziydi ve en fazla ürün payitahta gönderilirdi (Faroqhi, 2000: 94-96).

İâşenin en önemli özelliği malın ucuz ve kaliteli olmasıdır. Böylece insanların ihtiyacını karşılamaktır (Tabakoğlu, 2014: 103). Çünkü topraktan alınan verim düşük ve dışarıdan getirilen malların ulaşımı zordur. Bu yüzden saray veya halk efradının yiyeceğe ulaşmasını devlet iâşe politikası ile sağlamaktadır. Bölgenin ihtiyaçları karşılandığında artan mallar İstanbul'a gönderilmektedir. İstanbul iâşe açısından tüketim dönüşüm ve dağıtım şehridir. Giden mallar gelen mallara oranla çok azdır. Uzak diyarlardan gelen iâşeler payitahta deniz yolu ile ulaştırılmaktadır. İstanbul'a buğday ve koyun gibi temel mallar Rumeli'den gelmektedir (Uzun, 2006: 3). Haliç'in güney kıyısı payitahtın iâşesi için kullanılmaktadır (Tabakoğlu, 2014: 108).

Vekilharç, Osmanlı Devleti'nde iâşeden sorumlu kişilere verilen bir addır. Vekilharçlar Osmanlı sarayında bulunduğu gibi başkentte konaklarda yaşayan kişilerin de hizmetinde bulunmaktadır. Evin mutfak ihtiyaçlarını, temin edilmesi gereken malzemeleri bilir ve bunların bulunmasını sağlar. Devlet kademesinde varlığı, Yeniçeri Ocağı'nda odabaşından küçük olup bayraktardan da büyüktür (Canatan, 2006: 10). İâşe memurlarına "mübaşir" denilmektedir. Merkezden çıkan iâşe hakkında yazılan hüküm da bu memura verilmektedir (Bilgin, 2004: 161).

17. yüzyılda İstanbul'a her gün beş gemi gelmektedir. Mısırdan buğday pirinç şeker ve baharat, Karadeniz besi hayvanı, hububat, sofralık yağ, bal, balık, sığır derisi, Tesalya ve Makedonya'dan hububat ve büyükbaş derileri, Dobruca'dan buğday temin edilmiştir (Streusand, 2013: 119). Yüzyılın ortalarında Karadeniz'de 2000, Akdeniz'de 3000 kaptan İstanbul'un zahire alım ve taşıma işini yerine getirmektedir (Ortaylı, 2008: 331). Buğdayın Rumeli'den Anadolu'ya Anadolu'dan da Rumeli'ye kaçak yol ile satılmasına devlet engellemek için katı emirler koymuştu. Kanuni Sultan Süleyman döneminde buğdayın fiyatı olduğundan fazla artmıştı (Gökbilgin,

1977: 151). Başkentte zahire üretimi ve tüketimine çok önem veriliyordu. Bunun nedeni eğer halk veya askerler ekmek bulamaz ve aç kalırlarsa isyan çıkarma ihtimalleri vardı (Kolay, 2016: 176). Buğdayın iaşesini temin etmek İstanbul kadısının göreviydi. Buğdayın başka şehirlerden İstanbul'a gelmesi ise tüccar armatör ve gemicilerin göreviydi. Buğday gelecek olan şehirleri ulaşım açısından en aktif olan şehirler seçiliyordu. Ürünlerin fiyatları İstanbul kadısı, fırıncı ve toptancılar bir araya gelerek belirliyorlardı.

Payitahtta en çok üretilen iaşe türü zahiredir. Hububat, tahıl, buğday olarak da geçmektedir. Mevcut stoklarda düzensizlik olduğunda veya satın alınacak fiyatlar aşırı derecede pahalılaşmaya başladığında devlet bu duruma müdahale etmektedir. Çünkü devlet, malların eşit şekilde dağıtılmasını sağlamaktadır (Uzun, 2006: 35). Tahıl ürünleri başkente sürekli gelmeli ve fiyatları da devamlı olarak aynı fiyatta durmak zorundadır (İnalcık, 2000: 233). Hububata diğer besinlerden daha fazla önem verilmesinin nedeni de askerlerin ve hayvanların yeteri kadar besin alarak güçten düşmemeleridir. Hububat ticareti yapılabilmesi için önce eldeki hububatın gönderileceği yere taahhüt ediyordu. Vaat edilen malın gideceğini garanti altına almak için karşı taraf kendilerine bir kefil istiyordu. Anlaşma sağlanınca İstanbul Muhtesibi durumu gözden geçirip Divanı Hümayun'a arz ediyordu. Arzdan sonra her tüccar ayrı olarak hububat alacağı yerin kadısına hitaben bir müsaade hükmü veriyordu. Bu hüküm olmadan tüccar malı alamazdı. Tüccar yükü aldıktan sonra kadının huzuruna çıkıp aldığı hububatın cinsini, miktarını bildiriyordu. Bir diğer kâğıtta da malı götüreceği gemi sahibinin adı, yüklemenin ne zaman olacağı, satın alınan fiyatı, geminin ne zaman hareket edeceği yazıyordu. Bu yazı iki nüsha olarak yazılıyordu (Tabakoğlu, 2014: 115-116).

Genel olarak payitahtta hububat ihtiyacı Balkanlardan ve Ege kıyılarından (Pamuk, 2007: 37) sağlanmasıyla birlikte Trakya'nın Tekirdağ limanına kadar olan yerden, Tuna havzası, Dobruca'dan Don Nehrine kadar olan bölge, kuzey Yunanistan'dan, Mısır, Karadeniz kıyılarından, Ege bölgesinden, Kocaeli, Bursa ve Balıkesir'den getiriliyordu. Tuna'daki buğday, Tuna ve Karadeniz üzerinden gelmesi çok maliyetli idi. Üreticiden bir defalığına mahsus gümrük vergisi alınırdı (İnalcık, 2000: 230). Bu hububatlar unkapanına gelmekteydi. Buradaki tüccarlar aracılığı ile halka dağıtım yapılıyordu.

Hububat konusunda bazen kıtlık durumları ortaya çıkmıştır. Devlet olası bir kıtlık durumunu engellemek için stok politikasını uygulamıştır. Hububatların fiyatları yılda üç dört kez denetlenmesine rağmen kıtlık ve savaş dönemlerinde fiyatları artıyor ve buğday ihracatı yapılamamaktadır. 1560 yılında Eflak ve Boğdan'da yaşanan kıtlık dolaylı yoldan başkenti etkilemiştir. Bu iki şehirde oluşan kıtlık payitahtta gelecek malların bir süre

aksamasına neden olmuştur. 1593 yılında eşkıyalar, Karadeniz'den payitahta gelen zahire yüklü gemiyi yağmaladıkları için bu durum başkentte kısa süreli bir kıtlığa yol açmıştır.

1594 yılında bir zahire gemisi İstanbul'a mal getirmesi gerekirken yol üzerinde malları başkalarına satmıştır. İstanbul'a ulaşmayan mallar da bir süre kıtlığa sebebiyet vermiştir (Kılıç, 2002: 725). 1661 yılında da çıkan kıtlık sebebiyle Anadolu büyük hasar görmüştür (Hammer, 2003: 75). Bunların dışında İstanbul'da kıtlık olmasının diğer bir sebepleri şehrin coğrafi konumunun ziraat yapılmasına elverişli olmamasıdır. Ziraat yapılırsa bile şehrin nüfusu bir hayli fazla olduğundan herkese yetecek kadar iae çıkılmamaktadır.

Devlet, kıtlık olmaması için bir takım önlemler almıştı. Gelen zahirelerden bir kısmını stok yapmış, kıtlık olacağı hissedildiği zaman yağmur duasına çıkılmış, gelen malların gayri resmi yollarla satılmasını engellemişti (Kılıç, 2002: 726). Çünkü kıtlık olduğunda eldeki malların fiyatları gereğinden fazla bir şekilde yükseliyordu. Kıtlık gerçekleşen bölgedeki insanlar da başka yerlere göç etmek zorunda kalıyordu. Bu da sosyal ekonomik dengeyi sarsmaktaydı. 1664 yılında da kuraklık olmuştu. Bu kuraklık kıtlığı getirmesin düşüncesi ile şehirde yağmur duasına çıkılmıştı (Hammer, 2003:111).

Hububat temininde kaçakçılık da yapılmaktaydı. Kaçakçılığın en önemli nedeni üretilen fazla malların İstanbul'a gönderilmesi idi. Mallar gönderilince Anadolu şehirlerinde zahire açığı oluşuyor veya mevcut zahirelerin de fiyatları yükseltiliyordu. Üreticiler zahireleri yerli tüccarlara satmak yerine yabancı tüccarlara satınca daha fazla para alıyorlardı. Bu da kaçakçılığı etkiliyordu.

Devlet, ekmeğe üretimine çok önem veriyordu. Bu işi veziriazam denetliyordu. Özellikle kıtlık dönemlerinde ekmeğin fiyatında oynama yapıp yükseltince bu durum tespit edilip satan kişi cezalandırılıyordu (İnalçık, 2000: 227). Payitahtta ekmeğe ihtiyacı buğday ve hububat ambarlarından sağlanırdı. Bunlar demir kapılı, kalın duvarlı depolarda saklanırdı. Malları depolamayan fırıncılar uyarılırdı. Ekmeğin içerisine konulan tuz başkente Ahyolu adı verilen yerden gelmekteydi. Ekmeğe sıkıntısı çekilmemesi için değirmencilerin altı aylık hububatı tutma zorunluluğu vardı. Bu süreçte nakliyede bir sıkıntı çıkarsa bu tedbir sayesinde zor durumda kalınmıyordu (Tabakoğlu, 2014: 117).

3. ET TÜKETİMİ

Osmanlı başkentinde et tüketimi genelde kuzu ve koyun etidir. Sığır ve dana eti daha az tüketilmektedir. Keçi eti ise neredeyse hiç tüketilmemektedir (Kolay, 2016: 178). Her yıl Anadolu'dan belirli bir miktar koyun eti

başkente gönderilmektedir. Osmanlı Devleti et için celepkeşan adlı uygulamayı kullanılmaktadır. Bu uygulamanın nedeni İstanbul'un fetihten sonra nüfusunun artmasıdır. Celepkeşan sistemine göre her yıl düzenli miktarda ve ucuza payitahta koyun getirilmesidir. Bunun için ilk önce Anadolu'nun bazı kesimlerinde bir grup insan belirlenip bu kişiler koyun yetiştirilmesidir. Koyun yetiştiren kişilere '*celepkeş*' adı verilmektedir. Devletin belirlediği bir zaman diliminde ise bu koyunlar başkente getirilmektedir. Kadı ve Muhtesibin yardımı ile bu koyunlar kasaplara teslim edilir ve kesim işlemi gerçekleştirilmektedir. Koyunlar teslim alındıktan sonra celepkeşlere koyunları getirdiklerine dair belge verilmektedir (Uzun, 2006: 7-10).

16. yüzyılda koyunlar, Kasap Pınarı ve Kalyoz denilen yerden alınmaktadır. Daha sonraları Tokat'tan alınmış ve İstanbul'da Yedikule'de teslim edilmiştir. 17. Yüzyılda et temin işinin başına bir '*kasapbaşı*' diye anılan kişi atanır. Bu kişinin himayesine bir yıllık et gelir ve gider listesi verilir. Etin hangi fiyatla satılacağını, yılsonunda gelir ve giderin eşit olması gerekiyordu. Kasapbaşı, Balkanlardan koyun satın aldırıp payitahta getiriyordu. Anlaşma yaptığı kişilere '*sayıca*' veya '*celep*' denilmektedir. 17. Yüzyılın ikinci yarısında İstanbul'da et ihtiyacı yedi milyonu aşmıştır (Uzun, 2006: 24).

Bir kişinin celepkeş olabilmesi için belirli bir serveti ve hayvancılık ile uğraşması gerekmektedir. Devlet et işi için payitahta '*koyun emini*' adını verdiği bir sorumlu kişi belirlemektedir. Koyun emini hem payitahttaki et işlerini hem de celepkeşlerin et alım satım işlerini kontrol ediyordu. Filibe, Selanik ve Drama'dan kıvırcık ve karaman türünde koyunlar alınır (Gökbilgin, 1977: 154). Bu yerlerin dışında; Üsküp, Manastır gibi Rumeli şehirlerinden alınır. Bazen de Dulkadir ve Diyarbakır'dan temin edilmiştir (Tabakoğlu, 2014: 126). Güney Moldova'dan da alındığı bilinmektedir.

Et türünden olan tavuk Trakya ve İzmit'ten, balık ise Karadeniz, Marmara, Tuna'da Azak, Kili, Kefe, Silistre, Ege kıyılarında Ayasuluk'tan gelmekteydi. Tulum peyniri Eflâk'tan gelmektedir. Ayrıca kaya tuzu da hayvancılıkta kullanıldığından varlığına çok önem verilmiş ve Eflak'tan getirtiliyordu (İnalçık, 2000: 102). Bal, devletin dört bir yanından payitahta getirilmekteydi. Malkara, Gelibolu, Eğriboz, Eflak, Boğdan, Atina ve Niğbolu'dan Tahtakale'deki Balkapanına getirilir ve oradaki kaliteli ballar direkt saraya alınır (Kolay, 2016: 179). Bakla Karabiga'dan, zeytin, pekmez, turşu Marmara bölgesinden, Akdeniz ve Karadeniz limanlarından arpa, darı gelmekteydi.

İliyota'dan sirkesi Batı Anadolu'dan kuru üzüm, incir, Kefe'den şarap, rakı getirtiliyordu (İnalçık, 2003: 136). Bursa'dan kestane, peksimet, kavun, karpuz, dut, nar, kiraz, şeftali gibi birçok ürün Mudanya sahili aracılığı ile

getiriliyordu (Tabakoğlu, 2014: 107). Mudanya'nın Rum köylerinden şarap, zeytinyağı ve meyve gönderilirdi (Çiftçi, 2004: 165). Hint adalarından çeşitli baharatlar ve çivit getiriliyordu (Streusand, 2013: 115). Fındık; Trabzon ve Giresun bölgesinden, İstanköy'den limon tuzu, Mısır'dan çeşitli baharatlar, pirinç, keten, kına, şeker, amonyum, nitrat temin ediliyordu (İnalcık, 2000: 228). Şekerin ise maliyeti yüksek olduğundan payitahta şeker yerine tahin kullanılıyordu (Kolay, 2016: 179).

Edremit ve çevresinden zeytin, zeytinyağı, don yağı (Uzun, 2006: 39) , İzmit'ten soğan, sarımsak gelmekteydi. Tahıl ürünlerinin geneli Karadeniz'den gelir çünkü oradaki topraklar hem verimli hem de o bölgede nüfusa göre topraktan daha fazla ürün elde edilmekteydi. Ege bölgesindeki bağlardan toplanan pekmez, kuru üzüm ve turşular direkt payitahta geliyordu (Faroqhi, 2000: 101). Kabak, patlıcan, koruk, lahana, ıspanak, taze fasulye gibi sebzeler payitahtın sebze hane adı verilen yerlerde tutulup buralardan manavlara dağıtılırdı (Kolay, 2016: 185).

Varna ve civarında yaşayan Yörüklerden, yün hayvan derileri ve deri çeşitleri için kaynak buradan sağlanıyordu. Birçok mal payitaht dışından sağlanırken süt ve süt ürünleri ise İstanbul'dan karşılanırdı. Eyüp ve Üsküdar gibi yerlerde mandıralar kurulurdu (İnalcık, 2000: 235). Tuz ise karadan taşınması zor olduğundan deniz yolu tercih edilir bu sebeple Kırım'dan getirilirdi (Faroqhi, 2000: 70). Yağ, bal, peynir gibi iaşeler ise Galata Yağ kapanına ve İstanbul Bal kapanına tüccarlar aracılığı ile getirilir buradan halka dağıtılırdı (Tabakoğlu, 2014: 112). 16. yüzyıldan itibaren yağ, Bursa, Edirne, Ankara, Filibe ve Kefe'den getiriliyordu. 17. Yüzyıl başından itibaren sadece Kefe ve Yunanistan'ın Tırhala'nın Maçın Köyünden geliyordu. Yüzyılın sonlarına doğru ise Balıkesir'den de alınmaktaydı. Tereyağ da Kefe'den ve Boğdan'dan getirtiliyordu (Kolay, 2016: 181).

SONUÇ

Sonuç olarak Osmanlı Devleti'nin başkentinde iاشة akışı görüldüğü üzere düzenli olarak sağlanmaktadır. Çünkü yeterli iاشة sağlanamadığında asker savaşlara gidecek güçte değil, halk da işlevini ortaya koyacak kadar çevik olmamaktadır. Olası bir kıtlık durumları da söz konusu olduğundan bunun da önüne geçmek için devlet iاشة stok politikası uygulamaktadır.

KAYNAKÇA

- Bilgin, A. (2004). *Osmanlı Saray Mutfağı*, İstanbul: Kitabevi Yayınları.
Canatan, M. (2006). "Vekilharç", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 43, 10-11.
Çiftçi, C. (2004). "Osmanlı Döneminde İstanbul'un İaşesinde Bursa'nın Rolü",

- OTAM Dergisi, 16, 153-171.
- Faroqhi, S. (2000). *Osmanlı'da Kentler ve Kentliler*, (Çev.) Neyyir Kalaycıoğlu, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Gökbilgin, T. (1977). *Osmanlı Müesseseleri Teşkilatı ve Medeniyeti Tarihine Genel Bakış*, İstanbul: İÜEF Yayınları.
- Güçer, L. (1964). *XVI- XVII. Asırda Osmanlı İmparatorluğu'nda Hububat Meselesi ve Hububattan Alınan Vergiler*, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınları.
- Hammer, J. (2003). *Büyük Osmanlı Tarihi*, (Çev. haz.) Mehmet Ata, Mümin Çevik, Erol Kılıç, İstanbul: Üçdal Neşriyat Sabah Gazetesi Yayınları.
- İnalçık, H. (2017). *Devlet-i 'Aliyye Osmanlı İmparatorluğu Üzerine Araştırmalar – I*, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- İnalçık, H. (2000). *Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi I*, İstanbul: Eren Yayıncılık,
- İnalçık, H. (2003). *Osmanlı İmparatorluğu Klasik Çağ*, (Çev.) Ruşen Sezer, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- İnalçık, H. (2010). *Osmanlılar*, İstanbul: Timaş Yayınları.
- Kala, A. (1985). "Osmanlı Devleti'nde İstanbul'un Et İhtiyacının Temini İçin Kurulan Kasap ve Celep Teşkilatları", Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Kılıç, O. (2002). "Osmanlı Devleti'nde Meydana Gelen Kıtılıklar", *Türkler Ansiklopedisi*, Yeni Türkiye Yayınları, 10, 725-726.
- Kolay, A. (2016). "İstanbul'un İaşesinde Deniz Ulaşımının Önemi", *VIII. Türk Deniz Ticareti Tarihi Sempozyumu Tebliğler Kitabı (s. 174-194)*, İstanbul: Marmara Üniversitesi.
- Ortaylı, İ. (2008). *Türkiye Teşkilat ve İdare Tarihi*, Ankara: Cedit Neşriyat.
- Pamuk, Ş. (1999). *Osmanlı İmparatorluğu'nda Paranın Tarihi*, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Pamuk, Ş. (2007). *Osmanlı-Türkiye İktisadi Tarihi*, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Streusand, D. (2013). *Osmanlılar, Safeviler, Babürlüler*, (Çev.) Bahar Fırat, İstanbul: Ufuk Yayınları.
- Tabakoğlu, A. (2014). "Osmanlı Dönemi'nde İstanbul'un İaşesi", *Osmanlı İstanbul'u Uluslararası Sempozyum Bildirileri (s. 99-168)*, II, İstanbul: 29 Mayıs Üniversitesi.
- Uzun, A. (2006). *İstanbul'un İaşesinde Devletin Rolü: Ondalık Ağnam Uygulaması*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Uzun, A. (2005). "Osmanlı Devleti'nde Şehir Ekonomisi ve İaşe", *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, Bilim ve Sanat Vakfı Yayınları, 6, 211-235.

ENDERUN DERGİSİ
JOURNAL OF ENDERUN

e-ISSN: 2618-592X

YIL/YEAR: 2021 CİLT/VOL: 5 SAYI/ISSUE: 1

Çevrimiçi olarak / Available online at www.dergipark.org.tr/tr/pub/enderun

Makalenin Gönderim

Tarihi:
20/03/2021

Makalenin
Kabul Tarihi:
30/03/2021

Sayfa Aralığı:
79-87

**D-8 ÜLKELERİNDE POLİTİK İSTİKRARSIZLIĞIN
EKONOMİK BÜYÜMEYE ETKİSİ: NEDENSELLİK ANALİZİ**

**THE EFFECT OF POLITICAL INSTABILITY ON ECONOMIC GROWTH
IN D-8 COUNTRIES: CAUSALITY ANALYSIS**

Emre YİĞİT a
aTokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi, Reşadiye MYO,
Lojistik Bölümü, E-mail: emre.yigit@gop.edu.tr
ORCID Numarası: 0000-0001-9721-2605

ÖZET

Bir toplumun ekonomik açıdan başarılı olabilmesi için ekonomik ve politik yapının birlikte incelenmesi gereklidir. Çalışmada iktisadi performansı etkileyen en önemli faktörlerden birisi olan politik istikrarsızlık ve ekonomik büyüme arasındaki ilişki incelenmiştir. D-8 (Türkiye, Endonezya, İran, Mısır, Pakistan, Nijerya, Malezya, Bangladeş) ülkeleri için kişi başına düşen reel gayrisafi yurtiçi hasıla ve politik istikrarsızlık arasındaki ilişki Panel VAR analizi ile incelenmiştir. Kişi başına düşen reel gayrisafi yurtiçi hasıla için 1990-2014 yıllarını kapsayan döneme ait veriler Dünya Bankası veritabanından temin edilmiştir. Politik istikrarsızlık verileri ise PRS Group tarafından yayınlanan politik risk endeksi alınmış ve analize dahil edilmiştir. Çalışma sonucunda, politik istikrarsızlıktan ekonomik büyümeye doğru tek yönlü bir nedensellik tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Politik Risk, Ekonomik Büyüme, Panel VAR Analizi

ABSTRACT

For a society to be economically successful, it is necessary to examine the economic and political structure together. In the study, the relationship between political instability and economic growth, which is one of the most important factors affecting economic performance, is analyzed. Working in D8 (Turkey, Indonesia, Iran, Egypt, Pakistan, Nigeria, Malaysia, Bangladesh) relations between their countries for per capita real gross domestic product was examined by the panel VAR analysis and political instability. Data for the period of 1990-2014 for real gross domestic product per capita were obtained from the World Bank database. Political instability data, on the other hand, was taken from the political risk index published by the PRS Group and included in the analysis. As a result of the study, one-way causality was determined from political instability to economic growth.

Keywords: Political Risk, Economic Growth, Panel VAR Analysis

GİRİŞ

Politik istikrarsızlık, demokratik bir süreçte, hukuk kuralları kapsamında etkili ve verimli bir siyasi yapının oluşturulamaması şeklinde ifade edilmiştir. Politik istikrarsızlık, ekonomilerin gelişmesi ve büyümesi sürecinde de önemli rol oynamakta ve büyümeyi etkileyen en önemli faktörlerden birisi olarak görülmektedir. Politik istikrarsızlığa sebep olan olaylar genellikle iktisat politikalarında da bir belirsizlik ortamının oluşmasına yol açmaktadır. Belirsizlik ortamının oluşması da yatırımların azalmasına neden olmaktadır (Leahy ve Whited 1996: 64, Asteriou ve Price 2001: 386). Bu durum ise, ekonomik büyüme potansiyelinin daha düşük bir seviyede gerçekleşmesine neden olmaktadır. Ekonomik büyümenin gerçekleşebilmesi için politik istikrarın sağlanmasının gerekli olduğu kabul edilmektedir (Şimsek, 2015: 44). Politik istikrarın oluşabilmesi için girişimcilerin gelecek dönemi daha iyi tahmin edebilmeleri ve kalıcı ekonomik faaliyetlere yönelmesi gerekmektedir (İnsel 1991: 19-20). Özellikle seçmenlerin politikacılara güvenmeleri ve şüpheyi bakmamaları, bunların yanında bir iletişim probleminin olmaması gerekmektedir. Bu durum mevcut ise istikrarsızlık ortamından söz edilebilir. İstikrarsızlık durumunda, ekonomik faaliyetler yolunda gitmez, piyasalarda bir belirsizlik ortamı olur ve bu belirsizlik durumunda ise ekonomik taraflar arasında yatırım amaçlı sözleşmelerin yapılmasını zorlaştırır. Politik istikrarsızlık belirsizliklere sebep olmakta ve ekonomik açıdan bakıldığında verimliliği olumsuz yönde etkilemektedir. Bunlarla birlikte yatırımların azalması nedeniyle ekonomik büyüme üzerinde de yine olumsuz etkilemektedir (Drazen, 2002: 522). Belirsizlik, iktidardaki politikacıların da gelecek döneme ait beklentilerinde belirsizlik oluşturur ve bu durum uygulanacak ekonomi politikalarını da etkileyebilir. Özellikle yeni seçim

döneminde tekrar seçilip seçilemeyeceklerini tahmin edemeyen iktidar, tekrar seçilebilmek amacıyla kısa vadeli, oy toplama olasılığı daha yüksek popülist politikaları uygulamayı tercih ederler. Bu şekilde kaynakların verimsiz kullanılması ekonomik büyümeyi olumsuz yönde etkilediği gibi enflasyon, işsizlik gibi ekonomik göstergelerde de sorun ortaya çıkacak veya var olan bu sorunların daha da büyümesine neden olacaktır (Şanlısoy, 2010: 199).

Çalışmada Türkiye, Bangladeş, Mısır, Endonezya, İran, Malezya, Nijerya ve Pakistan (D-8)'da politik istikrarsızlık ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkinin varlığı 1990-2014 yılları dönemi için incelenmiştir. Bu kapsamda Panel VAR analizi gerçekleştirilmiş ve sonuçları yorumlanmıştır.

2.LİTERATÜR ÖZETİ

Politik istikrarsızlık ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi inceleyen çalışmalara bakıldığında farklı sonuçların olduğu görülmektedir.

Nordhaus (1975), çalışmasında politik istikrar ile enflasyon ve işsizlik arasındaki ilişkiyi 9 ülke üzerinde incelemiştir. 1947-1972 dönemini kapsayan analizde, seçimlerden önce işsizlik oranının azalmakta; enflasyon oranının ise seçim öncesi veya hemen sonrası artış göstermekte olduğunu belirtmektedir. Çalışma sonucunda, politik istikrarın makroekonomik performansın önemli bir açıklayıcısı olduğunu ifade etmektedir.

Alesina vd. (1996), 1950-1982 yılları arasında 113 ülkeyi inceledikleri çalışmada, OLS ve GLS yöntemlerinin kullanmışlardır ve politik istikrarsızlığın ekonomik büyümeyi önemli ölçüde negatif etkilediği sonucuna ulaşmışlardır.

Feng (2001), çalışmasında 42 ülke için 1978-1988 yılları verilerini kullanarak politik istikrarsızlıkla ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi incelemiştir. Çalışmada politik istikrarsızlığın ekonomik büyümeyi olumsuz etkilediği sonucuna ulaşmıştır.

Asteriou ve Price (2001), çalışmalarında İngiltere için 1961-1997 yılları verilerini kullanarak ekonomik büyüme ile politik istikrarsızlık arasındaki ilişkiyi incelemişlerdir. Çalışmada politik istikrarsızlığın ekonomik büyümeyi olumsuz etkilediği sonucuna ulaşmışlardır.

Bienen vd. (1994), çalışmalarında 39 ülke için 1962-1987 yılları verilerini kullanarak ekonomik büyüme ile politik istikrar arasındaki ilişkiyi incelemişlerdir. Çalışma sonucunda, ekonomik büyümeden politik istikrara doğru bir nedensellik ilişkisi tespit etmişlerdir.

Kurzman vd. (2002), çalışmalarında 106 ülke için 1951-1980 yılları verilerini kullanarak inceleme gerçekleştirmişlerdir. Çalışma sonucunda, politik istikrarsızlığın ekonomik büyümeyi olumsuz etkilediğini belirtmişlerdir.

Gordon ve Wang (2004), çalışmalarında 47 ülke için 1980-2000 yılları verilerini kullanarak politik istikrar ve büyüme arasındaki ilişkiyi incelemişlerdir. Çalışmada, vergi gelirlerinin ve kamu payının yüksek olduğu hükümetlerin daha iyi performans gösterdiğini belirtmişlerdir.

Sakamoto (2005), 17 ülke için 1961-1998 yılları verilerini kullanarak incelemiştir. Çalışma sonucunda, ekonomik büyümeden politik istikrarsızlığa doğru tek yönlü bir nedensellik ilişkisinin varlığını belirtmiştir.

Şanlısoy ve Kök (2010), çalışmalarında Türkiye için 1987-2006 yılları verilerini kullanarak ekonomik büyüme ve politik istikrarsızlık arasındaki ilişkiyi incelemişlerdir. Çalışmada ekonomik büyümeden politik istikrarsızlığa doğru tek yönlü bir nedensellik ilişkisi tespit etmişlerdir.

Arslan (2011), çalışmasında Türkiye için 1987-2011 yıllarını kapsayan dönemi incelemiştir. Çalışma sonucunda GSYH'den politik istikrarsızlığa doğru tek yönlü bir nedensellik tespit etmiştir.

Tang ve Abosedra (2014), çalışmalarında 24 Ortadoğu ülkesi için politik istikrarsızlığın ekonomik büyüme üzerinde etkisini incelemişlerdir. Çalışma sonucunda, politik istikrarsızlığın büyümeyi olumsuz etkilediğini belirtmişlerdir.

Parlak yıldız (2015), çalışmasında 25 ülke için 1999-2013 yıllarını kapsayan dönemi incelemiştir. Çalışma sonucunda, politik istikrarsızlığın ekonomik büyümeyi olumsuz yönde etkilediğini belirtmiştir.

Şimşek (2015), çalışmasında 66 orta-alt ve orta-üst gelirli ülkeler için 200-2013 yıllarını kapsayan dönemi incelemiştir. Çalışma sonucunda, politik istikrar endeksi ile konjonktürel dalgalanmalar arasında anlamlı bir ilişki tespit etmiştir. Politik istikrarsızlık siyasi belirsizliği artırmakta ve karar birimlerinin geleceği dönük algılarını olumsuz etkilemektedir. Bu nedenle de piyasa işleyişi bozulmakta ve verimlilik azalmaktadır. Bu durum da yatırım ve büyüme üzerinde negatif yönde bir etki oluşturmakta ve dolayısıyla konjonktürel dalgalanmalara neden olmaktadır.

3. VERİ SETİ VE EKONOMETRİK MODEL

Çalışmada D-8 ülkeleri için ekonomik büyüme ve politik istikrarsızlık arasındaki ilişki incelenmiştir. Analizde kişi başına düşen reel gayrisafi yurtiçi hasıla için 1990-2014 yıllarını kapsayan döneme ait veriler Dünya Bankası veritabanından temin edilmiştir. Politik istikrarsızlık verileri ise PRS Group tarafından yayınlanan politik risk endeksi alınmış ve analize dahil edilmiştir. E-views 10 ekonometri programıyla yapılan Panel VAR analizinde kullanılan ekonometrik model, eşitlik 1.0 da gösterilmektedir.

$$\Delta GDP = \alpha + \sum_{i=1}^n \mu_i \text{PRE}_{t-i} + \varepsilon_{1,t} \quad (1.0)$$

GDP değişkeni kişi başı reel gayrisafi yurtiçi hasılayı ifade ederken, PRE değişkeni, politik risk endeksini belirtmektedir.

4.AMPİRİK BULGULAR

VAR analizinde sonuçların güvenilir olabilmesi için modelin durağan olması gerekmektedir. Öncelikle değişkenlerin logaritması alınmıştır. Birim kök testi sonuçları Tablo 1’de gösterilmektedir.

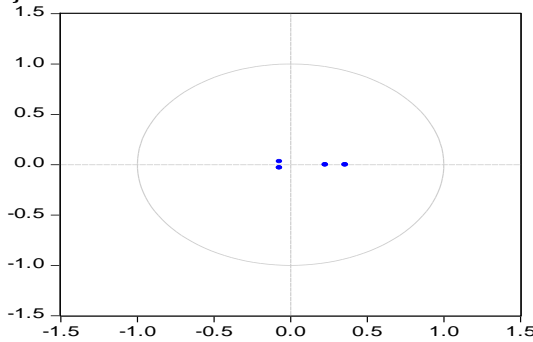
Tablo 1: Birim Kök Testi Sonuçları

DEĞİŞKENLER	Genişletilmiş Dickey Fuller	Phillips Perron	Levin, Lin ve Chu	Im, Pesaran ve Shin
GDP	I0: 1.0000 I1: 0.0006	I0: 0.9999 I1: 0.0000	I0: 0.8554 I1: 0.0037	I0: 1.0000 I1: 0.0002
PRE	I0: 0.2184 I1: 0.0000	I0: 0.0786 I1: 0.0000	I0: 0.2011 I1: 0.0005	I0: 0.2315 I1: 0.0000

Not: I0: Düzey hali I1: Birinci derece farkını ifade etmektedir. Tabloda yer alan değerler p olasılık değerini göstermektedir.

Genişletilmiş Dickey Fuller testi, Phillips Perron testi, Levin Lin ve Chu Testi ve Im, Pesaran ve Shin durağanlık testleri sonuçlarına göre serilerin tümü birinci derece farkları alındığında, $\alpha=0.05$ anlamlılık düzeyinde durağan olduğu hipotezi doğrulanmaktadır. Bu aşamadan sonra ise modelin bir bütün halinde durağan olup olmadığına ise Şekil 1’de gösterilen karakteristik polinom ters kökleri incelenmiştir.

Şekil 1: Karakteristik Polinom Ters Kökleri

Şekil 1 de görüldüğü üzere karakteristik polinomun bütün ters kökleri birim çember içerisinde bulunmaktadır. Dolayısıyla modelimiz bir bütün halinde durağan olduğu görülmektedir.

VAR modellerindeki gecikme uzunluğunun belirlenmesi önemli sorunlardan birisidir. Uygun gecikme uzunluğunu bulmak için Ardışık modifiye edilmiş Olasılık Oranı (LR) test istatistiği, Son Tahmin Hata Kriteri (FPE), Akaike Bilgi Kriteri (AIC), Schwarz Bilgi Kriteri (SC) ve Hannan-Quin Bilgi Kriteri (HQ) gibi kriterlerinden faydalanılmıştır. Tablo 2’de uygun gecikme uzunluğu gösterilmektedir.

Tablo 2: Uygun Gecikme Uzunluğunun Bulunması

Lag	LogL	LR	FPE	AIC	SC	HQ
0	371.5418	NA	3.38e-05	-4.619273	-4.580833	-4.603664
1	384.4790	25.38930	3.02e-05*	-4.730988*	-4.615669*	-4.684161*
2	386.0835	3.108578	3.11e-05	-4.701043	-4.508845	-4.622998
3	386.3534	0.516365	3.26e-05	-4.654418	-4.385340	-4.545155
4	394.5474	15.46601*	3.10e-05	-4.706842	-4.360885	-4.566361

Not: * Optimal gecikme uzunluğunu belirtmektedir.

Tablo 2’ye bakıldığında, FPE, AIC, SC ve HQ kriterlerine göre gecikme uzunluğunun 1 olduğu görülmektedir. Uygun gecikme uzunluğu belirlendikten sonra tahmin edilen VAR modeli sonuçları yorumlanacaktır. Seriler arasında uzun dönemli bir ilişki olup olmadığını test etmek amacıyla Johansen Eşbütünleşme testi analizi yapılmıştır. Tablo 3’te Johansen Eşbütünleşme Testi sonuçlarına yer verilmiştir.

Tablo 3: Johansen Eşbütünleşme Testi Sonuçları

İz İstatistiğine Göre Eşbütünleşme Testi				
Hipotezler	Özdeğer	İz İstatistiği	%5 Kritik Değer	Olasılık (P)
$r=0$	0.071019	13.06727	15.49471	3.841466
$r \leq 1$	0.000579	0.101857	3.841466	0.7496
Maximum Özdeğer İstatistiğine Göre Eşbütünleşme Testi				
Hipotezler	Özdeğer	Maksimum Özdeğer İstatistiği	%5 Kritik Değer	Olasılık (P)
$r = 0^*$	0.071019	12.96541	14.26460	0.0794
$r \leq 1^*$	0.000579	0.101857	3.841466	0.7496

Tablo 3'e bakıldığında eşbütünleşme analiz sonucunda p değerinin 0,05'ten büyük olduğu görülmektedir. Bu açıdan eşbütünleşmenin olmadığı yönündeki sıfır hipotezi kabul edilmektedir. Seriler eşbütünleşik olmadığı için Vektör Otoregresif Modeli (VAR) kullanılacaktır. Eşbütünleşme testi sonuçları ilgili değişkenler arasında uzun dönemli ilişkinin mevcut olup olmadığı hakkında bilgi vermektedir. Ancak ilgili değişkenler arasında yönü açısından bilgi vermemektedir (Bozkurt, 2007:91; Şimşek ve Yiğit, 2017: 127). Söz konusu değişkenlerin yönünün tespit edilmesi amacıyla Granger (1969) nedensellik testini geliştirmiştir. Tablo 4'te Granger Nedensellik Testi sonuçlarına yer verilmiştir.

Tablo 4: Granger Nedensellik Testi Sonuçları

Nedenselliğin Yönü	Olasılık Değeri
GDP → PRE	0.0427
PRE → GDP	0.9550

Tablo 4'te gösterilen Granger Nedensellik testi sonuçlarına bakıldığında, GDP ve PRE arasında, politik istikrarsızlıktan ekonomik büyümeye doğru tek yönlü bir nedensellik ilişkisi tespit edilmiştir. Bulguları destekleyen çalışmaya örnek olarak Arslan (2011), Sakamoto (2005) gösterilebilir.

Varyans ayrıştırmasının amacı bir değişkene ait tahmin edilen hata varyansının diğer değişkenler tarafından açıklanma oranıdır. Ekonometrik modelde bulunan değişkenlerin kendilerinden ve diğer değişkenlerden oluşan bir şokun yüzde kaçının kendisinden ve diğer değişkenlerden kaynaklandığını göstermektedir (Enders, 2004: 280). Analizden elde edilen GDP bağımlı değişkenine ait varyans ayrıştırması sonucu Tablo 5'te gösterilmektedir.

Tablo 5: Varyans Ayrıştırması Sonucu

Dönem	S.E.	GDP	PRE
1	0.035505	100.0000	0.000000
2	0.036838	98.04402	1.955977
3	0.037211	96.65426	3.345741
4	0.037273	96.39313	3.606867
5	0.037283	96.34886	3.651138
6	0.037285	96.34230	3.657698
7	0.037285	96.34138	3.658617
8	0.037285	96.34126	3.658741
9	0.037285	96.34124	3.658758
10	0.037285	96.34124	3.658760
11	0.037285	96.34124	3.658760
12	0.037285	96.34124	3.658760

Tablo 5'e bakıldığında ilk üç dönemi kısa dönem olarak ele alındığında, kısa dönemde kişi başı reel gayrisafi yurtiçi hasıla üzerindeki değişimin %96,6'sı kendisinden kaynaklanmakta iken, yaklaşık %3,5'i politik istikrarsızlıktan kaynaklanmaktadır. Uzun dönemde de kısa dönemdeki sonuçlara çok yakın bir oran olduğu gözükmektedir. Uzun dönemde, kişi başı reel gayrisafi yurtiçi hasıla üzerindeki değişimin %96,3'ü kendisinden kaynaklanırken, %3,6'sı politik istikrarsızlıktan kaynaklanmaktadır.

SONUÇ

İktisatçılar ve politikacılar ekonomik büyümeyi artırmaya çalışarak toplumun refah düzeyini yükseltmeyi amaçlamaktadırlar. Çalışmada D-8 ülkeleri için 1990-2014 yıllarını kapsayan dönemi verileri kullanılarak reel gayrisafi yurtiçi hasıla ve politik istikrarsızlık arasındaki ilişki incelenmiştir. Analizde kullanılan değişkenler arasında eşbütünleşme olup olmadığı Johansen Eşbütünleşme testi ile analiz edilmiştir. Ayrıca söz konusu değişkenlerin birim kök testleri sonucunda aynı seviyede durağan olduğu ve ekonometrik modelin karakteristik polinomunun ters köklerinin birim çember içerisinde yer alması nedeniyle Panel VAR analizi kullanımına yönelik bir sakınca bulunmamıştır. Belirtilen değişkenler arasında Granger nedensellik testi yapılmıştır. Yapılan nedensellik sonucuna göre, ele alınan D-8 ülkelerinde, politik istikrarsızlıktan ekonomik büyümeye doğru tek yönlü bir nedensellik ilişkisi tespit edilmiştir. Bu sonuç literatürdeki, diğer ülkeler için yapılmış, ampirik çalışmaları destekler niteliktedir. Varyans ayrıştırması sonuçlarına bakıldığında, kişi başı reel gayrisafi yurtiçi hasıla üzerindeki değişimin %96,6'sı kendisinden kaynaklanmakta iken, yaklaşık %3,5'i politik istikrarsızlıktan kaynaklanmaktadır. Uzun dönemde ise, kısa dönemdeki sonuca yakın bir oran vardır.

Genel itibarıyla politik istikrarsızlık belirsizliği artırmakta ve bu durumda özellikle yatırım faaliyetlerini azaltmaktadır. Yatırım faaliyetlerinin azalması ile birlikte ekonomideki piyasa işleyişini olumsuz yönde etkileyerek verimliliği azaltmakta ve büyüme üzerinde negatif bir etki bırakmaktadır.

KAYNAKÇA

- Alesina, Alberto, Şule Özler, Nouriel Roubini and Phillip Swagel (1996). "Political Stability and Economic Growth". *Journal of Economic Growth* 1(2): 189-211.
- Arslan, Ünal (2011). "Siyasi İstikrarsızlık ve Ekonomik Performans: Türkiye Örneği". *Ege Akademik Bakış* 11(1): 73-80.

- Asteriou, Dimitrios and Simon Price (2001). "Political Instability and Economic Growth: UK Time Series Evidence". *Scottish Journal of Political Economy* 48 (4): 383-399.
- Bienen, Henry, John Londregan and Nicolas Van de Walle (1994). "Ethnicity, Leadership Succession, and Economic Development in Africa". 1993 Working Paper Series: Executive Summaries. Institute for Policy Reform: Washington, D.C.
- Bozkurt, H. (2007). *Zaman Serileri Analizleri*. Bursa, Ekin Yayınları.
- Gordon, P. ve Wang, L. (2004). Does Economic Performance Correlate with Big Government. *Econ Journal Watch*, 1(2). 192-221.
- Granger, C. W. (1969). Investigating causal relations by econometric models and cross-spectral methods. *Econometrica: Journal of the Econometric Society*, 37(3), 424- 438.
- İnsel, Ahmet (1991). "Siyasal Bir Süreç Olarak İktisadi Kalkınma II". *Birikim* 21: 12-23.
- Kurzman, Charles, Regina Werum and Ross E. Burkhart (2002). "Democracy's Effect on Economic Growth: A Pooled: Time-Series Analysis, 1951-1980". *Studies in Comparative International Development* 37 (1): 3-33.
- Leahy John V. and Toni M. Whited (1996). "The Effect of Uncertainty on Investment Some Stylized Facts". *Journal of Money, Credit and Banking* 28 (1): 64-83.
- Nordhaus, W. D. (1975). *The Political Business Cycle*. *The Review of Economic Studies*, 42(2):169-190.
- Parlakyıldız, Merve (2015). "Makro Ekonomik ve Politik İstikrarsızlığın Ekonomik Performans Üzerine Etkisi: Latin Amerika Örneği". *Çukurova Üniversitesi İİBF Dergisi* 19 (2): 1-11.
- Sakamoto, Takayuki (2005). "Economic Performance of 'Weak' Governments and Their Interaction with Central Banks and Labour: Deficits, Economic Growth, Unemployment and Inflation, 1961-1998". *European Journal of Political Research* 44 (6): 801-836.
- Şanlısoy, Selim ve Recep Kök (2010). "Politik İstikrarsızlık - Ekonomik Büyüme İlişkisi: Türkiye Örneği (1987-2006)". *Dokuz Eylül Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi* 25 (1): 101-125.
- Şimşek, T. (2015). Politik istikrarsızlık çerçevesinde politika ve iktisat etkileşimi. *Uluslararası Yönetim, Eğitim ve Ekonomik Perspektifler Dergisi*, 3(2), 39-54.
- Şimşek, T. Yiğit, E. (2017). BRİCT Ülkelerinde Yenilenebilir Enerji Tüketimi, Petrol Fiyatları, CO₂ Emisyonu, Kentleşme ve Ekonomik Büyüme Üzerine Nedensellik Analizi. *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 12 (3), 117-136.
- Tang, C. F. ve Abosedra, S. (2014). The Impacts of Tourism, Energy Consumption and Political Instability on Economic Growth in The MENA Countries. *Energy Policy*, 68: 458-464.